

Els papers
del Pavelló de la República

11

Centre d'Estudis Històrics Internacionals

L'OPORTUNISME DE FRANCO
Un informe sobre la qüestió jueva
(1949)

Edició, introducció i notes
Luciano Casali i Lola Harana

editorial afers
centre d'estudis històrics internacionals
Catarroja – Barcelona
2013

Aquest llibre forma part del projecte de recerca «El franquisme a Catalunya: institucionalització del règim i organització de l'oposició (1938-1979)(2)», subvencionat pel Ministeri de Ciència i Innovació (ref. HAR2009-10979), i ha estat desenvolupat dins el Grup de Recerca i Anàlisi del Món Actual (GRANMA, Grup de Recerca Consolidat ref. 99, 2009-2013) de la Generalitat de Catalunya.

*Aquest llibre no podrà ser reproduït, ni totalment ni parcialment,
sense el permís escrit de l'editor. Tots els drets reservats.
Dirigiu-vos a CEDRO (www.cedro.org) si necessiteu fotocopiar
o escanejar fragments d'aquesta obra*

primera edició: juny 2013

© CEHI-Pavelló de la República

© de la introducció: Luciano Casali i Lola Harana, 2013

© d'aquesta edició: Editorial Afers, 2013

apartat de correus 267

46470 Catarroja (País Valencià)

www.editorialafers.cat

editorialafers.blogspot.com

afers@editorialafers.cat

imatge de la coberta: Fragment d'una il·lustració continguda

a l'opuscle anònim *La garra del capitalismo judío:*

sus procedimientos y efectos en el momento actual,

Ediciones Toledo, Madrid:1943.

disseny de la col·lecció: Jaume Gómez Muñoz

disseny de la coberta: Miquel Rosselló

maquetació: Miquel Rosselló

imprès: Impremta Palàncios

Sueca (País Valencià)

ISBN: 978-84-92542-82-6

dipòsit legal: V-1467-2013

Índex

Introducció: Manipulacions i maquillatges: estratègies propagandístiques del règim.....	9
L'opuscle:	
Espanya i els jueus (traducció anotada i comentada)	29
L'Espagne et les Juifs (transcripció del text original)	91

Introducció

Manipulacions i maquillatges: estratègies propagandístiques del règim

El món occidental, de mica en mica, va acceptar tàcitament el règim de Franco. Els primers senyals van ser evidents quan, l'abril de 1947, els EUA no es van comprometre a imposar noves sancions a Espanya, i al desembre següent l'ONU no va renovar la condemna que havia portat a l'aïllament diplomàtic que se li havia imposat l'any anterior. En el moment en què s'iniciava la Guerra Freda i es configuraven de manera evident els blocs contraposats relacionats amb les dues grans potències, «*la diplomacia norteamericana empezaba a apreciar el valor estratégico de España (...) [y] la diplomacia francesa pudo entonces proclamar enfáticamente que 'España tenía razón', puesto que había sido pionera en la denuncia del peligro comunista*»¹. El 10 de febrer de 1948 va tornar a obrir-se la frontera als Pirineus i, al juny d'aquell any, Espanya va signar els primers acords comercials i financers amb França i el Regne Unit; al febrer de 1949, el Chase National Bank va concedir un crèdit de 25 milions de dòlars a Madrid. Començaven a canviar les condicions internes dels espanyols: a l'abril de 1948 es derogava finalment, després de dotze anys, l'«estat de guerra» que havia estat proclamat el juliol de 1936.

¹ Borja DE RIQUER: *La dictadura de Franco*, Crítica/Marcial Pons, Barcelona-Madrid:2010, p. 119.

Malgrat els nombrosos estudis que s'han completat en els darrers anys, no està del tot clar per què, en l'ofensiva diplomàtica amb què el govern de Madrid es va afanyar a treure profit d'aquesta situació i va buscar captar el favor i l'amistat dels aliats occidentals, no hi va haver el que podríem anomenar la «qüestió jueva». En particular, es volia demostrar que, malgrat tot, l'Espanya de Franco podria ser digna de confiança. L'opció política filofeixista, que l'havia caracteritzat des del principi i que mai no va ser rebutjada, no era incompatible amb la seva supervivència a l'Europa democràtica i amb el fet que el règim de Franco fos acceptat pels occidentals que havien derrotat els feixismes. Probablement el Caudillo tenia la intenció de «demostrar», sobretot als EUA —on la presència jueva tenia un gran pes polític i financer—, que l'innegable posicionament espanyol al costat de l'Alemanya nazi no s'havia traduït en l'acceptació de la ideologia i la pràctica antisemita, sinó que només s'havia limitat al suport total al radical anticomunisme i antisovietisme de Hitler (i de Mussolini), un suport que havia arribat fins al punt de participar, amb la División Azul, en la guerra contra Moscou. Els jueus sempre havien trobat a l'Espanya de Franco ajuda i protecció; Espanya havia mantingut, amb Alemanya, «una coincidència puramente circunstancial»²: aquests van ser els arguments utilitzats per la propaganda franquista.

Al juliol de 1948 el Ministeri d'Afers Estrangers va enviar a Londres i a Washington una llarga nota informativa sobre l'«*amplísima labor protectora realizada por España a favor de los sefardíes*»³. La iniciativa —com destaca Bernd Rother— tenia l'objecte d'accelerar el debilitament de les posicions antiespanyoles que encara eren generalitzades i profundes, tractant de canviar la imatge que es tenia de l'Espanya de Franco com a aliada dels nazis⁴. Sens dubte,

² José María DOUSSINAGUE: *España tenía razón (1939-1945)*, Espasa-Calpe, Madrid:1949, p. 56.

³ Respectivament el 24 i el 26 de juliol de 1948. El document, conservat a l'Archivo General de la Administración, Asuntos Exteriores (ref. 7516), ha estat parcialment reproduït a Bernd ROTHER: *Franco y el Holocausto*, Marcial Pons, Madrid:2005, pp. 397-398 (ed. original: Tübingen:2001).

⁴ *Ibidem*, p. 398.

es tractava d'una «operació» que tenia les arrels en els anys anteriors i que s'havia preparat durant algun temps.

Cal recordar que precisament entre els anys 1945 i 1946 van ser reeditats els escrits de l'historiador i eclesiàstic Andrés Bernáldez (1450-1513), qui havia redactat una *Historia de los Reyes Católicos Don Fernando y Doña Isabel* que narrava el període entre 1454 i 1513. La reconstrucció dels fets realitzada per l'anomenat «Cura de los Palacios» era particularment important per al franquisme en la definició del «Nuevo Estado», amb les arrels fonamentades en l'Espanya unida desitjada pels «Reyes Católicos» d'acord amb la ideologia i la propaganda que havien estat difoses des de 1939; el llibre de Bernáldez, per descomptat, tenia al seu centre l'expulsió dels jueus l'any 1492. Es tracta d'una versió que val la pena rellegir, perquè a partir d'aquesta, a l'Espanya posterior a la Guerra Civil, es va «explicar» l'expulsió dels jueus sobre la base d'un document pràcticament contemporani, que havia estat redactat en aquells primers anys, però que proposava la reconstrucció dels fets en uns termes documentalment i històricament inacceptables:

En el nombre del muy alto Dios nuestro Señor. Visto por los cathólicos christianísimos Rey e Reyna, el muy gran daño procedido de la endurecida opinión y perpetua ceguedad de los judíos, y como de allí habían su nudrimento la herética pravedad mosaica; estando en el cerco de Granada el año de 1492, mandaron y ordenaron, que a todos los judíos de toda España, e a todos los Reynos de ella, les fuese predicado el Santo Evangelio e fe cathólica, e doctrina christiana, e que los que quisiesen se convertir e baptizarse, permanecieran en sus Reynos; así como sus vasallos, con todo lo suyo, y los que no se quisiesen convertir, que dentro de seis meses se fuesen e partiesen de sus Reynos (...). E salido este edicto e mandado en todas las sinagogas, e plazas e Iglesias, por los sabios varones de España les fué predicado el Santo Evangelio e doctrina de nuestra Santa Madre la Iglesia (...). En el tiempo del edicto de los seis meses vendieron y malbarataron cuanto pudieron de sus haciendas, e aparejaron su viaje los chi-

cos y los grandes, mostrando gran esfuerzo y esperanza de haber próspera salida e cosas divinas, y en todo ovieron venturas; ca ovieron los christianos sus haciendas muy muchas, e muy ricas casas y heredamientos por pocos dineros, y andaban rogando con ellas, y no había quien se las comprase, e daban una casa por un asno, y una viña por un poco paño o lienzo, porque no podían sacar oro ni plata (...). E comenzaron a salir de Castilla los primeros en la primera semana del mes de Julio, año del nacimiento de nuestro Redemptor Jesuchristo de 1492 años. Salieron de Castilla e entraron en Portugal con asentimiento del Rey Don Juan⁵.

Així doncs, als jueus, que amb la seva presència i les seves activitats «causaven greus danys» a Espanya, se'ls va oferir l'oportunitat de romandre al territori, sempre que es convertissin a la «veritable fe». Se sobreentenia que no hi havia hagut cap persecució i, en qualsevol cas, haurien estat expulsats i no maltractats ni assassinats. La mesura que s'havia adoptat el 1492 en contra d'ells era per motius religiosos i no per motius racials. Per descomptat, no es va fer cap referència a la discriminació que en els segles posteriors es va dur a terme contra els *conversos* i en contra de tots aquells que no van poder provar la seva «limpieza de sangre» —una expressió que de cap manera no és de caràcter exclusivament religiós. Se'ls recorda que l'edicta d'expulsió, publicat el 31 març de 1492 i escrit per Tomás de Torquemada, declarava explícitament que si hi ha «algún Judío que no acepte este edicto si acaso es encontrado en estos dominios o regresa será culpado a muerte y confiscación de sus bienes».

La nota informativa enviada a Londres i a Washington al juliol de 1948 reprenia la interpretació dels fets oferida per Bernaldez, partint d'una falsificació que s'havia proclamat

⁵ La que citem aquí: Andrés BERNÁLDEZ: *Antología*, selecció i pròleg d'Octavio de Medeiros, Ediciones FE, Madrid:1945, pp. 70-80. La reedició del 1946 va anar a càrrec del catedràtic d'història d'Espanya a la Universitat de Múrcia i falangista declarat Luciano de la Calzada Rodríguez per a l'editorial Aguilar dins de la seva col·lecció «Crisol» (número 161).

com a veritat històrica, i que conclouia afirmant que «*España, basándose en su ideología cristiana, siempre había protegido a los judíos*», i que, fins i tot després d'haver estat «traslladats» fora de les fronteres nacionals, sempre havien estat tractats com si fossin ciutadans espanyols⁶.

En realitat, circulaven pel país idees molt més radicals que les del qui potser va ser un dels més grans «teòrics» del règim, Ramiro de Maeztu, a les opinions del qual es varen concedir enormes espais i citacions contínues. Per a ell, els jueus eren una veritable raça:

El principal cuidado de la religión de Israel es mantener la pureza de la raza. No es verdad que los judíos constituyan en primer término una comunidad religiosa. Son una raza. Creen en su propia sangre y no en ninguna otra. Son la raza más pura del mundo, porque ha evitado cuidadosamente mezclarse con las otras desde los tiempos de Esdras, un judío sigue siendo judío cuando abjura de su fe. Por ello precisamente nos obligaron a establecer la Inquisición. No podíamos confiarnos en su conversión supuesta, porque la Historia enseña que los judíos pseudocristianos, pseudopaganos, o pseudomusulmanes, que adoptaron, cuando así los convino, una religión extraña, vuelven a la suya propia en cuanto se les presenta ocasión favorable, y aunque tengan que esperarla varias generaciones⁷.

Trobem les mateixes consideracions de la nota de juliol de 1948 en els dos fullets⁸ publicats el 1949 per l'Oficina de Información Diplomática del Ministeri d'Affers Estrangers, en castellà i en francès, evidentment destinats a la «infor-

⁶ Bernd ROTHER: *Franco...*, op. cit., p. 398.

⁷ Ramiro DE MAETZU: *Defensa de la Hispanidad*, segona edició corregida i augmentada, Gráfica Universal, Madrid:1935, pp. 211-212 (1a ed., 1934). Per a la centralitat dels escrits de Maeztu sobre la ideologia del franquisme, semblen molt convincents les anotacions de Mario MARTÍN GIJÓN: *Los (anti)intelectuales de la derecha en España*, RBA, Barcelona:2011.

⁸ En realitat, es tracta d'un únic opuscle en dues llengües diferents i amb algunes diferències (no només estilístiques) degudes al fet de dirigir-se a destinataris diferents.

mació», respectivament, interna i internacional⁹, que porten el mateix títol: *España y los judíos* i *L'Espagne et les juifs*. Mentre que de l'edició castellana existeixen diverses còpies a la Biblioteca Nacional de Madrid, la segona —que també va ser utilitzada per Häim Avni¹⁰— va ser buscada durant molt de temps sense èxit per Rother. Nosaltres hem tingut més sort i fa uns anys ja vam informar de la seva presència en el fons documental del Centre d'Estudis Històrics Internacionals (CEHI) de la Universitat de Barcelona¹¹.

Quan es parla de propaganda és molt important preguntar-se sobre l'efecte que va tenir i verificar els mitjans de comunicació pels quals es va difondre. Això no s'ha fet (encara), tot i que se'n coneixen alguns resultats.

Es tractava, en efecte, d'una «ofensiva» diplomàtica i política que va tenir molt d'èxit, ja que, segons Àngel Viñas, es va iniciar el mite de la protecció franquista envers els jueus «*que, con variantes, se ha mantenido hasta nuestros días*»¹², i que encara es pot trobar en discursos i publicacions tant d'Espanya com d'altres països.

En qualsevol cas, val la pena analitzar amb atenció els continguts dels dos opuscles, tant pel fet que són a la base de la propaganda sobre l'actitud positiva adoptada per l'Espanya de Franco envers els jueus, com perquè l'edició castellana ha estat molt sovint la font per a estudis relacionats amb la «qüestió jueva» a Espanya. El document en castellà ha estat citat —de vegades sense esmentar-lo explícitament— per molts estudiosos, sense gairebé mai sotmetre'l

⁹ Existeix un text en anglès, *Spain and the Sephardi Jews*, que l'ambaixada d'Espanya va publicar a Washington també el 1949, diferent tant en el títol com en el contingut.

¹⁰ Häim AVNI: *España, Franco y los judíos*, Altalena, Madrid:1982, p. 2 (ed. original: Tel-Aviv:1974). Avni no precisa on ha trobat el document, encara que es pot suposar que l'havia vist a Israel.

¹¹ Luciano CASALI: «Esame e demolizione di un mito franchista: la Spagna come terra di rifugio per gli ebrei», *Spagna Contemporanea*, 29 (2006), pp. 156-157. Jordi Planes i Casals, qui va ser cap de recerca i secretari del CEHI fins al 2006, recorda que l'opuscle havia estat adquirit a Barcelona en un llibreter de vell, que ja no existeix, probablement a la Plaça de Sant Just (correus electrònics del 7 i del 15 de juny del 2012).

¹² Àngel VIÑAS: «Prólogo», a Bernd ROTHER: *Franco...*, op. cit., p. 14.

a una acurada crítica de les fonts, que és sempre necessària abans de tractar qualsevol document. En aquest cas, és encara més necessari perquè —com es pot veure en les notes de la traducció catalana que aquí publiquem— conté una plèthora d'errors, en part a causa de la ignorància del compilador, en part derivats de falsificacions voluntàries o omissions no fortuïtes.

No creiem que sigui necessari reconstruir aquí la història de les relacions entre els jueus i el franquisme. Ja hem esmentat que les publicacions recents, basades en fonts arxivístiques i no només espanyoles, són ja molt nombroses. A través d'elles s'han reconstruït els fets acuradament i rigorosament més enllà de les llegendes i aquí i ara només ens referirem a les que, fins en aquest moment, han ofert reconstruccions ben documentades¹³.

Sembla oportú recordar alguns aspectes generals, a partir de la consideració que Franco va estar posseït al llarg de la seva vida per una obsessió antimaçònica i antijueva. Ho recull tot lloant el Caudillo un pamflet vergonyós publicat l'any 1979: «*Francisco Franco tenía razón cuando advertía a los españoles de la conjura judeo-masónica en contubernio con el marxismo internacional (...). Todo cuanto sucede*

¹³ Sense pretendre donar una llista completa, recordem, a més dels estudis de Rother i Avni esmentats, alguns llibres, deixant de banda el que seria una llarga llista d'articles en revistes i actes de congressos: Chaim U. LIPSCHITZ: *Franco, Spain, the Jews and the Holocaust*, Ktav Pub. House, Nova York:1984; Antonio MARQUINA BARRIO i Gloria Inés OSPINA SÁNCHEZ: *España y los judíos en el siglo XX. La acción exterior*, Espasa-Calpe, Madrid:1987; Häim VIDAL SEPHIHA (coord.): *L'Espagne contemporaine et les Juifs*, Centre de Recherches ibériques et latino-américaines, Perpinyà:1991; José Antonio LISBONA MARTÍN: *Retorno a Sefarad. La política de España hacia sus judíos en el siglo XX*, Riopiedras, Barcelona:1993; David SALINAS: *España, los sefarditas y el Tercer Reich (1939-1945). La labor de diplomáticos españoles contra el genocidio nazi*, Universidad de Valladolid, Valladolid:1997; Javier DOMÍNGUEZ ARRIBAS: *El enemigo judeo-masónico en la propaganda franquista (1936-1945)*, Marcial Pons, Madrid:2009; Isabelle ROHR: *La derecha española y los judíos 1898-1945. Antisemitismo y oportunismo*, PUV, València:2010 (ed. original: Brighton:2007); Danielle ROZENBERG: *La España contemporánea y la cuestión judía. Retejiendo los hilos de la memoria y de la historia*, Casa Sefarad-Marcial Pons, Madrid:2010 (ed. original: Tolosa:2006).

*en España está programado por el sionismo internacional.»*¹⁴ També Luis Suárez Fernández —tampoc gens sospitós de criticar Franco— reconeix que ell creia realment en l'existència de conspiracions i complots internacionals de maçons i jueus, especialment francesos i anglesos¹⁵. Durant la Guerra Civil el Generalísimo va escriure personalment un gran nombre de textos de propaganda que tenien temes antisemites i antimaçònics en el seu nucli, ja que creia que eren crucials per a la construcció d'una opinió pública favorable per al nou Estat que estava bastint:

El Caudillo indicaba además el tono que debían tener las campañas de propaganda, dando instrucciones precisas para que un determinado asunto «se explote duramente», para que se «le saque jugo» o «se jalee», «con grandes titulares y en forma vibrante». Después comprobaba si la prensa había seguido sus órdenes¹⁶.

Uns anys més tard, la vigília del 18 de juliol de 1943, enfront de la creixent demanda i pressió per tal que deixés el lideratge del país en mans de Joan de Borbó, va escriure, juntament amb Luis Carrero Blanco, que la maçoneria internacional, «arma poderosa al servicio del poder judaico» estava atacant Espanya amb tota la força possible per a debilitar-ne l'organització interna i el poder¹⁷.

Podríem recórrer tots els llargs anys de la dictadura per relacionar una extensa antologia de citacions¹⁸, però ani-

¹⁴ César CASANOVA GONZÁLEZ-MATEO: *Manual de urgencia sobre el sionismo en España. Los innumerables perjuros de nuestra Patria*, Vassallo di Mumbert, Madrid:1979, pp. 12 i 21.

¹⁵ Entre les seves nombroses publicacions, vegeu especialment els imponents catorze volums de *Franco, la historia y sus documentos*, Urbión, Madrid:1986.

¹⁶ Javier DOMÍNGUEZ ARRIBAS: *El enemigo...*, op. cit., p. 188. Per a la gran atenció de Franco a la propaganda, vegeu especialment Laura ZENOBI: *La construcción del mito de Franco. De jefe de la Legión a Caudillo de España*, Cátedra, Madrid:2011.

¹⁷ Luciano CASALI: *Sobreviure. La dictadura franquista l'any 1943*, Fundació Carles Pi i Sunyer, Barcelona:2007, pp. 22-23.

¹⁸ Vegeu Luciano CASALI: «Obsessioni politiche e propaganda: gli ultimi discorsi politici di Franco», a Alfonso BOTTI i Massimiliano GUDER-

rem directament a l'última intervenció pública de Franco, que va pronunciar amb un fil de veu unes poques setmanes abans de morir enfront de l'enorme multitud que s'havia reunit «espontàniament» a la Plaza de Oriente l'1 d'octubre de 1975 per celebrar el seu 39è aniversari com a cap d'estat. El Caudillo va posar l'èmfasi —saludant el públic amb un extemporani braç aixecat¹⁹— que les grans protestes que en setmanes anteriors s'havien produït per tot Europa contra les execucions d'alguns opositors al règim²⁰ es devien a l'eterna conspiració jueva internacional, maçònica i comunista²¹.

És evident que en un estat autoritari el pensament del «cap» impregna tota l'estructura i es converteix en un element bàsic dels grups dirigents i de les elits consentidores. Si llegim els informes de diversos organismes diplomàtics de països en els quals hi havia presència minoritària més o menys consentida de jueus, els insults cap als jueus eren el pa de cada dia. El 23 de novembre de 1938 Antonio de Magaz y Pers²² lloava la reina Isabel la Catòlica per haver alliberat Espanya de «tal problema» des del segle XV; el 21 de gener de 1939 Pedro de Prat y Soutzo²³, a Bucarest, va escriure que, encara que fossin batejats, els jueus no canviaven ni de mentalitat ni de raça²⁴. En definitiva, es pot afir-

zo (curs.): *L'ultimo franchismo tra repressione e premesse della transizione (1968-75)*, Rubbettino, Soveria Mannelli:2009, pp. 139-154.

¹⁹ Paul PRESTON: *Juan Carlos*, DeBolsillo, Barcelona:2004, p. 345.

²⁰ El 27 de setembre de 1975 van ser executats els militants del FRAP, Xosé Humberto Baena Alonso, José Luis Sánchez Bravo i Ramón García Sanz, juntament amb els militants d'ETA Jon Paredes Manot (*Txiki*) i Àngel Otaegi Etxeberria.

²¹ El text ha estat publicat molts cops; el que citem aquí és el de Ricardo DE LA CIERVA: *Franco. La historia: después de la venganza, la mentira, la calumnia y la impotencia*, Fénix, [Madridejos]:2000, p. 1.030.

²² Antonio de Magaz y Pers (Barcelona, 1864-Madrid, 1953). Almirall de la Marina, fou ambaixador d'Espanya a Berlín des de 1937 fins al juliol de 1940.

²³ Pedro de Prat y Soutzo (Atenes, 1892-Madrid, 1969). Diplomàtic, fou ambaixador d'Espanya per als Balcans, a Bucarest, des del 1933. S'adherí al cop d'estat del 18 de juliol des del primer moment. Fou nomenat ambaixador a Turquia fins al 1939, quan Turquia trenca relacions amb Alemanya.

²⁴ Luciano CASALI: «Esame e demolizione...», art. cit., pp. 152-153.

mar amb seguretat que l'antisemitisme no era només una mania obsessiva de Franco, sinó que formava part d'una mentalitat generalitzada i que s'intentava fer arrelar a tot el conjunt de la societat i no només entre les altes esferes del règim. Com a exemple d'això és significatiu el que recull un llibre de text de 1946 adreçat a alumnes de sisè curs:

La prudencia de esta detertminación real no lo comprenderá quien desconozca el carácter judío. Su actuación hipócrita y sus tendencias sociales, que tantas veces han llevado España a la ruina. El mundo nos da ahora la razón y, después de cuatro siglos, los políticos adoptan el consejo de nuestros Católicos Soberanos, expulsando de sus territorios a esta raza peligrosísima...²⁵

Algunes observacions fetes recentment per Julio Aróstegui potser ens ajudaran a comprendre millor les raons d'aquests sentiments generalitzats. En la construcció d'un estat il·legítim —com va ser el de Franco, nascut d'una rebel·lió militar contra el legítim govern republicà— el nou poder que s'instaura no pot pretendre fonamentar-se sobre una base legal, i només ho pot fer apel·lant a lleis referendades per una tradició a partir de la qual sol·licitar l'adhesió massiva dels ciutadans. Els qui no s'alinearen immediatament amb els insurgents i que no compartien les seves opinions no podien ser atrets a través del convenciment, però podien ser transformats en súbdits del nou Estat mitjançant una dura repressió i l'eliminació física; o en tot cas ser reduïts al silenci a través de la por. Per tant, cal definir el nou Estat que s'està creant a través de la invenció/definició d'un enemic que, com a tal, només pot ser combatut sense treva i fins al final. L'estat de Franco, segons Aróstegui, es troba en aquesta categoria: «no era un régimen que pretendiera basarse en un nuevo orden social»; la fundació només pot

²⁵ Feliciano CERECEDA: *Historia del Imperio español y de la hispanidad*, 6è curs, 3a ed., Razón y Fe, Madrid:1946. Vegeu Josep M. SOLÉ I SABATÉ: «Santiago y cierra España: Catalunya i l'Espanya franquista», a Antoni SEGURA, Andreu MAYAYO i Teresa ABELLÓ: *La dictadura franquista: la institucionalització d'un règim*, Universitat de Barcelona, Barcelona:2012, p. 372.

ser fonamentada sota un «derecho represivo» que es trobés a la base del mecanisme justificador de l'opressió d'un enemic que era identificat amb la República, la qual —s'afirmava— era producte de les forces revolucionàries judeomaçòniques, que havien de ser sistemàticament marginades o eliminades. Va ser una veritable construcció mental que va arribar a constituir-se com a la base mateixa, ideològica i pràctica, del «Nuevo Estado», que va començar a crear-se després del 18 juliol 1936²⁶. Estem davant de l'autèntica invenció d'un enemic ampli i perillós²⁷; un enemic inventat oblidant (o ocultant) que, a partir de 1492, la presència jueva era mínima i que, a l'Espanya del segle XX, els membres de la maçoneria no van ser mai gaire nombrosos²⁸. Es tractava simplement d'accions de venjança i de terrorisme, perquè el seu propòsit era «*borrar del mapa de España todo signo del bando derrotado en una guerra entre españoles que no en vano se ha calificado de incivil*»²⁹.

Per fer això, no es va excloure res, començant per la sistemàtica destrucció de llibres; almenys setanta-dues tones van ser cremades o destruïdes només a Barcelona: «*había que acabar con la literatura rusa, judaico vienesa, judaico alemana y judaico americana*»³⁰. Tampoc no cal oblidar que un enemic inventat i construït a mida és necessàriament deshumanitzat³¹.

²⁶ Julio ARÓSTEGUI: «Coerción, violencia, exclusión. La dictadura de Franco como sistema represivo», a Julio ARÓSTEGUI (coord.): *Franco: la represión como sistema*, Flor del Viento, Barcelona:2012, pp. 19-59.

²⁷ Sobre el tema de la «construcció de l'enemic» i de la brutalitat, és absolutament necessari fer referència a la ja clàssica obra de George L. MOSSE: *Le guerre mondiali. Dalla tragedia al mito dei caduti*, Laterza, Roma-Bari:1990 (trad. anglesa: Oxford UP, Nova York:1990).

²⁸ L'any 1936 hi havia a Espanya uns cinc mil maçons, segons les pròpies fonts de la maçoneria espanyola. Vegeu Javier DOMÍNGUEZ ARRIBAS: *El enemigo...*, op. cit., p. 14.

²⁹ Matilde EIROA i Ángeles EGIDO: «Los confusos caminos del perdón: de la pena de muerte a la conmutación», a Julio ARÓSTEGUI (coord.): *Franco...*, op. cit., p. 328.

³⁰ Ana MARTÍNEZ RUS: «La represión cultural: libros destruidos, bibliotecas depuradas y lecturas vigiladas», a Julio ARÓSTEGUI (coord.): *Franco...*, op. cit., p. 395.

³¹ Vegeu, a tall d'exemple, les denses pàgines que li dedica a aquest argument Zygmunt BAUMANN: *Modernity and the Holocaust*, Basil Blackwell, Oxford:1989 (trad. en castellà: Sequitur, Madrid:1997).

Atesos aquests supòsits, el «Nuevo Estado» havia de nodrir-se d'una mentalitat antisemita i antimaçònica pròpia perquè l'enemic inventat tenia explícitament en els jueus i en els maçons (i, en general, en els *rojos*) les seves bases constituents. No es tractava d'un estat activament racista, com el nazisme, sinó d'un règim que va mantenir al llarg de la seva existència una estricta classificació dels ciutadans entre *amics* i *enemics*, sense possibilitat per a aquests últims de ser acceptats en la categoria «superior» i, pràcticament, sense que existís una «zona grisa» a partir de la qual l'Estat pogués intervenir amb tècniques de convicció i/o de conquesta. Al contrari de les opcions racistes formulades per l'Alemanya aliada, l'actitud que va mantenir el règim va ser la del silenci i la passivitat, sense ni tan sols permetre una crítica velada³².

Des de la tardor de 1938, davant les massives deportacions de jueus que tenien lloc a tot Europa, Franco havia preparat una *declaració* amb la qual comunicava que «se temia una invasión masiva de judíos», i el 23 de novembre l'ambaixador a Berlín Antonio de Magaz advertia que hi havia el perill «*que una cantidad considerable de judíos alemanes, a los que se había otorgado la nacionalidad española durante la República*», intentessin traslladar-se a Madrid. Es tractava, segons Magaz, d'«*elementos que por el sólo hecho de su raza son ya poco deseables*»³³.

Franco va prometre *protecció* espanyola als sefardites. No obstant això, una cosa era *protegir* els jueus de nacionalitat espanyola, sempre que continuessin residint a Alemanya, França, Grècia o en altres països, i una cosa ben diferent era consentir que creuessin els Pirineus i permetre que el nombre de jueus a la península augmentés considerablement. Malgrat tot, davant la pressió internacional, en particular dels Estats Units, Espanya no podia seguir fingint que ignorava la sort que podien córrer els jueus si no se'ls permetia refugiar-se a Espanya, de manera similar a com

³² Antonio MARQUINA BARRIO i Gloria Inés OSPINA SÁNCHEZ: *España...*, *op. cit.*, p. 151.

³³ Javier DOMÍNGUEZ ARRIBAS: *El enemigo...*, *op. cit.*, pp. 63-64.

Alemanya consentia en major o menor grau el refugi a Espanya de ciutadans —no jueus— dels països aliats.

El 28 de desembre de 1943, Francisco Gómez Jordana, ministre d'Afers Estrangers, escriu una carta al general Carlos Asensio, ministre de l'Exèrcit i filonazi declarat, en què l'informa de l'autorització a *passar* per Espanya per anar a un altre lloc, sense aturar-se ni deixar rastre «como la luz por el cristal». La carta, d'una claredat meridiana, val la pena citar-la extensament perquè il·lustra quin era el veritable esperit amb què l'Espanya de Franco *va ajudar* els jueus:

Son muchos cientos los sefarditas con nacionalidad española que están en Europa, sea en campos de concentración, sea a punto de ir a ellos, y nosotros no los podemos traer a España a instalarse en nuestro país, porque esto no nos conviene de ninguna manera, ni el Caudillo lo autoriza, ni los podemos dejar en su situación actual aparentando ignorar su condición de ciudadanos españoles porque esto puede dar lugar a graves campañas de prensa en el extranjero y principalmente en América y provocarnos serias dificultades de orden internacional. En vista de lo cual, se pensó en irlos trayendo por grupos de un centenar, poco más o menos, y cuando un grupo hubiera salido ya de España, pasando por nuestro país como la luz por el cristal, sin dejar rastro, traer un segundo grupo, hacerlos salir para dar entrada a los sucesivos, etc. Siendo éste el mecanismo, claro es que la base del mismo estaba en que nosotros no permitiéramos de ninguna manera que los sefarditas quedaran en España³⁴.

³⁴ Aquesta carta, conservada a l'Arxivo del Ministeri de Exteriors (R1716/4) es va publicar a Isabelle ROHR: *La derecha...*, op. cit., p. 205. Dos dies després, Gómez Jordana escrivia en termes molt similars al general Luis Orgaz, alt comissari al Marroc: «*El problema tiene gravedad por cuanto no conviene en absoluto a nuestro país que, aprovechando las circunstancias de la guerra actual, se nos llene España de judíos y, por otra parte, tampoco podemos negarles la protección a que tienen derecho por su nacionalidad: y aunque quisiéramos hacerlo, sería siempre una torpeza política por la repercusión que tendría en el extranjero (...). Ante este dilema se ha buscado una solución, que es la de irlos haciendo venir por grupos pequeños y hacer salir cada grupo para el extranjero antes de que venga el si-*

Cal recordar que el 1941 s'havia obert un «arxiu jueu» en què tots ells havien d'estar inscrits, que va romandre actiu almenys fins a final dels anys cinquanta³⁵. Una circular emesa per la Dirección General de Seguridad del 5 de maig de 1941 ordenava als governadors civils desenvolupar una enquesta descriptiva per a cada jueu espanyol resident a la seva província que

incluyera su filiación política, sus medios de vida y su grado de peligrosidad. En esta misma circular se justificaba tal medida por la necesidad de identificar con precisión los lugares e individuos que, en un momento dado, pudieran oponerse a las normas del nuevo Estado (...). Se podía leer además en el texto de la DGS que estas personas eran principalmente aquellas de origen español designadas con el nombre de sefarditas, puesto que por su adaptación al ambiente y similitud con nuestro temperamento poseen mayores garantías de ocultar su origen y hasta pasar desapercibidas sin posibilidad alguna de coartar el alcance de fáciles manejos perturbadores³⁶.

El ben cert és que més enllà de les afirmacions propagandístiques difoses després de la guerra, els jueus no van poder trobar un refugi segur a Espanya, llevat de molt pocs casos. Franco no havia canviat gens la seva mentalitat i no tenia cap intenció de modificar una política en sintonia amb les expulsions de 1492. Caldrà esperar fins al 31 de març de 1992, exactament cinc-cents anys després del *De-*

---

guiente, de suerte que pasen por España simplemente en tránsito.» José Antonio LISBONA MARTÍN: *Retorno...*, *op. cit.*, pp. 117-118.

³⁵ Va caldre esperar fins a la Llei 25/1992 del 10 de novembre de 1992 per a assolir el reconeixement oficial del judaisme a Espanya i la normalització de les relacions entre l'Estat i la minoria jueva, i la Llei Orgànica 10/1995 del 23 de novembre de 1995 per a introduir en el Codi Penal disposicions per combatre el racisme, l'antisemitisme, la xenofòbia i altres formes d'intolerància. Així, Espanya es va convertir en el tercer país d'Europa, amb França i Romania, que esmentaven explícitament l'antisemitisme en la seva legislació i el setè (amb Alemanya, Israel, França, Àustria, Suïssa i Bèlgica) en castigar la negació o justificació del genocidi.

³⁶ Danielle ROZENBERG: *La España...*, *op. cit.*, p. 189.

creto, perquè les coses canviessin i perquè el nou cap d'estat de l'Espanya democràtica, el rei Joan Carles, fes una visita solemne a la sinagoga de Madrid per demanar perdó per «l'acte de barbàrie» dels seus avantpassats, tot declarant «*que nunca más el odio o la intolerancia provoquen la desolación o el exilio*». I va abolir de manera irrevocable l'edicte d'expulsió³⁷.

Els opuscles *España y los judíos* i *L'Espagne et les juifs* publicats l'any 1949 eren absolutament fonamentals en la construcció d'una imatge del règim de Franco que tenia poc a veure amb la realitat i amb la filosofia política que havia penetrat en les decisions i comportaments de Franco i dels seus col·laboradors durant l'última dècada. Es tractava simplement de propaganda i no d'una reconstrucció o narració de fets reals i concrets: això explica els errors que conté, i les omissions que hem trobat, i tant els uns com les altres resulten obvis després d'una atenta lectura crítica.

A continuació, podríem preguntar-nos per què les fal·làcies que es recullen van ser acceptades per les potències occidentals, a les quals anava dirigit l'opuscle en francès, i acceptades també per l'opinió pública espanyola, a la qual anava dirigida l'edició en castellà a través dels mitjans de comunicació i dels líders d'opinió. En aquest cas sembla una pregunta fàcil de respondre, ja que és evident que els mitjans de comunicació estaven sota el control total de l'Estat, de manera que les disposicions provinents de Madrid trobaven un ràpid i complet espai de difusió³⁸.

Pel que fa al context internacional, cal no oblidar en primer lloc que s'estava gestant la Guerra Freda i s'agraïa la presència d'Espanya —*independentment de qui la governés*—

³⁷ És possible llegir el text complet del discurs de Joan Carles al diari *Abc* (1-IV-1992), a <http://hemeroteca.abc.es/nav/Navigate.exe/hemeroteca/madrid/abc/1992/04/01/001.html>.

³⁸ La bibliografia és extensa; recordem sobretot FRANCISCO SEVILLANO: *Franco «caudillo» por la gracia de Dios* (1936-1947), Alianza, Madrid:2010. En aquest sentit, és interessant i significativa la recopilació d'articles del diari *Arriba* on es recullen els escrits publicats entre 1946 i 1951 per Francisco Franco sota el pseudònim de J. BOOR: *Masonería*, Gráficas Valera, Madrid:1952.

en un escenari decididament anticomunista i antisoviètic, en el qual qualsevol «demostració documentada» serviria per redissenyar el perfil polític i per tant podria també ajudar a justificar, amb vista a l'opinió pública mundial, que la millora de les relacions amb Franco era beneïda i acceptada amb entusiasme, sense haver de verificar l'exactitud de les informacions que es proporcionaren amb aquest propòsit. Si Franco era capaç de «demostrar» que mai no havia estat antisemita, ans al contrari, que havia ajudat a salvar desenes de milers de jueus de la persecució nazi, aquest era un argument de gran importància que es podria oferir a l'opinió pública del món occidental i a la comunitat jueva, precisament en els anys durant els quals s'anaven coneixent millor els horrors dels *Lager* alemanys.

No obstant això, cal afegir algunes consideracions addicionals, com a conseqüència del fet que ens enfrontem a material de propaganda, posat en circulació per una estructura important del govern com era el Ministerio de Asuntos Exteriores. Qui està a càrrec de la propaganda i n'estudia l'organització no dubta a afirmar que aquest govern es va establir amb «*el intento deliberado y sistemático de modelar las percepciones, manipular las cogniciones y dirigir el comportamiento para obtener una respuesta que promueva el intento deseado del propagandista*»³⁹. El 1962, Jacques Ellul escriví que la propaganda governamental constitueix un fenomen sociològic propi de la societat de masses i és una tècnica de comunicació persuasiva que fa ús de la veritat, les mentides i les veritats a mitges per tal de destruir qualsevol sentit històric i el pensament crític en els individus⁴⁰.

Tot això és vàlid en teoria, però per descomptat no sempre la propaganda basada en fets no reals o mentides obté

³⁹ Virginia GARCÍA BEAUDOUX, Orlando D'ADAMO i Gabriel SLAVINSKY: *Propaganda gubernamental. Tácticas e iconografías del poder*, La Crujía, Buenos Aires:2011, p. 21. Conté semblants consideracions Garth S. JOWETT i Victoria O'DONNELL: *Propaganda and Persuasion*, Sage, Newbury Park (Califòrnia):1986.

⁴⁰ Jacques ELLUL: *Propagandes*, Armand Colin, París:1962 (n'hi ha una edició augmentada del 1991). Agraïm a Irene Di Jorio (Universit  Libre de Bruxelles) el fet d'haver-nos assenyalat els escrits d'Ellul.

els resultats desitjats i, de vegades, la «màgia» de la propaganda resulta fràgil si no és sostinguda per «actes», per «dades concretes» que confirmin la realitat que s'està proclamant: «quan la realitat publicitada i la realitat viscuda entren en clara discrepància (...), la 'màgia' es transforma en 'mentida' i no hi ha tècnica o antídote que ajudi a mantenir-la dempeus»⁴¹.

Això pot aplicar-se no només pel que fa a la formació de l'opinió pública en els estats democràtics, sinó també per als estats autoritaris i totalitaris, perquè es pot suposar que la propaganda del govern no és mai l'únic agent d'influència social ni és un factor explicatiu absolut que permeti entendre el comportament dels individus: «La realitat és molt més complexa que un suposat automatisme entre estímuls i respostes»⁴² i, per tant, s'hauria de verificar la possibilitat de rebre i utilitzar estímuls (i informacions) diverses.

Pel que fa a Espanya, com ja hem assenyalat, els estudis de la propaganda durant els primers anys del franquisme són nombrosos, però encara incomplets; en tot cas, la impressió és que, als anys quaranta, no hi havia espais que permetessin la introducció al país d'informacions que no fossin les desitjades per les tres *famílies* que donaven suport al règim, excepte potser en el nivell d'unes elits molt restringides i de confiança, i que es van enfrontar llavors amb una estructura de propaganda acuradament dissenyada i en bon funcionament, com de fet recorda qui d'aquesta estructura en va ser un dels principals organitzadors, Dionisio Ridruejo:

El plan que me tracé para organizar los servicios era más amplio y, si se quiere, más totalitario en el sentido estricto de la palabra. Apuntaba al dirigismo cultural y a la organización de los instrumentos de comunicación pública en todos los órdenes. Era un plan probablemente siniestro, pero no banal⁴³.

⁴¹ Irene DI JORIO: *Tecniche di propaganda politica. Vichy e la Légion Française des Combattants (1940-1944)*, Carocci, Roma:2006, p. 134.

⁴² *Ibidem*, p. 134.

⁴³ Dionisio RIDRUEJO: *Casi unas memorias*, Planeta, Barcelona:1976, p. 130.

A final dels anys quaranta, podem dir amb molta certesa que no hi havia per als ciutadans espanyols importants fonts d'informació alternatives a les consentides pel règim.

El que dotava la propaganda d'una considerable influència era el fet que es tractava d'informació del govern. Moltes de les notícies que es proporcionaven semblaven corroborades per documents d'arxiu i testimonis i no hi havia cap possibilitat (ni voluntat) de comprovar les declaracions, tot i que finalment es trobaven testimonis autoritzats que, en alguns casos, confirmaven les afirmacions, com el cas —absolutament incompreensible— del rabí Maurice Perlzweig, president del comitè polític del Congrés Mundial Jueu, el qual des del 1942 s'havia mostrat favorable «a mejorar la reputación española entre el público estadounidense» i havia treballat, per a aquesta finalitat, en estreta col·laboració amb Juan de Cárdenas, ambaixador espanyol als Estats Units⁴⁴.

No oblidem que les declaracions que posaven en relleu un comportament projueu per part del règim franquista eren totalment funcionals per a la imatge d'Espanya que França, la Gran Bretanya i els Estats Units *in primis* volien oferir a l'opinió pública dels seus països.

Tot això ajuda a entendre l'èxit que van tenir les falses informacions contingudes en els documents publicats pel Ministeri d'Afers Estrangers espanyol el 1949. Si les mentides i omissions van servir per a construir una opinió pública favorable a Espanya, no s'acaba d'entendre el fet que l'idioma en què es va escriure *L'Espagne et les Juifs* sigui un pèssim francès, farcit d'errors de gramàtica i de sintaxi, redactat amb frases que estan fortament influïdes d'una redacció original en un altre idioma.

Després del naixement de l'ONU i de la ubicació institucional de la seva seu als Estats Units, l'anglès havia reemplaçat gradualment el francès que, fins aleshores, s'havia utilitzat en les relacions internacionals, especialment als anys de la Societat de Nacions de Ginebra. ¿Seria possible que el Ministeri d'Afers Estrangers de Madrid hagués «oblidat» tan ràpidament l'idioma internacional utilitzat durant

⁴⁴ Bernd ROTHER: *Franco...*, op. cit., pp. 384-385.

tant de temps i que a més es considerava encara d'alguna manera un instrument per a la difusió d'un document important en diferents països? No és casualitat que l'opuscle fos traduït al francès i no a l'anglès...

És evident —podem suposar-ho— que es tenia molta pressa i no hi havia temps (o no es va considerar necessari) per corregir les proves, fins i tot per eliminar evidents errors d'escriptura. En qualsevol cas, no hem trobat cap justificació vàlida per a un comportament que va aglutinar en el mateix document errors i horrors dels fets narrats amb els del llenguatge utilitzat per narrar-los.

* * *

Aquestes consideracions han suggerit l'oportunitat de tornar a publicar *L'Espagne et les Juifs*, no tant perquè (probablement) és l'única còpia del document que ha sobreviscut (a més de la que va utilitzar Avni, de la qual no en sabem l'origen), sinó perquè vam pensar que era un document de gran importància per avaluar un aspecte significatiu de l'autorepresentació del franquisme en un tema que va ser central en la redefinició del règim després de la Segona Guerra Mundial i la fi dels feixismes. Sobretot vàrem considerar que era important palesar, i a més deixar que el lector constatés, el tipus de propaganda que es desprèn d'aquest document i el desvergonyiment de les mentides amb les quals van construir la «nova identitat» i el «Nuevo Estado».

Aquesta és, potser, una valoració del franquisme que no ha estat prou tractada. Sabem efectivament que Franco i els seus partidaris (l'Església catòlica, l'exèrcit i la Falange) es van anomenar a ells mateixos «nacionales», és a dir, els defensors de l'estat i de la nació, i van anomenar «revolucionaris», «traïdors» i «rebels» els ciutadans que es van veure obligats a prendre les armes per defensar la democràcia i el legítim Estat republicà. Era una inversió absoluta dels termes i una veritable falsificació de la realitat. Els anomenats «rebels» van ser militarment combatuts, processats i passats per les armes d'un Estat que va néixer com a resultat d'un cop d'estat i d'una guerra lliurada contra les institucions creades per la voluntat dels ciutadans espanyols.

Aquesta falsificació completa de les bases sobre les quals es va construir l'Estat franquista va ser generalitzada. La trobem en la vida quotidiana, en les organitzacions de masses, en les imatges pròpies que el règim volia oferir a l'opinió pública nacional i internacional. El «Nuevo Estado» es va mantenir durant quaranta anys. Va ser un Estat no només violent i terrorista, sinó sobretot un Estat construït sobre mentides, i el que és pitjor —com és ben evident en aquest opuscle propagandístic que publiquem—, unes mentides flagrants, sense ni tan sols intentar ocultar-les. S'havia de creure la falsedat, encara que fos evident, simplement pel sol fet que aquesta falsedat havia estat proclamada com a veritat pel franquisme.

Creiem que aquestes consideracions poden afegir alguns elements addicionals per conèixer millor Francisco Franco i el seu règim.

Luciano Casali

Espanya i els jueus¹

Oficina d'Informació Diplomàtica
Madrid, 1949

¹ El text original conté una sola nota a peu de pàgina, que en aquesta traducció hem consignat amb un asterisc (*); la resta de notes, amb referència numèrica, són dels editors. L'ús de les majúscules del text s'ha normalitzat, ja que a l'original mecanografiat s'usen les majúscules per a destacar determinats fragments i també per a citacions textuais de cartes i documents. Els signes de puntuació també s'han normalitzat, així com també s'han corregit els errors tipogràfics i les grafies errònies.

Sumari²

L'atac jueu contra Espanya	34
Israel contra Espanya i l'ONU.....	34
Testimonis jueus de gratitud als espanyols	38
Una pel·lícula, pretext d'una campanya antiespanyola	41
Espanya protegeix els jueus durant la guerra.....	47
Els sefardites	49
Les colònies sefardites al món	50
Situació legal dels sefardites al començament de la Segona Guerra Mundial.....	52
Protecció concedida per Espanya als jueus.....	53
a) A França	53
b) A Romania	58
c) A Grècia	60
d) Al Marroc francès	62
L'alliberament i la repatriació de grups jueus.....	63
Combois de sefardites entren a Espanya	65
L'evacuació dels refugiats israelites	67
La protecció permanent d'Espanya en temps de pau	69
El culte jueu a Espanya.....	69
La conservació de la cultura hebrea.....	74

² En l'original, el sumari està al final del text. Hem decidit posar-lo aquí per fer més intel·ligible l'estructura i les parts d'aquest opuscle.

L'Institut Arias Montano.....	74
L'admiració dels intel·lectuals sefardites per l'acció espanyola.....	75
Els jueus al Marroc espanyol.....	78
a) L'acció protectora d'Espanya	78
b) La justícia rabínica.....	79
c) Les sinagogues	79
d) L'ensenyament israelita	81
e) Els establiments especialitzats.....	82
El govern de la República espanyola enganya els jueus.....	85
Franco concedeix la nacionalitat espanyola als sefardites.....	86
Conclusió	89

L'actitud que Espanya —l'Espanya actual— ha tingut envers els jueus no es coneix com cal al món, perquè Espanya no sol presumir de les seves accions. Fins al punt que, si no hi hagués hagut un atac del representant d'Israel davant l'ONU, no hauríem posat en relleu la seva conducta al gran públic.

Espanya es congratula, però, de l'oportunitat que li ha estat donada per destacar les moltes coses que la causa jueva deu a l'ajuda espanyola.

Les línies que segueixen no són una manifestació de vanitat, sinó l'expressió exacta dels fets pels quals el poble d'Israel s'ha beneficiat en el més alt grau.

I

L'atac jueu contra Espanya

*Israel contra Espanya a l'ONU*³

El 16 de maig de 1949, l'Assemblea General de l'ONU, reunida a Lake Success⁴, va celebrar una sessió plenària per adoptar, entre d'altres mesures, una resolució sobre l'anomenat «cas espanyol»⁵. La proposta hispanoamericana favorable a Espanya va arribar a l'Assemblea, després d'haver estat discutida pel Comitè Polític, per sotmetre-la a una votació general.

³ A l'original francès hi ha un error. La preposició que hem traduït com «a» es basa en el text castellà «Israel contra España en la O.N.U.», ja que el text francès escriu «Israel contre l'Espagne y l'ONU».

⁴ Del 1946 al 1951, encara que també n'hi va haver a Londres i París, la majoria de les reunions de l'ONU es van realitzar a la petita localitat de Flushing Meadow Park (de menys de dos mil habitants) a l'est de Nova York, a Long Island, als edificis que s'havien preparat per a la Fira Mundial de 1939-1940 i que es varen reutilitzar per a la Fira de 1964-1965. L'any 1951 l'ONU es va traslladar a la que esdevindria la seva seu definitiva, a Manhattan, al Palau de Vidre.

⁵ El que aquí s'anomena ambigüament «cas espanyol» era el problema, no gens trivial, de les relacions entre l'Estat franquista i el feixisme europeu, que s'havien iniciat des del seu naixement el 1936 i que es van mantenir estretament fins al final. El 1946 les Nacions Unides, amb el reconeixement d'una relació tan estreta amb el feixisme italià i el nazisme alemany, van convidar tots els països de l'ONU a trencar relacions diplomàtiques amb l'Espanya de Franco.

El Sr. Eban⁶, delegat de l'Estat d'Israel, que havia estat admès uns dies abans a la comunitat de nacions, va pronunciar aleshores el següent discurs, que defineix la seva actitud i la de la seva delegació davant d'aquesta proposta:

La meua delegació participa en la discussió d'aquest tema després que s'hagi mantingut un debat davant la comissió. En circumstàncies normals, ens hauríem abstingut d'exercir cap influència sobre el resultat del debat, ja que no havíem participat en les seves etapes inicials. No obstant això, no podem adoptar aquesta actitud davant un tema com aquest que té moltes i molt essencials consideracions de principis i de consciència.

Les Nacions Unides han nascut del patiment d'una generació martiritzada, que inclou sis milions de jueus morts. Durant l'època del terror del nazisme, un milió dels nostres nens van ser llançats als forns i a les cambres de gas, com si fossin escombraries inservibles. Encara que la història d'Israel durés incomptables mil·lennis, no oblidaríem en cap moment aquest terrible episodi d'inhumanitat organitzada. Aquest record és per a nosaltres decisiu. NO ÉS QUE NOSALTRES AFIRMEM, DE CAP MANERA, QUE EL RÈGIM ESPANYOL HAGI PRES PART DIRECTA EN AQUESTA POLÍTICA D'EXTERMINI⁷, però afirmem que va ser un aliat actiu i simpatitzant del règim responsable d'aquesta política i per tant ha contribuït, des d'un punt de vista global, a l'eficàcia de l'aliança. En definir la nostra posició davant la resolució, no ens referim al cas particular de la missió diplomàtica. La nostra

⁶ Es tracta d'Abba Eban (1915-2002), ambaixador a l'ONU i als Estats Units fins al 1959; elegit membre de la Knesset, el Parlament israelià, durant vuit legislatures; fou ministre diversos cops. El 1946 fou destinat a Gran Bretanya a l'Agència Jueva per a Palestina, organisme dependent de les Nacions Unides, on va desenvolupar una intensa activitat per a la creació de l'estat d'Israel. En realitat es deia Aubrey Solomon Meir, nascut a Ciutat del Cap, va estudiar a Anglaterra a la Universitat de Cambridge, i va assumir el nou nom quan es va traslladar a Israel, en assolir la ciutadania. S'ha corregit la grafia original errònia «Evan» per «Eban» a la resta del text. El text castellà manté també la grafia errònia, i rep el tractament de «Mr.» (Mister).

⁷ En majúscules a l'original.

actitud no implica una crítica al poble espanyol. Israel està totalment d'acord amb els principis de la democràcia parlamentària, però no hem vingut aquí a criticar un altre règim, fins i tot quan és totalment aliè als nostres conceptes. Per a nosaltres, el punt central i inevitable és l'associació d'aquest règim amb l'aliança nazifeixista que ha corroït les bases morals de la vida civilitzada i ha infligit a la raça humana el càstig més terrible i més destructiu. L'única expressió supervivent d'aquesta coalició és el règim espanyol, que va rebre amb efusió, va acceptar i va recolzar la perspectiva d'una supremacia nazi a Europa i a tot el món. Sabem que si aquesta supremacia s'hagués establert, no només l'estat d'Israel no existiria i el poble jueu i la seva antiga civilització haurien desaparegut de la terra, sinó que a més les Nacions Unides tampoc no existirien, i tot el que significa la democràcia i el progrés només serien ruïnes irreparables.

Existeixen, per tant, raons més que convinents, tant universals com particulars, per les quals Israel, amb plena consciència de la seva responsabilitat, ha de votar en contra de la resolució proposada⁸.

⁸ L'ordre del dia de la 214a sessió plenària del 16 de maig de 1949 (número 171) era: «La cuestión del Gobierno franquista de España: informe de la Primera Comisión (A/852) y proyecto de resolución presentado por Polonia (A/860) (conclusión)». El discurs transcrit del Sr. Eban no coincideix amb el que trobem a les actes de la reunió (consultables a <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/NL4/915/38/PDF/NL491538.pdf?OpenElement>, pàgina 254) i que reproduïm en la versió oficial castellana: «El Sr. Eban (Israel) hace observar que, como su delegación no asistió a las sesiones de la Comisión en que se discutió la cuestión del Gobierno franquista de España, se habría abstenido de intentar influir sobre el resultado de los debates. No obstante, la cuestión de que se trata pone en juego consideraciones de orden moral y principios fundamentales. // Las Naciones Unidas nacieron de los sufrimientos de una generación martirizada. Seis millones de judíos murieron. Un millón de niños judíos fueron arrojados a los hornos crematorios y a las cámaras de gas. El recuerdo de esta espantosa manifestación de inhumanidad sistemática permanecerá constantemente presente en la memoria de Israel y dictará su conducta. // Ciertamente, la delegación de Israel no afirmará que el régimen español haya desempeñado un papel directo en esa política de exterminio; pero afirma que el Gobierno franquista de España fue un colaborador activo y un amigo del régimen

La importància decisiva que l'actitud de la delegació d'Israel va tenir sobre el resultat del vot en general és prou coneguda⁹. Les declaracions del senyor Eban, fetes, segons les seves paraules, «amb plena consciència de la seva responsabilitat», sorprenen més encara, ja que la veritat dels fets i els testimonis solemnes dels mateixos grups israelites demostren que Espanya, amb el seu tradicional esperit humanitari i la seva generositat, utilitzà especialment durant la guerra, amb extraordinària habilitat i superant enormes dificultats, les seves bones relacions amb el govern alemany per alleugerir el tractament que el nazisme infligia als jueus, aconseguint així, en molts casos, salvar les vides de milers d'ells.

---

responsable de esta política y que, por lo tanto, contribuyó a la potencia de dicho régimen. // Al definir su actitud respecto del proyecto de resolución, la delegación de Israel no quiere discutir la cuestión particular de la representación diplomática y no tiene el propósito de formular implícitamente ninguna crítica al pueblo español. A pesar de su devoción por los principios de la democracia parlamentaria. Israel no tiene la intención de criticar a otro régimen, por diferente que sea. Lo esencial, para Israel, es la alianza del régimen franquista con el bloque nazifascista que socavó los fundamentos morales de la civilización y sometió la raza humana a la más terrible y destructiva de todas las pruebas por que ha pasado. El régimen franquista, que acogió favorablemente y sostuvo los planes nazis de supremacía europea y mundial, es el único superviviente de la coalición. Si el nazismo hubiera podido establecer esta supremacía no sólo no habría existido nunca el Estado de Israel y el pueblo judío y su vieja civilización habrían desaparecido de la superficie de la tierra, sino que las Naciones Unidas no habrían visto jamás la luz y la democracia habría desaparecido del mundo. // Por todas estas razones superiores, que son de carácter general y nacional a la vez, Israel, con plena conciencia de sus responsabilidades, estima que está obligado a votar en contra del proyecto de resolución de la Primera Comisión.»

⁹ La resolució que preveia la reobertura de les relacions amb Espanya va rebre 26 vots a favor, 15 en contra i 16 abstencions. Va ser rebutjada en no aconseguir una majoria de dos terços. Van votar a favor: Equador, Egipte, El Salvador, Grècia, Hondures, Islàndia, Iraq, Líban, Libèria, Nicaragua, Pakistan, Paraguai, Perú, Filipines, Aràbia Saudita, Siam (Tailàndia), Síria, Turquia, Unió Sud-africana, Veneçuela, Iemen, Argentina, Bolívia, Brasil, Colòmbia i la República Dominicana. Van votar en contra: Guatemala, Índia, Israel, Mèxic, Nova Zelanda, Noruega, Panamà, Polònia, Ucraïna, l'URSS, Uruguai, Austràlia, Bielorrússia i Txecoslovàquia. Es van abstenir: Etiòpia, França, Haití, Iran, Luxemburg, els Països Baixos, Suècia, el Regne Unit, els EUA, Afganistan, Bèlgica, Birmània, Canadà, Xile, Xina i Dinamarca.

Com podia ignorar el Sr. Eban aquests fets? Podem pensar que no coneixia els testimonis públics aportats a les reunions internacionals pels seus germans de raça plens de gratitud cap al govern espanyol? Si, en aquestes condicions, tal com va afirmar en el seu discurs, va parlar «amb plena consciència de la seva responsabilitat», podem suposar que per al Sr. Eban les paraules consciència i responsabilitat, com tantes d'altres que es vociferen per tot el món, ja no es corresponen amb el seu sentit tradicional. En els últims anys, moltes injustícies s'han comès i es cometen en relació amb Espanya i el seu govern, però l'actitud hostil tan contundent de la delegació d'Israel davant l'ONU ultrapassa els límits de la sorpresa fins al punt de danyar vivament els nobles i cavallerosos sentiments del poble espanyol.

Perquè la protecció de les comunitats jueves a Espanya durant la guerra no va ser inspirada per principis freds i protocol·laris, sinó per un impuls cordial i generós de simpatia i amistat cap a una raça perseguida a la qual els espanyols se senten units per tradicionals llaços de sang i de cultura. Inspirats per aquests sentiments, els representants d'Espanya als països dominats pel nazisme, executant ordres del govern espanyol, van utilitzar a fons tota la seva habilitat diplomàtica i van moure la totalitat de les seves amistats i les seves relacions per salvar, davant d'un poder absolut i intransigent, la vida i els béns de milers de jueus. No només els diplomàtics, sinó també el poble espanyol i les seves autoritats civils, militars i religioses, van donar la seva ajuda i hospitalitat als refugiats jueus dels camps de concentració nazis que van arribar a Espanya. Això es demostra de manera irrefutable amb els fets presentats en aquest llibre.

Testimonis jueus de gratitud a Espanya

El mínim que podien esperar els espanyols i el seu govern era que el representant d'Israel, davant d'aquest areòpag internacional que s'està preparant per votar en un assumpte tan important per a Espanya, tingués un gest tal

com la justícia, la gratitud i la cavallerositat exigeixen. No obstant això¹⁰, el Sr. Eban, va respondre amb l'oblit i una bufetada, ja que no es pot traduir d'altra manera la votació emesa en contra «amb plena consciència de la seva responsabilitat». Si el Sr. Eban va pretendre parlar en nom de la col·lectivitat jueva mundial, estem segurs que, encara més que la sorpresa dels espanyols, haurà estat la sorpresa, i també la vergonya, de milers de jueus que, gràcies a Espanya, mantenen les seves vides, les seves famílies i les seves fortunes. I també sorpresos i avergonyits hauran estat els líders del judaisme internacional que han donat a Espanya, en els seus congressos mundials, públics i solemnes testimonis d'agraïment. Podem llegir, per exemple, el text de la resolució del congrés jueu mundial, celebrat a Atlantic City del 26 al 30 de novembre de 1944, un text que va ser comunicat a l'ambaixador espanyol a Washington, el Sr. Cárdenas¹¹, pel Sr. Maurice L. Perlzweig¹², president d'aquest congrés:

Excel·lència: en nom del comitè executiu del congrés mundial jueu, m'adreço a Sa Excel·lència per pregar-li que transmeti al govern espanyol la nostra profunda gratitud pel refugi que Espanya ha donat als jueus provinents dels territoris sota ocupació militar d'Alemanya. Ens adonem perfectament de les dificultats de la situació i entenem bé el gran esforç que la guerra actual representa per a l'economia d'Espanya. També estem doblement agraïts pel permís donat als refugiats per romandre a Espanya fins al

¹⁰ A la versió castellana diu: «Sin embargo, a la humanitaria y amistosa conducta de España, Mr. Evan...», un fragment que a l'original francès no es recull.

¹¹ Juan Francisco de Cárdenas y Rodríguez de Rivas (1881-1966). Diplomàtic espanyol, entre d'altres destins, fou ambaixador als EUA de 1932 al 1934, a França de 1934 a 1939, i de nou als EUA de 1939 al 1947. Després va tornar a Espanya i va ser rector de l'Escola Diplomàtica. Va mantenir un paper molt actiu en les converses i negociacions dels tractats hispanonord-americans.

¹² Maurice Louis Perlzweig (1895-1985). Rabí britànic, líder i executiu del Congrés Mundial Jueu.

moment en què s'hagi obtingut una residència permanent per a ells, problema que pot ser llarg i difícil de resoldre durant el conflicte actual.

Els jueus són una raça que té una gran memòria i que no oblidarà fàcilment l'oportunitat que ha estat donada a milers dels seus germans de salvar les seves vides.

El Sr. Perlzweig afegia:

Finalment, m'agradaria abordar de nou el suggeriment que m'he permès fer a Sa Excel·lència en la nostra última entrevista. Si, a través de vostè, el govern espanyol pogués decidir-se a tractar de convèncer el govern d'Alemanya a consentir l'evacuació dels nens jueus dels territoris ocupats, això seria un esdeveniment de gran importància històrica. La significació històrica d'aquest acte no només seria reconeguda al món jueu, sinó que estic segur que seria lloada per tots els homes de bona voluntat al món. La desgràcia d'una multitud d'homes, dones i nens jueus innocents i indefensos als territoris ocupats, ha commogut profundament l'opinió oficial i privada, no només als països bel·ligerants sinó també en països neutrals. Una prova de la reacció que aquests fets han produït en un país també fermament neutral com és l'Argentina, és l'oferiment que aquesta república ha fet per donar hospitalitat a mil nens jueus.

Els nostres amics de l'Amèrica espanyola ens han informat que tots aquests països, que deuen la seva cultura a Espanya, s'han expressat en termes idèntics d'interès humà i jo estic segur que Sa Excel·lència ha d'apreciar el significat profund d'aquesta actitud, significació que ja no podrà passar desapercebuda per a aquells a qui el govern espanyol pugui adreçar-se en nom de la humanitat¹³.

¹³ Segons Bernd ROTHER: *Franco y el Holocausto*, Marcial Pons, Madrid:2005, p. 167 (ed. original, Tübingen:2001), el discurs de Perlzweig no ha estat trobat encara en els arxius; el text que es reproduïx està extret d'un llarg memorial dirigit a Cárdenas a principi de 1943 i enviat a Madrid el 9 de març (p. 384).

Testimonis que, com aquest, expressen la calorosa gratitud dels jueus envers el govern espanyol es van repetir durant i després de la guerra.

Però en el seu discurs davant l'ONU, el Sr. Eban sembla renegar d'aquesta raça «que té una gran memòria», i no té cap problema a basar la seva actitud hostil cap a Espanya només per l'amistat d'aquesta última amb el govern alemany, una amistat que tan sovint ha estat evocada pels propis jueus per obtenir la relaxació de la persecució nazi i salvar les seves vides.

Una pel·lícula, pretext d'una campanya antiespanyola

També és cert que les declaracions del Sr. Eban no són massa sorprenents si tenim en compte que els enemics del règim espanyol han pretès, en altres ocasions, embrutar-lo amb l'acusació calumniosa de ser racista i antijueu. Cal recordar, encara que sigui breument, el cas de la pel·lícula de la casa Fox: *Gentleman's Agreement*¹⁴.

Aquesta pel·lícula va ser presentada a la censura, ja que és la regla per a totes les pel·lícules, nacionals i estrangeres, abans de la projecció pública. Després d'una acurada revisió de la pel·lícula, el conseller eclesiàstic del Consell Superior d'Orientació Cinematogràfica, organisme de qui depèn la censura de les pel·lícules, va jutjar necessària la

¹⁴ *Gentlemen's Agreements* a l'original en francès i *Gentlemen's Agreement* a l'original en castellà. El seu títol a Espanya és *La barrera invisible*. La *premier* va tenir lloc l'11 de novembre de 1947 a Nova York. Dirigida per Elia Kazan, protagonitzada per Gregory Peck, Dorothy McGuire, John Garfield, Celeste Holm. La pel·lícula va ser un gran èxit de públic i de crítica i va ser guardonada l'any 1948 amb tres premis Oscar: millor pel·lícula, millor director i millor actriu de repartiment (Celeste Holm) i quatre Globus d'Or, en les mateixes categories més l'especial al nen Dean Stockwell. La pel·lícula tracta el tema de l'antisemitisme a la classe alta nord-americana després de la guerra. Philip Schuyler Green, un reeixit periodista (Gregory Peck), fingint-se jueu, realitza una investigació sobre les reaccions de la gent en contra d'ell. La pel·lícula representa una clara condemna de l'antisemitisme.

seva prohibició¹⁵. Els altres membres del mateix Consell també van considerar inoportuna la pel·lícula. L'opinió del conseller eclesiàstic inclou, entre d'altres, els següents arguments: considera que infligeix un tracte injust, segons la pel·lícula, als jueus dels Estats Units. Subratlla aquesta injustícia tot dient que el cristianisme suscita l'amor entre els individus, les societats, els pobles i les nacions; que cal detestar el crim, plànyer el criminal i tenir pietat dels miserables, però que l'amor cristià no pot significar la complaença en l'error. I critica la pel·lícula pels errors doctrinals que figuren en el text en espanyol proporcionat per la casa Fox per al doblatge. Entre aquests errors, assenjala els següents: la pel·lícula pretén que el divorci civil elimina el matrimoni (en quatre escenes de la pel·

¹⁵ La censura cinematogràfica a Espanya es va establir immediatament després del final de la Guerra Civil. La primera disposició dictada per les autoritats franquistes, un cop acabada la guerra, va ser precisament de naturalesa controladora i es concreta en l'ordre del Ministerio de Gobernación del 15 de juliol de 1939, per la qual es creava una Sección de Censura dependent de la Jefatura del Servicio Nacional de Propaganda, i afecta la secretaria general. Els arguments i guions se sotmetien amb caràcter previ a la fiscalització d'aquest nou cos. Després d'una sèrie de canvis, s'arribava a un acord definitiu. La influència de la moral catòlica en el pla cinematogràfic va tenir el seu primer i més important exponent en la creació de la Junta Superior de Orientación Cinematográfica per l'ordre del 28 de juny de 1946, que refonia la Junta Superior i la Comisión Nacional de Censura Cinematográfica, constituint-se com a organisme superior consultiu i assessor de la direcció general de Cinematografía y Teatro —el titular de la qual era aleshores Gabriel García Espina— sobre aquelles qüestions referents a censura i control de continguts. El règim interior de la junta va ser regulat posteriorment de manera molt àmplia amb l'ordre del 7 d'octubre de 1947. La primera composició d'aquesta junta va ser: president, Gabriel García Espina; vicepresident, Guillermo Salvador de Reyna Medina; vocals, Gustavo Navarro i Alonso de Tejada (Duanes), David Jato Miranda (SNE), Fernando de Galainena Herrero de Tejada (subcomissió reguladora de la cinematografia), Manuel Machado Ruiz, Pío García Escudero, Manuel Torres López, Luis Fernando Domínguez de Igoa, Francisco Ortiz Muñoz i Joaquín Soriano Roesset, essent designat com a vocal eclesiàstic fra Mauricio de Begoña, i suplent fra Constancio de Aldeaseca. Vegeu Raúl CANCIO FERNÁNDEZ: «La acción administrativa sobre el hecho cinematográfico durante el franquismo», *Revista de derecho UNED*, 5 (2009), pp. 149 i ss.

lícula)¹⁶; afirma que no hi ha cap diferència entre els jueus i els cristians, assegurant que es tracta d'una mera qüestió de paraules (en dos passatges de la pel·lícula); precisa que el cristià¹⁷ no és pas superior al jueu i que, si se'l considera superior, és a causa del verí que milions de pares inoculen al cervell de milions de nens (en dues escenes de la pel·lícula); assegura que es pot fins i tot abandonar durant vuit setmanes la glòria de ser cristià, essent aquesta afirmació, segons el conseller eclesiàstic, una exaltació de l'apostasia.

El conseller eclesiàstic també va posar en relleu igualment que si aquests errors teològics fonamentals poguessin ser suprimits en el text del doblatge, ell no veuria cap inconvenient, pel que fa a la seva opinió, d'autoritzar la pel·lícula. Això és el que es va comunicar verbalment a la casa Fox.

El corresponçal del *New York Times* va comunicar al seu diari, si més no sobre aquest assumpte, una informació clarament calumniosa. Entre d'altres inexactituds, va atribuir al membre eclesiàstic del consell l'afirmació que, encara que és un deure cristià «estimular l'amor entre els individus, les

¹⁶ Sembla oportú destacar el pretext d'aquest «error doctrinal» que hauria col·lapsat la censura cinematogràfica: si totes les pel·lícules en les quals es parlava o es practicava el divorci haguessin estat vedades per la censura, gairebé no s'haurien projectat a Espanya pel·lícules americanes o britàniques. És evident que la censura era totalitària però no total. En aquest sentit, vegeu Elisabet ESCOTO i Lola HARANA: «Entre l'evasió i l'adoctrinament: la cartellera del I Año Triunfal», a Rafael ARACIL, Andreu MAYAYO i Antoni SEGURA (eds.): *Diari d'una postguerra. La Vanguardia Española (1939-1946)*, Afers, Catarroja-Barcelona:2010, pp. 107-118, on es fa una anàlisi de la situació i la cartellera del 1939 a la ciutat de Barcelona, i s'evidencia el gran nombre de pel·lícules nord-americanes que es van projectar. Per a una informació de les relacions entre Espanya i els Estats Units pel que fa a la importació de pel·lícules, encara que es tracti d'un període posterior respecte al que aquí ens interessa: Pablo LEÓN AGUINAGA: «El cine norteamericano en España. Las negociaciones para su importación 1950-1955», *Hispania*, 222 (2006), pp. 277-318. Consultable: <http://hispania.revistas.csic.es/index.php/hispania/article/view/9/9> (data de consulta: setembre 2012).

¹⁷ A la versió castellana hi ha una precisió: «el cristiano, en el orden religioso, no es superior al judío».

societats, les nacions i els pobles, aquest amor no es pot estendre als jueus» (*New York Times*, 2-X-48)¹⁸.

El director general de Cinematografia i Teatre, el senyor Gabriel García Espina¹⁹, immediatament va poder aturar la campanya de difamació amb l'enviament a la premsa nord-americana, mitjançant la nostra ambaixada, d'una nota on està clarament expressat en quin sentit es va considerar necessària la prohibició de la censura del film en qüestió, mentre no aportessin les correccions indicades. La nota deia:

No hi ha cap problema racial a Espanya. Nosaltres no co-nexim aquí el conflicte del semitisme i l'antisemitisme. I precisament a causa de la bella i tradicional concepció espanyola de la llibertat humana, aquestes angoixants diferències entre grups racials, que han pertorbat i que, segons sembla, segueixen pertorbant la vida dels pobles, ens són estranyes i volem que ho segueixen sent. *Gentleman's Agreement* mostra un aspecte de l'Amèrica del Nord tempestuós i cruel en un paisatge que, a Espanya, ha desaparegut del tot. La pel·lícula pren partit —almenys en la versió en espanyol proporcionada per la casa Fox— i exposa lluites racials que no ens afecten i que no ens interessin perquè ja ens en vàrem lliurar molts segles en-re, amb humanitat i amb facilitat. En resum, aquest és un problema que no ens afecta i que no entenem. Espanya

¹⁸ La data és errònia. Es tracta de l'article signat per Paul Kennedy, aparegut el dia 30 de setembre de 1948, amb el títol: «Spain Bars *Gentleman's Agreement* Movie; Church Censor Hits Film on Moral Grounds». L'endemà, el mateix diari publica un segon article, titulat «U.S. Catholics hit Spanish film Ban; Cleric's Grounds for Barring 'Gentleman's Agreement' Are Denounced by Spellman», on es recull la reacció negativa de personalitats religioses catòliques i jueves, entre elles el cardenal Francis Spellman de l'arquebisbat de Nova York, contra la censura del film: «Leading Roman Catholic churchmen and representatives of the Jewish faith joined yesterday in deploring the reasons given by the ecclesiastical member of the Film Censorship Board in Madrid for having rejected for Spanish distribution the film *Gentleman's Agreement*.» *The New York Times* (1-X-1948).

¹⁹ Gabriel García Espina (1905-1971), crític teatral i cinematogràfic, director general de Cinematografia y Teatro entre 1946 i 1951, entre 1963 i 1966 va exercir la crítica cinematogràfica al diari *ABC*.

ha estat i continua sempre oberta a tothom. Els dramàtics dies de l'última guerra mundial no estan gaire lluny, quan el nostre país neutral va oferir a milers de famílies israelites, expulsades violentament de l'Europa en lluita, un lloc de pas agradable i acollidor, gràcies al suport molt cordial de totes les autoritats espanyoles, civils i militars, i també —d'una forma molt especial— de les autoritats eclesiàstiques que van aportar proteccions de tot tipus, incloses les materials.

Totes aquestes nobles consideracions d'amor per al poble jueu com per tots els altres pobles mostren la inconveniència de la projecció de *Gentleman's Agreement*, perquè en resum el llargmetratge parla amb un llenguatge espiritual tan dur i mancat de caritat que no l'entendem i que no voldríem entendre mai²⁰.

Queda clarament demostrat que la prohibició de la pel·lícula *Gentleman's Agreement* per la censura espanyola no ha estat inspirada per cap tendència de caràcter racista i antijueva. Això és el contrari del que s'ha dit. S'ha prohibit la pel·lícula perquè no volíem crear al nostre públic un problema ja resolt a casa nostra amb un ampli sentiment cristià d'amor per a tots els pobles i totes les races²¹. La prova més concloent de tot l'assumpte és que, un cop que es va suavitzar en el doblatge la duresa antisemita²² de la pel·lícula i es van corregir els errors teològics, la pel·lícula *Gentleman's Agreement* va ser aprovada per la nostra censura amb el títol en espanyol de *La barrera invisible*²³ i va

²⁰ «Spain Says Theme Banned U.S. Movie», *The New York Times* (4-X-1948) recollit a Alan GEVINSON (ed.): *American Film Institute Catalog. Within Our Gates. Ethnicity in American Feature Films, 1911-1960*, University of California Press, Berkeley:1997, p. 379.

²¹ En l'original castellà, el text que va des de «Queda clarament...» fins a «i totes les races» no hi és, i el paràgraf comença a partir d'aquí.

²² Eren tantes les expressions de «duresa antisemita» que apareixien difusament a la pel·lícula i posaven en evidència els prejudicis i l'odi antisemita a la bona societat americana (i no només...); eliminades aquestes, el film perdia tot significat.

²³ La data d'aprovació va ser el 12 de gener de 1949. Vegeu Alan GEVINSON (ed.): *American Film...*, op. cit., p. 379.

ser projectada per primera vegada al cinema Palacio de la Prensa²⁴, una de les millors sales de Madrid²⁵.

L'incident episòdic que acabem de relatar, no només no permet que cap jutge recte i sincer arribi a la conclusió de l'antisemitisme del règim espanyol, sinó que constitueix un fet més que se suma als innombrables testimonis de l'ajuda decidida i generosa proporcionada per Espanya als jueus, especialment en l'última dècada²⁶, uns fets que el Sr. Eban ha pretès oblidar.

²⁴ L'original castellà diu textualment: «*se ha estrenado solemnemente en el cine Kursaal de Barcelona y en el Palacio de la Prensa de Madrid, entre otros locales cinematográficos de varias ciudades españolas*».

²⁵ El gran espai que aquest document dedica a un episodi, en el fons marginal, com la censura a un film, constitueix una clara indicació del ressò internacional que va tenir llavors i l'*escàndol* que va suscitar sobretot a l'opinió pública americana: tota la premsa, diaris i revistes, en va fer ampli seguiment, com es pot veure fullejant els diaris nord-americans de l'octubre de 1948.

²⁶ A l'original castellà s'afegeix: «y principalmente durante la guerra».

II

Espanya protegeix els jueus durant la guerra

Les lectures de *Mite del segle XX* d'Arthur Rosenberg²⁷ i de *La Guàrdia de Ferro* de Corneli Codreanu²⁸ permeten

²⁷ Es refereix a Alfred Rosenberg (1893-1946), el teòric nazi antisemita, editor en cap de *Völkischer Beobachter* (1921), cap de la política exterior de l'NSDAP (1933), ministre plenipotenciari dels territoris orientals ocupats per Alemanya (1941-1945) i condemnat a mort pel Tribunal de Nuremberg. El llibre és *Der Mythos des 20 Jahrhunderts. Eine Wertung der seelisch-geistigen gestaltenkämpfe unserer Zeit*, Hoheneichen Verlag, Munic:1930. N'hi ha traducció al castellà: *El mito del siglo 20. Una valoración de las luchas anímico-espirituales de las forma en nuestro tiempo*, Wottan, Barcelona:1992. N'hi ha una versió anterior editada per Odal a Buenos Aires, l'any 1976. Hi ha un Arthur Rosenberg (1889-1943) que va ser diputat comunista al Reichstag (1924-1928) i va escriure llibres sobre la història de Roma i sobre la República de Weimar. A partir del 1933 va marxar a l'exili a Suïssa, Anglaterra i els Estats Units i va abandonar el comunisme.

²⁸ Corneliu Zalea Codreanu (1899-1938), feixista romanès i violentament antisemita, l'any 1930 va fundar el moviment dels Guàrdies de Ferro. El llibre esmentat és *Garda de Fier: Pentru Legionari*, Editura Totul Pentru Tară, Sibin:1936 (*Guardia de Hierro*, Editora Nacional, Madrid:1941). La traducció a l'espanyol és força inexacta. Per als qui no puguin accedir a l'edició en romanès suggerim l'edició en italià, que és la millor i és completa. Hi ha dues edicions amb el mateix títol, però amb diferències significatives en la crítica (profeixista): *Guardia di ferro*, Ar, Pàdua:1972; Ar, Bríndisi:1984. També es pot llegir (i es pot descarregar en format word) a Internet: <http://codreanu.ro/ptrlegionari.htm>. No pot deixar de sorprendre la condemna (molt implícita) a dos dels teòrics i practicants de l'an-

d'albirar el tràgic destí que esperava als pobles d'Israel. El Procés de Nuremberg²⁹ ha revelat, efectivament, el nombre de jueus que han passat per les cambres de gas, el conjunt de les calamitats suportades pels batallons de treballadors de l'Organització Todt³⁰, les expulsions massives, i tot l'horrible calvari sofert durant l'última guerra, pels fills d'Israel.

Nogensmenys, moltes vides s'han escapat dels camps de concentració i molts dels supervivents han tornat a les seves llars abandonades durant cinc anys. Entre d'altres coses, un país neutral, Espanya, va contribuir-hi, inspirat pel seu sentit cristià i universal d'amor per totes les races de la terra. I més per interessos espirituals que per raons polítiques o simplement jurídiques. L'ajuda del nostre govern no s'ha estès només als sefardites dispersos en tots els continents³¹, sinó també, quan va tenir l'oportunitat, a tots els jueus, independentment de la seva nacionalitat i d'on es trobaven.

---

tisemitisme europeu quan centenars —potser milers— de feixistes i nazis, buscats pels seus crims racials, van trobar refugi segur a Espanya, on van romandre fins a la mort i, de vegades, van aconseguir la nacionalitat espanyola. En recordem dos, entre molts: Horia Sima (1907-1993), braç dret i successor de Codreanu (dues vegades condemnat a mort) i Leon Degrelle (1906-1994), fundador del moviment feixista «Rex» a Bèlgica, condemnat a mort pels seus crims.

²⁹ Els judicis de Nuremberg van ser tretze i es van dur a terme al tribunal d'aquella ciutat, símbol del nazisme com a seu del congrés de l'NSDAP (Partit Nacional Socialista Alemany dels Treballadors), on van ser acusats els principals líders polítics i militars nazis. El més conegut i el més important va ser el realitzat contra els vint-i-un alts dirigents, que es va celebrar entre el 20 novembre de 1945 i l'1 d'octubre de 1946 i que va acabar amb onze condemnes a mort.

³⁰ L'Organització Todt va ser una gran empresa que va operar des del 1933, primer a l'Alemanya nazi, construint especialment autopistes, i després en tots els països ocupats per la Wehrmacht, en la construcció de fortificacions a l'Atlàntic i al Mediterrani i que va usar el treball forçós de més d'un milió i mig de persones. Fundada per Fritz Todt (1891-1942), la direcció de l'organització després de la mort (8 de febrer de 1942) va passar a Albert Speer (1905-1981), arquitecte del Reich i ministre d'Armament del 1942 al 1945.

³¹ A l'original castellà, els continents es converteixen en *el continent*.

Els sefardites

Ampliaríem massa l'abast d'aquest opuscle, que només pretén tractar de l'actualitat més viva i més recent, si ens aturéssim a estudiar, per exemple, el fet històric de 1492 que va donar lloc a la sortida d'Espanya de milers de jueus. La calúmnia que, al llarg dels segles, ha perseguit sempre la nostra pàtria, ha vessat sobre aquest esdeveniment tot tipus de mentides i exageracions. El famós decret dels Reis Catòlics³², solució ni bona ni dolenta, com diu Menéndez Pelayo³³, però l'única possible per a la nostra nació, ha escandalitzat molts historiadors. Però alguns d'ells, després del que hem vist en els últims lustres, sens dubte, lloarien la bondat d'aquests monarques. No hi va haver *pogroms* a Espanya, llevat d'alguns pocs casos els iniciadors dels quals foren precisament estrangers.

Els Reis d'Espanya van obtenir del Papa ser exonerats de l'obligació imposada pel Concili del Laterà d'exigir portar als jueus una vergonyosa indumentària³⁴. Mentre que a Anglaterra, per exemple, es va dur fins als temps moderns. I hem vist, en els últims anys, l'estrella de Sió com un estigma degradant a l'espalla³⁵ dels jueus.

Els jueus han designat amb el nom de Sefarad la península ibèrica, els regnes de Castella, Navarra, Aragó i Portugal.

³² Ferran II d'Aragó i Isabel I de Castella van rebre el títol de Reis Catòlics a mans del papa valencià Alexandre VI en virtut de la butlla *Si convenit* datada el 19 de desembre de 1496.

³³ Marcelino Menéndez Pelayo (1856-1912) va ser un erudit, dedicat principalment a la història de les idees, la crítica i la història de la literatura espanyola i hispanoamericana, i a la filologia hispànica. Va ser director de la Biblioteca Nacional des del 1898. Entre la seva amplíssima obra, destaca *La ciencia española* (1875), col·lecció d'articles i cartes on reivindica l'existència d'una tradició científica a Espanya. També va escriure, entre 1880 i 1882, una *Historia de los heterodoxos españoles*.

³⁴ El IV Concili del Laterà de 1215, en el seu cànon 68, obligava els jueus a portar un senyal distintiu a la roba. Anteriorment, el califa Omar II havia imposat als cristians portar un cinturó blau i als jueus portar un cinturó groc (712-720), i, posteriorment, l'1 de setembre de 1941, el Tercer Reich va obligar els jueus a exhibir l'estrella de David.

³⁵ L'original en castellà situa l'estrella de Sió a «la espalda de los judíos».

Així doncs, són sefardites els jueus provinents d'Espanya, jueus espanyols que es distingeixen per tant dels asquenassites, jueus europeus generalment d'origen alemany³⁶.

Les colònies sefardites al món

És difícil dibuixar el mapa de les colònies sefardites al món. El jueu Moïse³⁷, en el seu *Essai sur l'histoire des Israélites de l'Empire Ottoman*³⁸, escriu que hi ha sefardites per tota la terra i que els fills de Judea estan d'acord a concedir-los una espècie de noblesa i d'aristocràcia. Un altre historiador de la mateixa raça dóna com a raó d'aquesta primacia que els jueus espanyols havien portat una bona vida durant segles i que no havien estat maltractats més que en altres països.

Però, aprofitant-nos dels informes del professor Cantera, de la Universitat de Madrid³⁹, especialista en cultura hebrea, intentem reunir algunes informacions sobre la distribució dels jueus espanyols a tot el món. Manquen molts recomptes⁴⁰ i l'èxode creixent impedeix el treball estadístic. Tampoc no podem donar xifres exactes; per tant, són només xifres provisionals i aproximades.

Es troben, dispersos per tot el món, un milió i mig de sefardites. Els nuclis sefardites són molt importants a Palestina on, d'una població de 625.000 jueus, les estadístiques de 1943 van assenyalar 62.000 sefardites. A Jerusalem, les comunitats sefardites orientals representen gairebé el 50

³⁶ L'original en castellà parla de l'*origen eslau*, no d'origen alemany.

³⁷ De fet, el nom de l'autor és Moïse Franco, cosa que el text original obvia. Potser semblava incòmode associar aquest cognom a un jueu...

³⁸ Moïse FRANCO: *Essai sur l'histoire des Israélites de l'Empire Ottoman. Depuis les origines jusqu'à nos jours*, Librairie Durlacher, París:1897.

³⁹ Francisco Cantera Burgos (1901-1978), historiador i assagista. Des del 1927 ocupà la càtedra de llengua i literatura hebrea a la Universitat de Salamanca. L'any 1934 fou traslladat a la Universitat de Madrid. Va ser membre de la Real Academia de la Historia i director de l'Instituto Arias Montano del CSIC. Com a historiador, va centrar les seves investigacions al voltant del judaisme a Espanya.

⁴⁰ En el text castellà es parla de «censos», no de recomptes.

per cent de la població jueva. N'hi ha també a Haifa, Yala, Tiberíades⁴¹, Hebró i Betlem. Però és a Turquia on habita la població sefardita més nombrosa d'Orient, aproximadament 85.000.

A França, a més dels sefardites dispersos a París, a Nantes i en d'altres ciutats, cal destacar els nuclis de Bordeus, Baiona i de la seva regió. En total, uns 205.000. 33.000 a Holanda, 345.000 a Anglaterra. Els elements aïllats de Bèlgica, Suïssa, Alemanya, Rússia, etc. són menys importants. A Viena hi ha un focus interessant. A Bulgària, 30.000, i 10.000 a Bòsnia. No és fàcil concretar-ne el nombre a Itàlia. A Livorno, per exemple, hi ha un grup molt interessant on es representen encara suggestius «intermezzos» amb velles cançons en espanyol. Hi ha 10.026 sefardites a Grècia que han sofert moltes pèrdues en l'última guerra mundial⁴². Els grups de Salònica que conserven els costums i el folklore d'Espanya i publiquen una revista escrita en el castellà del moment de l'expulsió, mereixen una menció especial⁴³. Hi ha 7.500 sefardites a la nostra península, tant a Portugal com a Espanya, reunits, pel que fa al nostre país, especialment a Barcelona, a Madrid i a Andalusia.

A la zona del protectorat espanyol del Marroc, hi ha una població israelita de prop de 14.000 persones, la majoria sefardites. Al Marroc francès hi ha molts agrupaments. La població sefardita domina entre els jueus d'Algèria. 4.000 viuen a la Cirenaica, tots en precàries condicions econò-

⁴¹ En l'original castellà afegeixen també la ciutat de Safat.

⁴² En l'original castellà no es fa referència a les nombroses pèrdues sofertes a Grècia durant la guerra.

⁴³ La comunitat jueva de Salònica va ser, potser, la més important d'Europa des del punt de vista cultural i econòmic fins al punt que, a final del segle XIX, comptava amb uns 80.000 membres, i la ciutat va ser anomenada «la Jerusalem dels Balcans». Bàsicament mantenien la llengua espanyola del segle XV, encara que barrejada amb molts italianismes i gal·licismes; el 1929 editaven set diaris: quatre en judeoespanyol i tres en francès. Va ser gairebé destruïda per complet per les deportacions nazis: el 1951 només s'hi comptaven 1.783 supervivents. Vegeu Esther BENBASSA i Aaron RODRÍGUEZ: *Historia de los judíos sefardíes. De Toledo a Salónica*, Abada, Madrid:2004; Shmuel TRIGANO (ed.): *Le Monde Sépharad*, Éditions du Seuil, París:2006.

miques i culturals. Hi ha diversos milers repartits entre Alexandria i el Caire.

Dels cinc milions de jueus que hi ha al Canadà i als Estats Units, hi ha importants agrupacions sefardites, com la de Nova York, que publica una revista titulada *La Vara*⁴⁴ escrita en «aljamiat» amb paraules en espanyol i en caràcters hebreus. Els 20.000 sefardites de Mèxic també publiquen una revista anomenada *Tribuna Israelita*⁴⁵. Altres milers estan dividits entre Cuba, Jamaica, Curaçao, Argentina, Brasil, Colòmbia, Xile, Equador⁴⁶, Panamà, Perú, Uruguai i Veneçuela.

Situació legal dels sefardites al començament de la Segona Guerra Mundial

Malgrat l'expulsió (feta, com s'ha dit, per raons religioses i de cap manera per falses consideracions racistes), Espanya no havia deixat de protegir-los. Els nostres consolats i legacions a l'Orient Mitjà acceptaven i defensaven grups de protegits (individus sefardites) que no eren, però, nacionals espanyols. Per legalitzar aquesta situació, mitjançant la seva reintegració, si ho desitjaven, a la seva antiga pàtria, el general Primo de Rivera, pel decret de 20 de desembre de 1924⁴⁷, els va oferir, en una interpretació benèvola del «ius sanguinis», la possibilitat de recuperar la nacionalitat espanyola. Els era suficient de demanar-la dins d'un pe-

⁴⁴ Segons el catàleg de la Biblioteca del Congrés, es publica des de l'1 de setembre de 1922 fins al 20 de febrer de 1948 setmanalment, amb textos en judeocastellà i anglès. Això no coincideix amb l'afirmació del text, que indica un escrit en aljama, és a dir, amb les paraules en llengua romànica, però en caràcters àrabs o hebreus.

⁴⁵ Fundada el 1944. Segons el catàleg de la Biblioteca de la Universidad Autónoma de México, l'últim any que va ser editada fou el 1986.

⁴⁶ A l'original castellà, aquesta relació també inclou Guatemala.

⁴⁷ *Real Decreto concediendo un plazo que, improrrogablemente, finará en 31 de Diciembre de 1930, para facilitar la naturalización de individuos de origen español que vienen siendo protegidos como si fueran españoles, y aclarando para ello el sentido de los preceptos legales que expresamente se mencionan*, publicat a la *Gaceta de Madrid* (21-XII-1924), pp. 1.322-1.323.

ríode que acabava el 31 de desembre de 1930, sense cap pròrroga possible, i calia complir amb certes condicions mínimes establertes pel decret, com provar el seu origen espanyol, etc⁴⁸.

La situació legal dels sefardites quan es va iniciar la Segona Guerra Mundial no era de fet gens clara, fins i tot per als que s'havien acollit al nostre reial decret de 1924, ja que aquests últims, en molts casos, havien retardat l'acompliment d'algunes de les condicions indispensables com la de fer el servei militar, l'obtenció anual dels certificats de nacionalitat, etc. Menys sòlida era encara la condició jurídica nacional d'altres que, havent estat a les antigues llistes consulars de protegits, no havien volgut aprofitar l'opció que se'ls havia ofert. Un cop va arribar la guerra, el govern espanyol, però, va interpretar la situació amb la major amplitud de visió, proporcionant protecció i assistència a tots els jueus sefardites, sense distinció. Seria inútil intentar dir tots els llocs i totes les ocasions en què aquesta protecció va ser eficaç, i ens acontentarem de citar uns pocs casos en què s'exercí d'una manera evident en llocs ocupats per les forces de l'Eix.

Protecció concedida per Espanya als jueus

a) A França

La persecució en contra dels jueus que viuen a França es va iniciar a la primavera de 1940⁴⁹, arran de les ordres emeses per les forces d'ocupació que van ser completades per les lleis del govern de Vichy, inspirades en aquelles. La situació i les condicions de vida dels elements israelites es va tor-

⁴⁸ Tota la legislació espanyola sobre els jueus fins avui dia està examinada i comentada per Jorge TRIAS SAGNIER: «Los judíos sefardíes y la patria española», *Cuadernos de pensamiento político* (gener-març 2011), pp. 191-204.

⁴⁹ Al text original en francès: 1941. A l'original en castellà, apareix l'any correctament. El maig del 1940 es produí l'ocupació del territori francès per l'exèrcit nazi. La primera captura massiva de jueus va tenir lloc a Colmar, localitat d'Alsàcia, el 16 de juliol de 1940.

nar molt dura al territori francès. Les seves activitats es van anar extingint. Es va començar per obligar-los a censar-se i a obtenir una autorització per a qualsevol canvi de domicili. Finalment, se'ls va obligar a portar de manera visible a la seva roba l'estrella groga de Sió, i se'ls va prohibir la participació en festes i l'accés als teatres, balls o qualsevol altre tipus d'espectacle públic. Tot aquest seguit de mesures antisemites va constituir el que es va anomenar l'«estatus jueu».

Des dels primers moments d'aquesta situació, els representants del govern espanyol es van fer càrrec dels grups semites patrocinats per Espanya. En el despatx número 737 del 17 de setembre de 1940, el nostre consolat a París va fer saber que els sefardites, amb domicili a la capital francesa, que sumen uns 2.000 aproximadament, van ser, en principi, segons el punt de vista de les autoritats d'ocupació, sotmesos al mateix lamentable estatus jurídic que els seus congèneres de raça, unes mesures antisemites que afectaven tots els jueus en general, sense distinció entre nacionals i estrangers. Un telegrama de novembre de 1940 adreçat a la nostra ambaixada a Vichy⁵⁰ va donar instruccions perquè «els súbdits espanyols sefardites fessin constar clarament en el moment d'inscriure's en el registre especial, o en fer la declaració dels seus béns, o en qualsevol altra ocasió, la seva condició d'espanyols per poder ser defensats com a tals

⁵⁰ L'ambaixador a Vichy era José Félix de Lequerica (1891-1963), col·laborador de Ramiro Ledesma Ramos, es va unir a la Falange i va participar en la Guerra Civil. Va ser alcalde de Bilbao entre 1938 i 1939, i després ambaixador a França, primer a París i més tard a Vichy. Va ser un implacable perseguidor dels exiliats republicans. Va aconseguir la deportació de Max Aub, l'empresonament de Frederica Montseny i la detenció de Lluís Companys, Julián Zugazagoitia i Joan Peiró, entre molts altres. Des del 3 d'agost de 1944, a la mort de Francisco Gómez-Jordana, va accedir a la cartera d'Afers Estrangers fins al 20 de juliol de 1945, que va ser nomenat inspector d'ambaixades amb residència a Washington, amb l'encàrrec de restablir relacions diplomàtiques amb els EUA per aconseguir que el règim franquista fos reconegut per aquest país. Va ser el primer representant espanyol a les Nacions Unides el 1955. El 20 d'agost de 1944 el diplomàtic Àngel Sanz Briz l'adverteix de la deportació dels jueus de Budapest, però es va desentendre de l'assumpte. Vegeu Juan DIEGO QUESADO: «Excelencia: esto ocurre en Auschwitz», *El País* (21-III-2010). La documentació constava com «no consultable» fins en aquest moment.

en el moment oportú» (donant suport així des del principi a la seva situació *de iure*). I el 7 de març de 1942, amb motiu de certs abusos comesos en casos particulars per part de les autoritats franceses, en perjudici d'alguns dels nostres nacionals sefardites, el sotssecretari del Ministeri d'Afers Estrangers va enviar el comunicat següent:

Per ordre rebuda del Sr. Ministre d'Afers Estrangers⁵¹, segons les normes i instruccions ja rebudes, vostè haurà de defensar els interessos dels súbdits espanyols sefardites, exigint a les autoritats franceses l'execució de l'acord hispanofrancès de 1862⁵².

D'acord amb aquestes directrius governamentals, els representants diplomàtics espanyols a França, especialment de l'ambaixada de Vichy i del Consolat General de París⁵³, van

⁵¹ Ramón Serrano Suñer (1901-2003), diputat de la CEDA el 1933 i el 1936, va ser sis vegades ministre entre 1938 i 1942 (d'Interior, de Governació i d'Afers Estrangers), president de la junta política de la FET-JONS el 1938, autor de la legislació fonamental de l'etapa profeixista del règim de Franco, i cunyat de Francisco Franco. Allunyat del govern des del 3 de setembre de 1942, es va dedicar a l'advocacia i va publicar diversos llibres de memòries. Vegeu Adriano GÓMEZ MOLINA i Joan Maria THOMAS: *Ramón Serrano Suñer*, Edicions B, Barcelona:2003.

⁵² Gairebé amb tota seguretat es refereix a *Convenio entre España y Francia para fijar los derechos civiles de los respectivos súbditos y las atribuciones de los Agentes Consulares destinados a protegerlos*, firmat a Madrid el 7 de gener de 1862. Vegeu *Tratados de España. Documentos internacionales del Reinado de Doña Isabel II desde 1842 a 1868. Edición publicada de Orden [sic] del Excmo. Sr. Ministro de Estado con un discurso preliminar por Don Florencio Janer*, Imprenta Miguel Ginesta, Madrid:1869, pp. 257-264.

⁵³ Bernardo Rolland de Miotta, cònsol general d'Espanya a París, de 1939 a 1943.

La Fundació Raoul Wallenberg i la Institució Israeliana per al Record dels Màrtirs i Herois de l'Holocaust (Yad Vashem) han concedit el títol de «Justos entre les nacions» als diplomàtics espanyols Ángel Sanz Briz (1965), José Ruiz Santaella i la seva esposa Carmen Schrader (1988), Eduardo Proper de Callejón (2007), Martín Aguirre Otegui (2011) i Concepción Faya Blázquez (2011). Han estat proposats per a obtenir aquest reconeixement els diplomàtics José de Rojas Moreno, Julio Palencia Tubau, Bernardo Rolland de Miotta, Miguel Ángel Muguero, Juan Schwartz Díaz-Flores i Sebastián Romero Radigales.

fer diligents esforços per defensar els sefardites encomanats a la seva protecció. Així, al març de 1942 l'ambaixada espanyola a França va poder fer saber els beneficis obtinguts per la intervenció espanyola. Aquesta havia obtingut de les autoritats d'ocupació alemanyes que els protegits espanyols fossin protegits per un règim excepcional en relació a l'administració dels seus béns. Això seria assegurat i dirigit per una comissió espanyola on figuraria un representant del Banc d'Espanya a París i un representant de la Cambra de Comerç espanyola d'aquesta capital. Aquest avantatge es podria considerar com a excepcional, de fet, ja que d'altres israelites residents a França van ser sotmesos, pel simple fet de la seva qualitat, al règim comú de l'estatus jueu, independentment de la seva nacionalitat⁵⁴. I fins i tot els Estats Units d'Amèrica⁵⁵ no van obtenir avantatges semblants per als seus israelites protegits durant el període que van mantenir relacions amb Vichy. El resultat obtingut, gens negligible, representava eximir els jueus espanyols de les mesures de caràcter econòmic que amenaçaven de destruir tots els mitjans de vida dels individus d'aquesta raça.

Van seguir d'altres avantatges, a més d'aquest de caràcter econòmic obtingut per l'actitud ferma del govern espanyol. En un informe de juliol de 1942, el cònsol general d'Espanya a París va fer saber que els sefardites espanyols estaven exempts⁵⁶ de les mesures degradants decretades per l'ordenança número 9 de les autoritats alemanyes d'ocupació, del 8 de juliol de 1942, que prohibia als israelites l'accés a qualsevol establiment públic i els imposava l'obligació de portar l'estrella groga d'Israel⁵⁷. Gràcies als esforços del go-

⁵⁴ Segons Bernd ROTHER: *Franco...*, op. cit., pp. 161-162: «El 7 de julio de 1941 (...) los judíos españoles también debían someterse a las medidas generales antijudías, como el registro.»

⁵⁵ En l'original en castellà, aquesta entrada es remarca en majúscules: «Y NI INCLUSO LOS ESTADOS UNIDOS DE AMÉRICA».

⁵⁶ En l'original en castellà, aquesta entrada es remarca en majúscules: «QUEDABAN EXCEPTUADOS».

⁵⁷ La imposició de l'estrella de David es va establir a França el 7 de juny de 1942. És va eximir de dur-la als jueus dels Estats Units, els jueus dels països aliats d'Alemanya i de tots els països neutrals, entre ells Espanya.

vern espanyol units al zel dels seus representants, els sefardites, que havien reclamat la protecció d'Espanya, no van veure aplicada cap de les mesures restrictives o prohibitives que pesaven sobre els jueus residents a França.

Van ser sempre mantinguts fora de les mesures generals adoptades en contra dels de la seva raça, van ser sempre protegits en els casos particulars de persecució, empresonament o internament en camps de concentració, aquesta protecció es va revelar sovint molt eficaç. I quan alguns d'ells, per raons personals, van preferir abandonar França, van trobar sempre obertes les portes d'Espanya.

És això el que van reconèixer (com no podia ser d'una altra manera) els mateixos caps de les comunitats sefardites espanyoles en una carta dirigida l'octubre de 1941⁵⁸, al ministre d'Afers Estrangers i signada per Edgardo Hassid Fernández, Nick Albert Saporta, Enrique Saporta y Bajá, Mauricio Carasso y Asser i Alberto Nahúm y Carasso⁵⁹, com a representants de la colònia sefardita espanyola⁶⁰.

Al mateix temps que presentaven peticions sobre diferents punts de gran interès per a ells en aquest moment, posaven l'èmfasi que

la llei nacional espanyola està inspirada per purs principis catòlics i no admet la distinció entre espanyols per raons de raça, i és per això que busquen un cop més en aquests nous temps babilònics la protecció de l'Espanya cristiana.

⁵⁸ La data d'aquesta carta és el 14 d'octubre de 1941, segons Bernd ROTHER: *Franco...*, op. cit., p. 167.

⁵⁹ Bernd Rother aporta algunes correccions als noms: Edgardo Hassid Fernández, Nick Alberto Saporta y Beja, Enrique Saporta y Beja, Mauricio Carasso y Ascer i Alberto Nahum y Carasso. El més conegut d'ells és Enrique Saporta (1898-1984), autor de diverses publicacions sobre els jueus de Salònica, com per exemple *Refranes de los judíos sefardíes y otras locuciones típicas de los judíos sefardíes de Salónica y otros sitios de Oriente*, Ameller, Barcelona:1978, i *Salonique et ses judéo-espagnols*, Association Vidas Largas, París:1979.

⁶⁰ La carta no contenia només agraïments; també assenyalava que els jueus espanyols, italians i portuguesos podien disposar dels seus comptes bancaris, però els seus béns van ser venuts forçosament i el seu capital va ser bloquejat.

Reconeixien que

gràcies als esforços dels nostres representants s'ha aconseguit paralitzar l'aplicació de les ordenances alemanyes sobre els nostres compatriotes sefardites.

I després de mencionar el règim d'excepció del qual es beneficiaven en relació a d'altres israelites, escrivien:

Aquestes excepcions, ens plau reconèixer, han estat degudes als esforços de l'ambaixada i del consolat espanyol a París i a la nostra condició d'espanyols.

Tal va ser el treball del govern espanyol per a la protecció dels jueus sefardites a França. Gràcies a ell, més de 3.000 individus de la raça, llavors perseguida —sense comptar els membres de les seves famílies que triplicarien aquest nombre— van salvar la vida, van conservar els seus béns i van evitar tant les mesures vexatòries com les persecucions perilloses.

b) A Romania

Un règim idèntic de persecucions va ser establert per les forces de l'Eix als països dels Balcans que ocupaven. Hi havia a Bucarest, com a París, una nombrosa colònia sefardita dels qui tampoc no estava jurídicament definida la nacionalitat. Les lleis del govern romanès de l'època reduïen els jueus residents al seu territori a una situació similar a la que es va imposar als jueus francesos: censament, inscripció de béns en un registre especial, prohibició d'exercir professions liberals i comercials, requisició d'automòbils, d'aparells de ràdio, etc.

Des del primer moment, el govern espanyol a través dels seus representants diplomàtics, també va realitzar en aquest país una obra de protecció humana. El ministre d'Espanya a Bucarest⁶¹ va escriure, l'abril de 1941, en el despatx número 58:

⁶¹ José de Rojas Moreno (1941-1943).

Seguint els tràmits que personalment he fixat, hem obtingut que se'ns informi⁶² dels decrets d'expulsió contra un grup dels nostres sefardites i que ens facin la promesa formal que cap espanyol no serà expulsat en el futur de Romania sense una consulta prèvia a aquesta legació...

I afegia més endavant:

Encara que no podem desconèixer que això sigui un èxit, no és pas una satisfacció total, perquè no és suficient que els nostres sefardites puguin quedar-se aquí: vull dir que cal també que puguin viure.

D'acord amb aquest punt de vista i amb les ordres rebudes de Madrid, el ministre espanyol a Bucarest va endegar i va continuar una sèrie de gestions hàbils i tenaces que es van veure finalment coronades per l'èxit més satisfactori. Va presentar al vicepresident del govern de Romania del moment, Mihai Antonescu⁶³, una nota basada en l'acord provisional hispanoromanès del 30 d'abril de 1930 en el qual es demanava que aquest govern eximís els sefardites protegits del segrest dels béns urbans en virtut de l'article primer de l'acord. L'èxit obtingut va ser complet. El representant espanyol a Romania transmetia el 29 d'agost de 1943, en el despatx número 410, la decisió del govern romanès, comunicada a la legació espanyola en una carta del vicepresident del Consell de Ministres, que deia:

⁶² En l'original castellà trobem: «que se revoquen», molt diferent de «que s'informi».

⁶³ Mihai Antonescu (1904-1946). Advocat i polític romanès, fou primer ministre adjunt i ministre d'Afers Estrangers de Romania durant la Segona Guerra Mundial. Fou home de confiança del primer ministre Ion Antonescu. Va entrar en el seu govern el 4 de setembre de 1940. Com a ministre de Propaganda va dirigir una forta campanya antisemita. Es va encarregar personalment de la persecució dels jueus a Romania: entre el 28 i el 29 de juny de 1941 del pogrom de Iasi, durant el qual foren assassinats almenys 13.266 jueus. Va ser arrestat el 23 d'agost de 1944 a l'arribada de les tropes soviètiques. El maig de 1946 fou processat i afusellat. Vegeu Radu IOANID: *The Holocaust in Romania: the destruction of Jews and Gypsies under the Antonescu Regime, 1940-1944*, Ivan R. Dee, Chicago:2000.

Senyor ministre: en resposta a la seva nota del 6 d'agost⁶⁴, tinc l'honor de confirmar a Sa Excel·lència que els súbdits espanyols s'inclouran en les disposicions del decret segons el qual els súbdits estrangers que són beneficiaris d'un règim convencional especial i de reciprocitat no patiran l'expropiació dels seus béns, malgrat el seu origen ètnic israelita.

A partir d'aquest moment —igual que a París— els únics israelites que podien moure's sense problemes i conservar els seus béns van ser els sefardites espanyols. Perquè Espanya va ser també l'única nació que protegia una nombrosa colònia jueva a Bucarest. Igual que en el cas de França, el govern espanyol va obtenir que les disposicions especials d'un règim convencional prevalguessin sobre les mesures generals decretades pel govern romanès.

c) A Grècia

Com ja hem vist, a Grècia hi ha moltes colònies sefardites. El govern espanyol es va afanyar al seu rescat quan va ser advertit de les mesures antisemites adoptades pel Reich alemany en aquest país. La tasca humanitària duta a terme pel representant d'Espanya en aquest país⁶⁵ va ser assenyalada especialment en un informe que Isaac Weisman va llegir davant del Congrés Mundial Jueu, on era delegat, en una reunió mantinguda a Atlantic City⁶⁶. Heus aquí alguns extractes:

⁶⁴ Al text castellà s'omet la referència a aquesta nota.

⁶⁵ L'encarregat dels assumptes espanyols a Atenes era Eduardo Gasset y Díez de Ulzurum (1909-1996).

⁶⁶ Aquesta reunió va tenir lloc del 26 al 30 de novembre de 1944. Sobre l'activitat de Yitzhak Weissman (1897-1970), representant del Relief Committee for Jewish War Victims i del World Jewish Congress a Lisboa des del 1942, vegeu el seu informe «Das Flüchtlingsproblem in Portugal und Spanien und die Aktivitäten des Jüdischen Weltkongresses» presentat a Lisboa el febrer de 1944, editat per Peter HEUMOS: *Die Emigration aus der Tschechoslowakei nach Westeuropa und dem Nahen Osten (1938-*

A principi de 1944, vàrem rebre un telegrama urgent dels nostres amics de l'agència jueva d'Istanbul sol·licitant la nostra intervenció o el nostre socors per a 400 jueus sefardites d'origen espanyol que estaven al camp de concentració de Haidari⁶⁷, a Grècia, a punt de ser deportats pels alemanys a Polònia. En resposta a la nostra petició⁶⁸, el Sr. Nicolás Franco⁶⁹, ambaixador d'Espanya a Portugal i germà del general Franco, es va posar immediatament en contacte amb el seu govern. L'ambaixador ens va informar més tard que el govern espanyol havia decidit protegir els jueus en qüestió i havia comunicat als alemanys la seva intenció. Els quatre-cents jueus sefardites del camp de Haidari van ser així salvats de la deportació a Polònia. Els tràmits iniciats per la nostra part també van obtenir del govern espanyol la decisió de prendre sota la seva protecció tots els jueus sefardites d'origen espanyol dels països ocupats, tant si tenien papers espanyols com si n'estiguessin desproveïts. Més recentment, l'ambaixador d'Espanya, Sr. Nicolás Franco, va declarar en una entrevista amb el senyor Dexter⁷⁰, representant del departament de refugiats de guerra, i en presència del delegat del congrés mundial jueu a Lisboa, que diversos centenars de sefardites, d'acord amb la informació rebuda del seu govern, ja s'havien adreçat als consolats espanyols, i s'havia

---

1945): *politisch-soziale Struktur, Organisation und Asylbedingungen der tschechischen, jüdischen, deutschen und slowakischen Flüchtlinge während des Nationalsozialismus: Darstellung und Dokumentation*, Oldenbourg, Munic:1989, pp. 417-420.

⁶⁷ El camp de concentració de Haidari (també conegut com Chaidari), ciutat del nord-oest d'Atenes, va estar operatiu des del setembre de 1943 fins al setembre de 1944.

⁶⁸ La data d'aquesta nota és el 12 d'abril de 1944.

⁶⁹ Nicolás Franco Bahamonde (1891-1977), germà del dictador, va ser director general de la Marina Mercant el 1935, estret col·laborador i secretari del seu germà durant la Guerra Civil, ambaixador a Portugal de 1938 a 1957, i procurador en Corts fins a la seva mort.

⁷⁰ Robert Cloutman Dexter (1887-1955), del Comitè del Servei Unitari, era el representant especial a Portugal del Consell de Refugiats de Guerra, creat pel president Roosevelt el 22 de gener de 1944. En el text en castellà apareix com a «Dextes»; en el text francès, com a «Deites».

reconegut que estaven sota protecció espanyola i que així s'havien salvat de la deportació⁷¹.

La protecció d'Espanya es va estendre també als jueus d'Hongria i de Bulgària, i a tots els països on podia exercir la seva influència protectora.

d) *Al Marroc francès*

Les disposicions de l'estatus jueu francès es van estendre a partir de 1941 als territoris francesos d'Àfrica del Nord. Hi ha, com se sap, nombroses comunitats de jueus espanyols. Des del principi, els representants consulars d'Espanya van iniciar els tràmits per tal d'informar els seus protegits de les mesures antisemites decretades pel govern francès. Diversos despatxos enviats de Casablanca, Fes i Rabat van donar a conèixer al Ministeri d'Afers Estrangers el resultat gairebé sempre negatiu dels esforços realitzats amb l'objectiu de protegir-los. L'Alt Comissionat espanyol de Tetuan⁷² i el consolat de Rabat van intervenir de manera particularment urgent perquè les lleis d'excepció no s'apliquessin als jueus espanyols. Però, tot i això, van topar sempre amb la intransigència i la incomprensió sistemàtica de la Residència general francesa. Per tant, el gener i el juliol de 1942, l'ambaixador espanyol a Vichy⁷³ va donar suport a aquestes gestions adreçades al Ministeri d'Afers Estrangers

⁷¹ La deportació de Salònica es va iniciar el 25 de febrer de 1943; més de sis-cents jueus espanyols van ser internats al *Lager* de Bergen-Belsen. Vegeu Raul HILBERG: *La distruzione degli ebrei d'Europa*, Einaudi, Torí:1995, pp. 715 i ss.

⁷² Des del 1939 fins al 1941, l'alt comissionat va ser Carlos Asensio Cabanillas (1896-1969), tinent coronel a les ordres de Yagüe que participà activament en la massacre de Badajoz (12 d'agost de 1936) i en l'ocupació de Barcelona (26 de gener de 1939). Des del 12 de maig de 1941 fins al 6 de març de 1945, l'alt comissionat va ser Luis Orgaz Yoldi (1881-1946), que va participar en la Guerra Civil liderant la revolta a les Illes Canàries i, seguint Franco, a Marroc i a la península. Va ser capità general de Catalunya entre 1939 i 1941.

⁷³ José Félix de Lequerica Erquiza.

francès. Al principi no es va obtenir més que una resposta dilatòria i ambigua, però, insistint, finalment va obtenir una resposta el setembre de 1942, a través d'una nota del ministre d'Afers Estrangers francès⁷⁴, que qüestionava els drets dels jueus espanyols, basant-se en arguments de dret internacional. Es va obtenir, de tota manera, que el règim d'excepció no s'apliqués als jueus amb vincles amb les obres espanyoles i en especial als QUI EXERCIEEN EL CÀRREC DE VICECÒNSOLS HONORARIS D'ESPANYA⁷⁵.

L'alliberament⁷⁶ i la repatriació de grups jueus

Encara que els representants del nostre país no es van cansar de fer front als conflictes quotidians creats per les autoritats nazis pel que fa als jueus espanyols, no es va poder evitar que alguns grups entre ells fossin internats en camps de concentració alemanys. El govern espanyol no va plànyer esforços per salvar aquestes víctimes desafortunades i repatriar-les. Especialment difícils van ser els tràmits que es van imposar per repatriar els jueus sefardites que havien estat traslladats de Salònica al camp de concentració de Bergen-Belsen⁷⁷. El Sr. Blickenstaff⁷⁸, president de

⁷⁴ Jean Louis Xavier François Darlan (1881-24 de desembre 1942), almirall en cap de la marina francesa a l'inici de la Segona Guerra Mundial, va ser un membre fonamental en el govern de Vichy, en què ostentà els càrrecs de ministre de Marina, de l'Interior, d'Afers Estrangers, cap del govern, successor de Pétain i comandant en cap de l'exèrcit francès. Va ser assassinat per un jove de 20 anys suposat membre de la França Lliure del general De Gaulle. Respecte de l'autoria d'aquest atemptat hi ha versions divergents: Antoni J. PLANELL: *Pétain, De Gaulle y Franco*, Bukob, Madrid:2012.

⁷⁵ En majúscules a l'original.

⁷⁶ En l'original en castellà: «Rescate».

⁷⁷ Situat a la Baixa Saxònia, al sud-est de la ciutat de Bergen, va ser obert al 1939-1940 com a camp de presoners de guerra i va esdevenir camp de concentració al juny de 1943, passant sota el comandament de les SS. Els cossos s'enterraven en fosses comunes, ja que en aquest camp no hi havia ni cambres de gas ni forns crematoris. Aquí va morir Anna Frank.

⁷⁸ Segons Yehuda BAUER: *American Jewry and the Holocaust: The American Jewish Joint Distribution, 1939-1945*, Wayne State University Press,

l'American Relief Organization, en una carta del 15 d'octubre de 1943 dirigida al Sr. Baraibar⁷⁹, llavors director del Departament d'Europa del Ministeri d'Afers Estrangers d'Espanya, va escriure textualment:

Permeteu-me assegurar-vos, Sr. Baraibar, que l'esforç del govern espanyol i els vostres esforços personals per ajudar les infelices víctimes de la persecució són altament apreciats i el nostre desig i la nostra intenció és de col·laborar en tot allò que puguem.

El 14 de desembre de 1943, el Ministeri d'Afers Estrangers espanyol⁸⁰ va informar el seu ambaixador⁸¹ que podia activar les seves gestions per treure del camp de concentració de Belsen el primer grup de sefardites, i que aquest grup hauria de passar per Portbou.

Detroit:1982, 2a ed., David J. Blickenstaff (1868-1956) era un quàquer nord-americà. Ell i la seva esposa Janine, nascuda a Espanya, van arribar a Madrid el 27 de gener de 1943 i van començar a supervisar la finalització de les activitats d'ajuda, especialment en relació al camp de Miranda de Ebro. L'oficina de Blickenstaff va ser oficialment reconeguda el 10 d'abril del mateix any pel govern espanyol com a representant a Espanya de les organitzacions d'ajuda americanes. Molts dels jueus que fugien dels països ocupats pels nazis i de la guerra, van acabar internats a les presons i camps de concentració espanyols. Amb l'evolució de la guerra mundial, molts jueus van tenir la relativa fortuna de trobar-se internats juntament amb combatents aliats, que no podien ser deportats cap a la França ocupada, ni retornats als seus països d'origen.

⁷⁹ Germán Baraibar Usandizaga (1894-1972), diplomàtic espanyol. El 1936, durant la Guerra Civil, dimiteix del seu destí sota la República a Zuric i torna a Donosti després de ser ocupada per l'exèrcit franquista. Va ser destinat a Holanda de 1940 a 1942 i després, de 1943 a 1945, va ostentar diversos càrrecs en el Ministeri a Madrid. Encarregat dels assumptes amb els EUA de 1946 a 1949 i a Cuba de 1950 a 1952, continuà amb la seva carrera diplomàtica en altres destins.

⁸⁰ Francisco Gómez-Jordana Sousa (1876-1944), president del Consejo de Estado de 1939 a 1942, el 1942 va ser nomenat ministre d'Afers Estrangers fins a la seva mort. Era un anglòfil reconegut.

⁸¹ En l'original en castellà precisa: «en Berlín». Ginés Vidal y Saura (1890-1945), diplomàtic de carrera, va ser ambaixador a Alemanya des del 1942 fins a la seva mort, substituint José Finat y Escrivá de Romaní.

El 18 de gener de 1944, l'ambaixador d'Alemanya⁸² va enviar una nota al Ministeri per lamentar que el govern espanyol hagués tornat de nou sobre la qüestió dels jueus, mentre que les autoritats del Reich havien acordat terminis i pròrrogues d'acord amb els desitjos expressats per la representació diplomàtica espanyola. Aquestes autoritats van fer conèixer que, lamentablement, era impossible en molts casos precisar quins jueus eren de nacionalitat espanyola, però, malgrat tot, per tal de satisfer els desitjos expressats pel govern espanyol, havien estat d'acord de permetre la sortida dels qui es trobaven al sud de França. Pel que fa als jueus que treballaven en els diferents camps, calia esperar la finalització de la guerra per a considerar de nou el cas⁸³.

Combois⁸⁴ de sefardites entren a Espanya

El 9 de febrer, el primer comboi de sefardites va arribar finalment a la frontera. 259 sefardites van creuar la frontera el dia 10 i, en aquesta ocasió, el cap del comboi, Ezratty⁸⁵, vicecònsol honorari d'Espanya a Salònica, va enviar un telegrama des de Barcelona, datat el 16 de febrer de 1944⁸⁶,

⁸² Hans Heinrich Dieckhoff (1884-1952), ambaixador a Madrid del 30 d'abril de 1943 al 2 de setembre de 1944. Anteriorment havia estat ambaixador als EUA de 1937 a 1938.

⁸³ La presència de Blickenstaff a Madrid i les seves relacions amb el govern espanyol són tractades àmpliament i amb enfocament molt divers a Bernd ROTHER: «Spanish Attempt to Rescue Jews from the Holocaust. Lost opportunities», *Mediterranean Historical Review*, 2 (desembre 2002), pp. 47-68, i també a Isabel ROTHER: *La derecha española y los judíos, 1898-1945. Antisemitismo y oportunismo*, PUV, València:2010, p. 187 (ed. original, Brighton:2007).

⁸⁴ En l'original en castellà: «Expediciones».

⁸⁵ A l'original francès i al castellà, apareix citat com a Baratty. Es tracta de Salomón Ezratty y Bottón, encarregat temporalment dels assumptes consulars a Grècia des del 6 de setembre de 1936 sota el govern de la República, quan el cònsol oficial, Gabaldón, abandona el càrrec. Amb la caiguda definitiva de la República, Ezratty continua com a vicecònsol a Grècia, sota el consolat de Sebastián de Romero Radigales.

⁸⁶ En l'original en castellà, s'omet la data exacta i diu: «con fecha 16 del propio mes y año».

en què expressava al ministre d'Afers Estrangers la seva gratitud més profunda per la noble decisió del govern espanyol de rebre'ls⁸⁷ al territori nacional.

En aquest primer comboi figuraven 162 persones, que van sortir el 5 de febrer de Bergen-Belsen, van passar el dia 7 per Cerbère⁸⁸ per arribar a la frontera espanyola 48 hores després. Un segon comboi de 183⁸⁹ persones va deixar Bergen-Belsen el 7 de febrer i va creuar la frontera hispanofrancesa el dia 13 a les 15 hores, per continuar el seu viatge cap a Barcelona. El Ministeri va enviar a la frontera de Portbou el Sr. Rodríguez Ferrero, secretari de l'ambaixada. Els refugiats van arribar amb equipatge de mà i paquets, però sense diners⁹⁰. En el moment que van deixar Salònica, la policia secreta alemanya els havia sostret 44.000 dòlars, 55.000 francs suïssos, 24 milions de dracmes, joies i peces d'or que van prometre retornar-los-els, atesa la seva qualitat de ciutadans protegits pel govern espanyol. El representant espanyol va elevar una protesta a l'oficial alemany que va acompanyar el comboi. Aquest va fer saber que aquests imports estaven en dipòsit i es lliurarien a l'ambaixada d'Espanya a Berlín. Des de Barcelona, el 19 de febrer, el vicecònsol honorari d'Espanya a Salònica, Salomón Ezratty, va elevar una instància al Ministeri perquè es fessin les gestions per a la devolució dels imports en qüestió. També l'ordre número 91 va ser enviada a l'ambaixador espanyol a Berlín⁹¹ perquè ell fes les gestions necessàries. L'ambaixador a Berlín va fer saber, a través del despatx número 98, que s'havien realitzat gestions al Ministeri d'Afers Estrangers alemany sense obtenir resposta. Més tard, li van comunicar que el cònsol general d'Espanya a Atenes⁹² s'havia fet

⁸⁷ En l'original en castellà: «trasladarlos».

⁸⁸ Cervera de la Marenda.

⁸⁹ En l'original en castellà, la xifra transcrita és 983.

⁹⁰ En l'original en castellà, s'afegeix: «ni objetos de valor».

⁹¹ Ginés Vidal y Saura.

⁹² Sebastián de Romero Radigales va ostentar aquest càrrec entre 1943 i 1944 i es va implicar directament en l'intent d'evitar les deportacions de jueus. Forma part dels ambaixadors espanyols distingits com a «Justos entre les nacions» per la Fundació Raoul Wallenberg.

càrrec, el 18 de gener de 1944, de tots els imports i de tots els valors esmentats anteriorment. Els imports en qüestió van ser lliurats després als seus propietaris.

Els sefardites residents a París van arribar igualment en diversos combois que portaven a tots els que van ser capaços d'obtenir un passaport espanyol. Els altres es van quedar en qualitat de protegits que els va valer per salvar-se en moltes ocasions d'una deportació amb què el govern del Reich els amenaçava sovint, però que van ser impedides per la intervenció del nostre govern. Els sefardites que van poder ser repatriats van dipositar els seus diners i els seus objectes de valor en un banc a París sota la protecció del govern espanyol que els assegurava la qualitat de súbdits del nostre país. La nostra ambaixada va demanar a les autoritats alemanyes d'ocupació, a petició de la Cambra de Comerç Oficial d'Espanya, el nomenament d'una comissió d'administració dels béns dels sefardites residents a França i, en el moment de la seva repatriació, se'ls permetia portar amb ells una quantitat de diners suficients per fer front a les seves necessitats més urgents.

L'evacuació dels refugiats israelites

El govern espanyol es va preocupar també de reduir el termini de les formalitats de sortida dels israelites refugiats a Espanya que volien tornar als seus països d'origen o reunir-se amb familiars o amics. En aquest sentit, l'ambaixador de Sa Majestat britànica a Madrid⁹³ es va dirigir el 18 de gener de 1944 al comte de Jordana i, tot donant-li les gràcies per la bondat que va mostrar en permetre que es dugués a terme l'evacuació humanitària dels israelites, li feia saber que estava disposat a fer tot el possible perquè aquests refugiats sortissin d'Espanya immediatament. Però afegia textualment el següent:

⁹³ Sir Samuel John Gurney Hoare (1880-1959) fou ambaixador britànic a Espanya de 1940 a 1944.

Estic segur, però, que Sa Excel·lència s'adonarà que, en les condicions de la guerra, les autoritats britàniques no poden permetre l'entrada d'emigrants als territoris sota el seu mandat sense l'examen previ i minucios de cada cas i que aquests cinquanta casos (es tractava d'un grup determinat) han de ser sotmesos a les formalitats de rigor⁹⁴.

Acabada la guerra, Espanya va seguir prestant assistència als jueus, proporcionant els mitjans de transport necessaris per al desplaçament o la concentració dels qui van ser dispersats durant els últims mesos del conflicte i en els primers mesos de la lamentable postguerra. El 19 de juliol de 1945, va arribar a Haifa el vaixell espanyol *Plus Ultra*, amb quatre-cents refugiats jueus procedents de Suïssa i 150 orfes que es van embarcar a Barcelona. Va ser el primer vaixell neutral a creuar la Mediterrània oriental després de l'entrada d'Itàlia a la guerra el 1940⁹⁵.

Va ser a Barcelona que es van reunir i va ser des del seu port que es van embarcar centenars de jueus que van partir plens de gratitud per les atencions rebudes i proclamant als quatre vents la generositat d'Espanya.

⁹⁴ En l'original castellà, a les pàgines 28 i 29, després d'aquesta citació, hi ha un extens paràgraf amb una fèrria crítica al paper d'Anglaterra respecte a l'acollida dels refugiats jueus: «*En aquellas fechas cuando Sir Samuel Hoare invocaba 'las condiciones especiales de guerra' que se oponían a la humanitaria labor de salvar a judíos de la muerte, el antes citado Sr. Weisman, Delegado del Congreso Mundial Judío, sufrió una gran desilusión que provocó en él una indignación no menor. Al tratar con el Embajador de España en Lisboa, Don Nicolás Franco, la cuestión del salvamento de los judíos griegos, España llegó hasta ofrecer generosamente su pabellón neutral para transportarlos directamente a Palestina. La acción no se pudo llevar a cabo. Inglaterra negó rotundamente la entrada de aquellos desgraciados en Palestina y ni siquiera habló de 'un minucioso examen en cada caso'. Una cosa es predicar y otra es dar trigo. Una cosa es combatir con una guerra mundial el antisemitismo de Hitler y otra, muy diferente, es permitir la entrada de judíos en Palestina, aunque la negativa signifique la muerte de los 'protegidos'.*»

⁹⁵ Itàlia va entrar en la guerra el 10 de juny de 1940. El text original en castellà cita l'any 1941.

III

La protecció permanent d'Espanya en temps de pau

Però aquest esperit de generositat, que va portar Espanya a tenir cura del poble jueu durant la guerra, és al capdavant una demostració, més brillant i espectacular si es vol, a causa de les circumstàncies que la van envoltar, de la tradicional protecció que Espanya ofereix en temps de pau als jueus i a la seva cultura, i que ha dispensat sobretot en aquests últims deu anys. En donarem alguns detalls.

El culte jueu a Espanya

El 2 de gener de 1949, després del capvespre, 35 jueus es van reunir a Madrid en una nova sinagoga al carrer del Cardenal Cisneros número 62. Les parets estaven cobertes amb la bandera blanca i blava d'Israel. Les tradicionals 9 espelmes brillaven sobre un fons de tela brodada en or. Els fidels, coberts amb barrets negres, van començar a cantar alegrement l'antic himne de Hanukkah⁹⁶.

⁹⁶ La transliteració del terme hebraic a l'alfabet llatí té grafies diferents: «Hanukhah», «Janucá», «Chanukká». És una festa jueva també coneguda com a «Festa de les Llums», que commemora la consagració d'un nou altar al temple de Jerusalem després de la llibertat obtinguda dels grecs

Aquesta reunió no era pas clandestina. Era la inauguració solemne de la nova sinagoga oberta al culte jueu, havent estat les autoritats espanyoles informades per endavant i havent donat la seva autorització, de conformitat amb les lleis en vigor. Si la sinagoga no havia estat inaugurada abans, no ho havia estat certament a causa de l'oposició o del rebuig del govern espanyol, sinó perquè la comunitat jueva resident a Madrid no ho havia demanat. Quan els dirigents israelites van considerar que havia arribat el moment oportú per obrir el seu temple, van sol·licitar l'autorització necessària que es va examinar i es va concedir en el breu període de quinze dies.

Tres jueus havien intervingut en els tràmits que es requereien. Moïse Lawenda⁹⁷, jueu polonès que havia viscut molt de temps a l'Argentina i la família del qual, integrada per trenta persones, havia mort tota sencera en un camp de concentració nazi a Polònia; Ignacio Bauer⁹⁸, jueu espanyol, distingit historiador i advocat, col·laborador de la monarquia i de la dictadura del general Primo de Rivera en diversos càrrecs públics importants i que ara és el president de la comunitat israelita de Madrid; José Cuby⁹⁹, jueu d'origen

---

(165 aC). Té una durada de vuit dies i se celebra públicament girant el canelobre tradicional de nou braços.

⁹⁷ «Desde 1948 presidió el primer comité directivo de la comunidad madrileña de la postguerra, todavía sin permiso gubernativo»; *Los judíos en la España contemporánea: historia y visiones, 1898-1998*, Universidad de Castilla-La Mancha, Conca:2000, p. 252.

⁹⁸ Ignacio Bauer Landauer (1891-1961), primer president de la Reial Acadèmia de Doctors d'Espanya entre 1920 i 1932, diputat en Corts el 1923, membre de la Reial Acadèmia de la Història, professor de la Facultat de Dret, el 1951 va emigrar a Israel. «Bauer, muy relacionado con la vida social madrileña sería anfitrión de la visita a Madrid de Albert Einstein, que pronunció una muy esperada conferencia en la Residencia de Estudiantes, en el año de 1923»; Rafael FRAGUAS: «Nace el Museu Judío», *El País* (28-II-2007).

⁹⁹ «Rabino en Madrid, hizo mérito de la actuación del gobierno [de la Comunidad] en los momentos más trágicos que acaso hayan existido para la raza», segons Julio CARO BAROJA: *Los judíos en la España moderna y contemporánea*, Arión, Madrid:1961, vol. III, p. 152. Era nascut a Gibraltar segons Danielle ROZENBERG: *La España contemporánea y la cuestión judía. Retejiendo los hilos de la memoria y de la historia*, Casa Sefarad/Marcial Pons, Madrid:2010, p. 193 (ed. original, Tolosa:2006).

anglès, que porta el títol francès de marquès d'Aranjuez i actualment és vicepresident de la sinagoga. Aquestes tres persones tenien absoluta llibertat de moviment per fer les gestions preparatòries¹⁰⁰.

La comunitat israelita de Madrid té també, prop del cementiri civil general, el seu propi cementiri, on enterren lliurement els seus morts d'acord amb els ritus de la seva religió. Aquest cementiri va ser inaugurat durant la monarquia, tot i l'oposició dels regidors republicans i socialistes de la municipalitat madrilenya. Quan el republicà Pedro Rico¹⁰¹ va ser alcalde de Madrid, l'ajuntament va pretendre secularitzar el cementiri. Però funciona amb absoluta normalitat des de la victòria de Franco.

La comunitat jueva de Barcelona també compta amb dues sinagogues obertes al culte, una per al grup sefardita i una altra per al grup asquenasa¹⁰². Totes dues es van inaugurar després de la Guerra Civil.^(*)

¹⁰⁰ La veritable autorització per a la celebració del culte fou concedida al maig de 1950.

¹⁰¹ Pedro Rico López (1888-1957), alcalde de Madrid del 15 d'abril de 1931 al 6 d'octubre de 1934, i del 20 de febrer al 6 de novembre de 1936, fou diputat a Corts els anys 1931 i 1936 per Acció Republicana.

¹⁰² «El 23 d'octubre de 1945, Jacques i Samuel Danon Maytek, com a vicepresident de la comunitat jueva de Barcelona i com a responsable del local de Kadisha Chevra, respectivament, van demanar al governador civil, Bartolomé Barba, autorització per 'continuar amb el lliure desenvolupament de la seves activitats, d'acord amb les últimes disposicions de la superioritat'. Davant la negativa del governador, Fortunato Benarroch, president de la comunitat jueva de la Ciutat Comtal, exposà la seva contrarietat a Isaac Weissman, delegat del Congrés Jueu Mundial de Lisboa a Espanya i Portugal. Weissman va demanar la intervenció del seu amic Nicolás Franco, ambaixador a Portugal, i germà del dictador. Al seu retorn d'un viatge a Madrid el 6 de desembre de 1945, li va anunciar que després de diversos esforços realitzats al Ministeri de la Governació, no hi havia cap inconvenient per tal que els jueus residents a Barcelona tinguessin un temple per a les seves pràctiques religioses, però la sinagoga i les celebracions de culte s'havien de fer 'sense signes externs o manifestacions al carrer'. El 10 de gener de 1946 Bartolomé Barba va rebre una carta del ministre de Governació, Blas Pérez, que l'informava que a l'últim Consell de Ministres es va acordar 'autoritzar l'obertura d'una sinagoga a Barcelona'. Quatre dies més tard, el governador civil va comunicar aquesta decisió al cap superior de la policia i al president de la comunitat

(*) El representant al Senat americà d'un districte de Nova York, Sr. Abraham J. Multer, que va visitar Espanya com a membre d'una comissió de parlamentaris nord-americans, va declarar al diari *Pueblo*, el 5 d'octubre de 1949: «Ara veig amb claredat el problema. Si no hi ha més sinagogues a Espanya, és perquè no hi ha més jueus. A Madrid i Barcelona, hi ha sinagogues i hi ha jueus. A Bilbao, no hi ha sinagogues, perquè allà no hi ha jueus per fundar-les. I jo mateix he vist un cas més pintoresc a Toledo: la sinagoga més antiga d'Espanya i cap jueu! Després d'aquest últim cas, al meu retorn a Amèrica del Nord, explicaré que el que falta a Espanya no és la llibertat d'obrir sinagogues, sinó jueus que les vulguin fundar.»

Els centres de culte israelites que existien abans del Movimiento Nacional havien desaparegut. El 1860, durant la campanya d'Àfrica, nombrosos jueus de la regió del Marroc es van refugiar a Sevilla i van obrir, al carrer Lumbreras número 11, la primera sinagoga que existia a Espanya des del decret d'expulsió de 1492¹⁰³. Aquest oratori va ser destruït per un incendi accidental. El 3 de febrer de 1917¹⁰⁴, el Sr. Ignacio Bauer va obtenir l'autorització per inaugurar una sinagoga a Madrid, i va aprofitar per obrir-ne una al carrer del Príncipe número 5¹⁰⁵. Aquest oratori va ser profa-

---

jueva de la Ciutat Comtal.» Hélio Daniel CORDEIRO: «O renascimento das comunidades judaicas na Espanha após 1945», *Blog Amazônia judaica* (11-XI-2010). Consultable a: <http://aj200.blogspot.com.es/2010/11/artigo-conta-historia-do-renascimento.html> (data consulta: 5-XII-2012). Vegeu també *Memorias judías (Barcelona 1914-1945)*. *Historia oral de la Comunidad Israelita de Barcelona presentada por Martine Berthelot*, Riopiedras, Barcelona:2001; i José Antonio LISBONA: *Retorno a Sefarad: la política de España hacia sus judíos en el siglo XX*, Riopiedras, Barcelona:1993, pp. 167-168.

¹⁰³ «La Sinagoga estaba ubicada en la calle Lumbreras y era pequeña, modesta y reducida», segons Félix MACHUCA: «Los judíos sevillanos se hacen del Rey», *ABC* (2-I-2008), ed. Sevilla.

¹⁰⁴ Al text original francès apareix l'any 1914, erròniament. A l'original en castellà, en aquest cas, l'any apareix de forma correcta.

¹⁰⁵ L'11 de febrer de 1916, per iniciativa de Yahuda i Benjamin Krauss, comença a funcionar la primera que es va obrir a Madrid des de l'expul-

nat i saquejat pels comunistes durant la dominació roja de la capital d'Espanya. Entre d'altres objectes pertanyents a la sinagoga, els rojos van robar un valuós calze sagrat, tot d'or, d'origen turc, que havia pertangut, pel que sembla, al tresor del sultà. La comunitat havia dipositat aquesta peça de gran valor en la caixa forta d'un banc madrileny. Només els llibres de la llei de Moisès es van salvar. N'eren cinc en total, quatre grans i un de petit; aquest últim havia estat portat d'Alemanya per un jueu que havia fugit de la persecució de Hitler. Gràcies a les recomanacions d'alguns religiosos, als consells i al suport d'un advocat de Múrcia, espanyol i catòlic, els llibres sagrats es van guardar fins al final de la guerra espanyola a la cripta d'un convent¹⁰⁶ de la capital de Llevant.

A la nova sinagoga del carrer del Cardenal Cisneros es troben en un lloc destacat els llibres que la generositat dels catòlics espanyols va conservar amb cura per a la comunitat israelita. Per tant, és comprensible que, durant la reunió inaugural, la veu del vell canós José Cuby s'estremís amb profunda emoció quan, fent les funcions de rabí, va entonar el salm beneint Espanya i el cap de l'Estat espanyol. Hi havia, sens dubte, en aquesta oració, el mateix sentiment de sincera gratitud que aquell que animava les comunitats israelites del Marroc quan expressaven al Caudillo Franco les seves caloroses felicitacions amb motiu de l'alliberament¹⁰⁷ de Lleida de la dominació dels rojos.

El sacerdot va acabar la cerimònia dient amb orgull: «No oblideu, germans meus, que ens reunirem de nou el divendres¹⁰⁸ que ve per la pregària en comú». I així cada setmana, amb plena llibertat, la comunitat israelita ret culte a Déu en la seva sinagoga.

---

sió de 1492 i va rebre el nom d'«Isaac Abravanel». El 3 de febrer de 1917 es va obtenir el permís oficial del govern. Vegeu Danielle ROZENBERG: *La España...*, op. cit., p. 130.

¹⁰⁶ A l'original castellà, s'especifica que el convent era «de religiosas».

¹⁰⁷ A l'original castellà: «reconquista de Lèrida».

¹⁰⁸ És sabut per tothom, excepte per la diplomàcia franquista, com podem veure aquí, el dia d'oració dels jueus és el dissabte i no el divendres, que ho és per als musulmans.

La conservació de la cultura hebrea

L'Institut Arias Montano

El règim espanyol s'ha preocupat de mantenir viu i actiu el vincle d'unió cultural amb els sefardites. Per a aquest propòsit es va crear el 1940¹⁰⁹, al si del Consell Superior d'Investigacions Científiques, un institut eminentment científic i cultural que porta el nom d'Arias Montano, el gran orientalista espanyol¹¹⁰. En aquest Institut es va reunir, ajudat i encoratjat per l'Estat, un grup d'homes de ciència consagrats a l'estudi de tots els problemes pertinents a la cultura hebrea i a l'Orient Mitjà: qüestions culturals, hebrees i bíbliques, etnografia, arqueologia, història, religió, filosofia¹¹¹ i literatura.

Cal tenir en compte que aquest Institut, que al principi es va anomenar Escola d'estudis hebreus, va començar a existir el 1940, just quan el nazisme alemany desencadenava la seva persecució més violenta en contra dels jueus, i mentre Espanya mantenia relacions plenes amb Alemanya.

L'Institut Arias Montano publica la revista *Sefarad*¹¹², que reuneix interessants treballs sobre la cultura jueva, i dóna compte sobre llibres i revistes relacionades amb aquest tema. També ha publicat diversos llibres d'alta qualitat científica, com ara *La poesía sagrada hebraicoespañola*¹¹³, de José María Millás y Vallicrosa¹¹⁴, catedràtic de la Universitat de Barcelona; del rabí Ishaq Israeli, *Tratado de las fiebres*¹¹⁵, edició

¹⁰⁹ Va ser el 10 de febrer de 1940.

¹¹⁰ Benito Arias Montano (1527-1598), sacerdot, fou un humanista, hebraïsta, biòleg i escriptor poliglota espanyol. Participà al Concili de Trento el 1562 i fou capellà del rei Felip II.

¹¹¹ A l'original castellà, en lloc de filosofia, esmenten «filología».

¹¹² És una revista semestral que encara es publica des del 1941.

¹¹³ José María MILLÁS VALLICROSA: *La poesía sagrada hebraicoespañola*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas/Instituto Arias Montano, Madrid:1940.

¹¹⁴ José María Millás Vallicrosa (1897-1970), catedràtic de llengua i literatura hebrea a la Universitat de Madrid de 1926 a 1932; traslladat posteriorment a la Universitat de Barcelona.

¹¹⁵ Ishaq ibn SULAYMAN AL-ISRA'ILI: *Tratado de las fiebres*, edició castellana i estudi de José Llamas, Instituto Arias Montano, Madrid-Barcelona:1945.

preparada pel pare agustí José Llamas, professor del Reial Monestir de l'Escorial, *Selomó Ibn Gabirol como poeta y filósofo*¹¹⁶, de Millás y Vallicrosa i del mateix autor, *Yehuda Ha-Levi como poeta y apologista*¹¹⁷, *El libro de los fundamentos de las Tablas astronómicas* de R. Abraham Ibn 'Ezra¹¹⁸. És a punt de ser publicat un llibre sobre els usos i costums dels sefardites de Salònica, obra de Michael Molho¹¹⁹, traduït i preparat pel secretari de l'Institut, Sr. Pérez Castro¹²⁰.

L'Institut, a través de l'organització anomenada «Associació dels Amics de la Universitat de Jerusalem», manté un intercanvi de publicacions amb el centre cultural palestí.

*L'admiració dels intel·lectuals sefardites per l'acció espanyola*¹²¹

Aquesta preocupació científica espanyola pel que fa a la cultura jueva troba un ressò d'agradable sorpresa entre els més importants cercles intel·lectuals sefardites. Sovint, expressen la seva gratitud en els seus diaris, no només per l'afecte amb què es va acollir aquí als sefardites que la guerra havia obligat a desplaçar-se, sinó també perquè, 450 anys

---

¹¹⁶ José María MILLÁS VALLICROSA: *Selomó Ibn Gabirol como poeta y filósofo*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas/Instituto Arias Montano, Madrid-Barcelona:1945. N'hi ha una edició anterior publicada per la Universitat de Granada l'any 1944.

¹¹⁷ José María MILLÁS VALLICROSA: *Yehudá Ha-Levi como poeta y apologista*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas/Instituto Arias Montano, Madrid-Barcelona:1947.

¹¹⁸ Abraham ben Meïr IBN EZRA: *El libro de los fundamentos de las Tablas astronómicas*, edició crítica, introducció i notes de José M. Millás Vallicrosa, Consejo Superior de Investigaciones Científicas/Instituto Arias Montano, Barcelona:1947.

¹¹⁹ Michael Molho: *Usos y costumbres de los sefardíes de Salónica*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas/Instituto Arias Montano, Madrid:1950.

¹²⁰ Federico Pérez Castro (1918-2008), catedràtic d'hebreu a la Universitat Complutense de Madrid des de 1950 fins a la seva jubilació l'any 1988. Vegeu Emilia FERNÁNDEZ TEJERO: «Profesor Federico Pérez Castro: in memoriam», *Sefarad*, 68 (juliol-desembre 2008), pp. 481-483.

¹²¹ En l'original en castellà el títol és *Admiración extranjera por la acción española*.

després de l'expulsió, els intel·lectuals espanyols treballen com ningú al món per estudiar la cultura hebrea. «Aquesta preocupació, afirmen, indica un esperit nou d'Espanya, que ajudarà a aturar l'abandonament que ha caracteritzat les relacions culturals hispanojueves.»

El número de la revista de Jerusalem *Hed ha-Mizrah*¹²² del 17 de març de 1944 va publicar un interessant article del jueu Neuman¹²³ titulat així: «Un institut cristià de recerca científica hebraica a l'Espanya de Franco». El Sr. Neuman va escriure el següent:

L'1 de febrer de 1943, vaig arribar a Madrid, provinent de França. Jo no pensava que pogués existir en aquesta capital una institució hebraica sense que existís cap sinagoga o comunitat jueva.

No es pot parlar d'un moviment antisemita a Espanya. No hi ha lleis antijueves a Espanya, contràriament a la idea que s'ha generalitzat que la tendència del govern d'aquest país no és favorable als jueus... No podeu imaginar-vos com de gran va ser la meva sorpresa en veure que en aquesta Espanya, on no és fàcil reunir les deu persones que s'exigeix com a mínim per a tota oració pública, existís una institució on els savis i certs sacerdots cristians es consagraven a les recerques hebraiques. La meva alegria va ser encara més gran quan vaig trobar una biblioteca hebraica que contenia llibres de gramàtica, diccionaris, llibres d'equivalències, enciclopèdies, etc. La meva visita va causar igualment una alegria encara més gran que la que jo vaig experimentar quan els membres d'aquest institut van trobar en mi un jueu coneixedor de l'hebreu i capaç de parlar en aquesta llengua. Per primera vegada en la meva vida jo he

¹²² *Hed ha-Mizrah* (Eco de l'Est), revista fundada l'any 1942 per Elyahu Elyashar (1899-1981), política israeliana que el 1942 va ser elegida presidenta del Comitè de la Comunitat Sefardita de Jerusalem. L'últim número va ser editat l'any 1951.

¹²³ Probablement es tracti d'Abraham Aaron Neuman (1890-1970), rabí i historiador nascut a Àustria i emigrat als EUA l'any 1898. És autor de l'obra *The Jews in Spain: Their Social, Political and Cultural Life during the Middle Ages*, Jewish Publication Society of America, Filadèlfia:1942.

estat afalagat i rebut cordialment i amablement a la llum de la meua qualitat de jueu. I això dins l'Espanya actual que molts consideren oficialment antisemita. A mesura que passava el temps, les meves noves relacions d'amistat es van estrènyer fins al punt d'arribar a visitar gairebé cada dia l'institut. Lamentava no ser un jueu espanyol, no perquè existís cap diferència entre sefardites i asquenasi-tes, sinó perquè els membres d'aquest institut haurien manifestat certament una més gran satisfacció en trobar-se enfront d'un jueu sefardita, coneixedor del folklore i les tradicions dels jueus espanyols. Cal assenyalar l'esforç que van fer aquests senyors en els seus treballs d'investigació i com de seriosament ells es dediquen a aquesta tasca. Els membres de l'institut estudien amb respecte i afecte tot document hebraic que cau a les seves mans.

Després d'haver fet al·lusió als temes tractats i als treballs publicats a la revista *Sefarad*, el Sr. Neuman conclou dient:

Esperem que quan el conflicte s'haurà acabat, els lligams d'amistat es reforçaran amb aquest institut tan útil i que aquestes relacions donaran els millors resultats per a l'estudi de la història del nostre poble i de la seva cultura a Espanya.

La carta del Sr. Neuman va ser reproduïda amb satisfacció per d'altres diaris jueus que van expressar acord amb el seu contingut, entre d'altres el *The Jewish Forum* de Nova York¹²⁴, que la va publicar amb un comentari elogiós del professor Raphael Levy.

¹²⁴ Es tracta probablement de *The Jewish Forum: A Monthly Magazine*, fundada per Solomon Theodore Halivy Hurwitz, publicada des del 1918 fins al 1962.

Els jueus al Marroc espanyol

a) L'acció protectora d'Espanya

L'acció protectora d'Espanya en favor de les comunitats jueves s'exerceix d'una manera viva, eficaç i generosa, especialment a la zona del nostre protectorat del Marroc. Ja hem dit que la població israelita d'aquesta zona és aproximadament de 14.000 persones. Es compon principalment de sefardites distribuïts entre Tetuan, Larraix, Alcazarquivir, Arcila, Xauen, Villa Sanjurjo i Villa Nador. Gairebé tots conserven l'idioma espanyol.

Una disposició publicada en el número 23 del 20 d'agost de 1941 del Butlletí Oficial de la zona, assegura el normal funcionament de les comunitats israelites, on estan compresos tots els israelites, fins i tot aquells de nacionalitat estrangera. Aquestes comunitats estan dirigides per consells comunals que gaudeixen d'una perfecta autonomia per a l'exercici de les seves funcions politicoadministratives. Els consells representen la comunitat davant les autoritats, de les quals reben tot tipus de facilitats per a exercir les seves funcions. Participen en totes les manifestacions oficials amb un rang d'igualtat amb les representacions d'altres comunitats i confessions que hi ha al protectorat¹²⁵.

La legislació antisemita establerta a França i al Marroc francès, amb l'estatut dels jueus no va tenir cap ressò a la nostra zona¹²⁶.

Els problemes més greus que preocupen les comunitats israelites del protectorat són el problema de la beneficència i el problema social. El govern espanyol les ajuda generosament a resoldre'ls i, gràcies a ell, es fa front fàcilment a aquestes necessitats; la quantitat que se'ls dedica cada any

¹²⁵ «Dahir dictando normas para asegurar el normal funcionamiento de las comunidades israelitas de la Zona, Tetuán, 11 de juny de 1941», *Boletín Oficial de la Zona de Protectorado español en Marruecos*, 23 (20-VIII-1941), pp. 619-622. Està signat per Luis Orgaz, alt comissari.

¹²⁶ *Loi du 2 Juin 1941 portant Statut des Juifs*, signada per Phillipe Pétain. Es pot consultar el text complet a http://fr.wikisource.org/wiki/Loi_du_2_juin_1941_portant_statut_des_Juifs (data de consulta: 1-XII-2012).

és d'un milió de pessetes repartits entre menjadors i vestuaris escolars, ajudes setmanals o *hiluk*, ajuda farmacèutica i mèdica als malalts, enterrament d'indigents i donacions extraordinàries amb motiu de les festivitats religioses jueves. La població espanyola contribueix de manera significativa, a banda de l'ajuda oficial, a les festes benèfiques, balls, tómbols i loteries que organitzen les comunitats israelites.

b) *La justícia rabínica*

La justícia rabínica rep una subvenció, ratificada pel Ministeri de Justícia, que s'inclou anualment al pressupost per a la zona del Protectorat. A l'època que, durant l'última guerra, Espanya va exercir una missió de protectorat a Tànger, l'acció de la justícia rabínica es va estendre per aquesta ciutat pel bé de la nombrosa colònia israelita que hi vivia¹²⁷.

Un cop restaurada la zona internacional, els rabins de Tetuan van continuar ocupant-se de Tànger, els francesos no s'interessaven massa per aquest tipus de justícia rabínica. Aquest fet demostra el gran interès que Espanya presta a la colònia israelita de Tànger, un interès que comporta naturalment les despeses de desplaçament i honoraris.

c) *Les sinagogues*

Segons la tradició de les comunitats de Castella, els jutges rabínics són al mateix temps els líders espirituals de les seves comunitats. Els israelites de la nostra zona poden

¹²⁷ El 24 de juny de 1925, Bèlgica, Espanya, els Estats Units, França, els Països Baixos, Portugal, el Regne Unit i l'URSS signen un acord (conferència d'Algesires) pel qual s'establia el condomini d'aquests països sobre Tànger. Poc després, el 1928, s'incorporà també Itàlia. Des del 14 de juny de 1940 (dia de l'entrada de les tropes del III Reich a París) fins al 1945, fou ocupada per tropes espanyoles enviades per Franco. Aquesta situació no va ser acceptada per cap país excepte pel III Reich, que va enviar un cònsol. Amb l'avenç de l'exèrcit aliat, l'exèrcit espanyol es va retirar i es va declarar Tànger ciutat oberta, tornant al seu estatus jurídic de condomini.

practicar la seva religió amb total normalitat. Els sacrificadors de bestiar i escorxadors d'aus de corral operen als escorxadors públics, en una part separada de les reservades per als espanyols i per als musulmans, i tan ben organitzada com aquestes últimes.

Existeix al Protectorat un nombre suficient de sinagogues, on oficien els ministres designats pel rabí-jutge¹²⁸: quinze a Tetuan¹²⁹: les del rabí Menajem Nahon, del rabí Isaac Bengualid, del rabí Isaac Nahon, del rabí Vidal Bibas, del rabí Jacob Bibas, del rabí Jacob Benmalca, del rabí Menajem Abudarham, del rabí Vidal Israel el Gran, del rabí Vidal Israel, del rabí Rubén, del rabí Abraham Abudarham, de Kahal, de Pintada, de Bet Araham, de Mimon. Vuit a Larraix¹³⁰: les de Benhayan, de Berdugo, de Moryusef, d'Abit-

¹²⁸ «*El Dahir de 1948 reglamentó la jurisdicció rabínica en torno a un Alto Tribunal Rabínico con sede en Tetuán y delimitó las competencias de un notariado rabínico. En ese momento existían 15 sinagogas en Tetuán, ocho en Larache, seis en Alcazarquivir, tres en Arcila, tres en Nador y una en Villa Sanjurjo.*» Vegeu Carlos CARRETE PARRONDO: *Los judíos en la España contemporánea. Historia y visiones. 1898-1998*, Universidad de Castilla-La Mancha, Conca:2000, p. 287.

¹²⁹ «*Durante siglo y medio se fueron edificando allí nuevas casas y diez y seis sinagogas o tefilás, según la terminología local. (...) He aquí la lista de las 16 tefilás de la judería de Tetuán, cuyos nombres van mayoritariamente precedidos de la palabra rebí o ribí 'rabí': Mosé Crudo, Yithac Bengualid, Semuel Israel, Ya'acov Malka, Salomó Nahón, Mimón Benchetrit, Abraham Abudarham (Estudio), Yom-Tob Haleví, Vidal Bibas (también llamada Hermanitas), Semuel Israel (El Grande), Isaac Nabón, Hayim Abudarham, Yudá Abudarham, Abraham Bibas, y la Tefilá Halila o Sinagoga Pintada Rebí Rubén Elmáleh. Hoy día sólo perduran la tefilá de Rebí Yithac Bengualid y en el ensanche, detrás del Casino, la sinagoga moderna de la Comunidad.*» Vegeu Simón LEVY: «Judíos hispano-marroquíes en Tetuán: quinientos años de convivencia e identidad», a *El camino de la lengua castellana y su expansión en el Mediterráneo: las rutas de Sefarad. Itinerario cultural europeo del Consejo de Europa*, Calle Mayor, Logroño:2008, p. 226.

¹³⁰ Les sinagogues de Larache eren: «*Berdugo, Taregano (o de Castiel), Eljarrat, Isaac Amselem, Beniflah, Abitbol, Asayag, Moryusef, Bendayan, Salmón, Benhazan, etc. (...) Tras la Independencia de Marruecos, todas estas sinagogas fueron cerrándose, quedando solamente la Sinagoga Parente, la última y única construida en la ciudad moderna.*» Vegeu JOSÉ EDERY BENCHLUCH: *Sinagogas de Larache: La Esnoga Berdugo*, a <http://sergiobarce.wordpress.com/2011/10/22/sinagogas-de-larache> (data de consulta: 1-X-2012).

bol, de Teregano, d'Amselem, de Benifrah, de Salmon. Sis a Alcazalquivir: les de Yair Bergel, de Rubén Barcesar, de Salomon Melul, del rabí Yuhad Iabali, de Grand Yechiba¹³¹. N'hi ha tres a Arcila: la de Hahal, d'Anidjar, de Bengio. N'hi ha tres a Villa Nador i una a Villa Sanjurjo.

d) *L'ensenyament israelita*

Era l'Aliança Israelita de París¹³² la que vetllava per l'ensenyament israelita a la nostra zona del Protectorat abans que Espanya hi fos present. Aquest ensenyament és ara sota la influència espanyola, ja sigui per la presència de professors espanyols a les escoles de l'Aliança, o sigui per la creació de grups escolars models hispanoisraelites.

Espanya proveeix gratuïtament no només professors, sinó també tot el material que aquestes classes d'espanyol necessiten. En els darrers anys on l'educació ha estat completament reorganitzada per nombroses lleis, l'ensenyament israelita també ha obtingut beneficis directes de les noves regles decretades per les autoritats. Es va tenir en compte a la delegació d'Educació i Cultura de l'Alt Comissariat d'Espanya al Marroc, la importància d'aquest ensenyament i és d'aquesta delegació de la qual depèn, com també en depenen les altres branques, el Consell d'Ensenyament israelita dirigit per un alt funcionari israelita la missió del qual és proposar en tot moment les millores i reformes que consideri necessàries.

Les conseqüències d'aquesta organització de l'ensenyament israelita a la zona del Protectorat han estat les següents des del punt de vista pedagògic: a Larraix, existeix un grup escolar on estudien els joves israelites en deu classes,

¹³¹ Només se n'anomenen cinc de les sis que s'indiquen, tant al text francès com al castellà.

¹³² És una societat cultural nascuda a França el 1860 amb seu a París i estesa per molts països amb l'objectiu de difondre els beneficis de la civilització francesa al món jueu. Sobre la seva fundació i les seves activitats, vegeu André KASPI: *Histoire de l'Alliance Israélite Universelle. De 1860 à nos jours*, Armand Colin, París:2010.

un grup a Alcazalquivir amb sis classes, una escola unitària a Arcila amb dues classes, un grup escolar a Tetuan amb sis classes. Amb la finalitat de donar-los el caràcter de la seva veritable missió s'ha donat a aquests grups els noms de personatges cèlebres hispanojueus, i així el de Larraix es diu Yudáh Halevy¹³³, el d'Arcila, Salomó ben Gabirol¹³⁴, etc. Als assentaments de la zona on la població és molt reduïda els nens jueus assisteixen a les escoles espanyoles, on reben la mateixa instrucció i el mateix tracte que els nens espanyols.

e) *Els establiments especialitzats*

Per a l'ensenyament secundari existeixen l'Institut Maimònides, seminari dedicat als estudis rabínics, de recent creació¹³⁵; l'Escola d'Arts i Oficis del País, a Tetuan; l'Institut Politècnic de Tetuan; les escoles professionals de treball i de tècnica. El primer d'aquests establiments és netament israelita i els altres admeten a les seves aules, sense limitació del nombre de places, els adolescents jueus que desitgen seguir els cursos. Cal subratllar que en tots aquests centres —tant si es tracta d'ensenyament primari com secundari— l'educació és completament gratuïta. L'Institut Maimònides de Tetuan té com a objectiu la formació de tot el personal religiós necessari per al conjunt de la colònia jueva. Es preparen per a les següents carreres: jutge rabínic, notari rabínic, secretari de tribunal rabínic, professor de religió i de llengua hebrea, sacrificador de bestiar i aviram, circumcidador, oficiant de sinagoga. La formació rabínica de l'alumne va acompanyada, durant tot el temps

¹³³ Yehudah Ben Samuel Halevi (1070/75-1141), filòsof, metge i gran poeta de la literatura hispanohebrea. Al text francès el transcriuen com a «Yudah Halery». Al text castellà està correctament mecanografiat.

¹³⁴ Selomoh Ben Yehudah Ibn Gabirol (1021-1058), filòsof i poeta andalusí.

¹³⁵ Va ser inaugurat el gener de 1938. Vegeu Fernando VALDERRAMA MARTÍNEZ: *Historia de la Acción Cultural de España en Marruecos, 1912-1956*, Editora Marroquí, Tetuan:1956, pp. 325-336. Mosè Maimònides (1135-1204), rabí, filòsof i metge hispanojueu nascut a Còrdova i mort a Egipte.

dels estudis, de l'ensenyament superior de la llengua espanyola, cultura general i idiomes.

A les escoles professionals de treball i de tècnica, els jueus reben la formació tècnica i professional d'especialista electricista, fuster, impressor, etc. A l'Institut Politècnic, es preparen mestres d'escoles primàries, assistents de medicina i cirurgia, especialistes comercials i tècnics de construcció. A l'Escola d'Arts i Oficis s'aprenen teixit, pintura, orfebreria, modelatge, treballs en cuir, gravat en metall, etc.

Als centres d'ensenyament secundari preparen el batxillerat, el qual, un cop obtingut, dóna accés a la Universitat. Actualment hi ha a Espanya una vintena d'adolescents jueus, quatre dels quals són dones, que estudien en diverses facultats. L'Estat concedeix beques a aquells que no tenen els mitjans personals per continuar els seus estudis.

El professorat de les escoles hispanoisraelites està compost per institutors i institutius israelites i catòlics, tots diplomats. Els primers són antics becaris que han fet els seus estudis a Madrid, subvencionats per l'Alt Comissionat al Marroc i que gaudeixen de les mateixes atribucions i dels mateixos drets que els seus col·legues no jueus. Aquest professorat mixt ensenya cultura general, llengües estrangeres, educació física i esport. Professors especials ensenyen llengua i religió hebrea.

Diversos menjadors escolars i vestuaris funcionen igualment gràcies en part a les subvencions oficials. Fan front a les necessitats d'un miler de nens i nenes. Aquests grups escolars tenen els seus menjadors i les seves cuines instal·lades de la manera més còmoda i higiènica possible.

En diversos llocs de la zona, existeixen associacions hispanoisraelites que van ser creades com a resultat de la campanya de l'apòstol del sefardisme, el Dr. Pulido¹³⁶, ajudat per homes de bé espanyols i israelites.

* * *

¹³⁶ Ángel Pulido Fernández (1852-1932). Metge i senador vitalici espanyol, l'any 1920 va fundar la Casa Universal de los Sefardíes a Madrid, i va ser promotor i fundador, juntament amb d'altres, de la Federación de Asociaciones Hispano-Sefardíes del Marroc.

Com es pot veure, l'acció d'Espanya a favor de les poblacions israelites de la seva zona del Protectorat marroquí ofereix una bella aplicació del profund sentiment humà de la doctrina espanyola de contacte amb els altres pobles. També reflecteix ponderació, sentit comú, continuïtat de l'esperit de justícia. Cal destacar-ho encara més ja que aquestes característiques no són freqüents en l'actitud d'altres pobles i perquè el problema israelita ha estat constantment deformat al llarg de la història. Així va ser el cas del decret Crémieux, pel qual els francesos van concedir a la minoria jueva d'Algèria una situació privilegiada en comparació de la població autòctona àrab, berber i musulmana¹³⁷. Ho va ser igualment la doctrina racista dels estats totalitaris i especialment la d'Alemanya. Les mateixes mesures adoptades per la França de Vichy i aplicades a la zona del protectorat francès del Marroc, i l'orientació d'Anglaterra en l'espinós conflicte de Palestina¹³⁸.

En canvi, la política espanyola dona mostra d'una justa continuïtat. Abans del protectorat espanyol, els israelites que vivien a Ceuta i a Melilla eren per a Espanya ciutadans espanyols sotmesos als mateixos deures i fruit dels mateixos drets que la nostra Constitució estableix per als espanyols. Quan Espanya va començar a exercir el seu protectorat al Marroc¹³⁹, va aconseguir resoldre la qüestió

¹³⁷ Decret promulgat el 24 d'octubre/7 de novembre de 1870, pel ministre de Justícia francès Isaac Adolphe Crémieux, maçó i primer president de l'Aliança Israelita Universal. El decret Crémieux atorgava la nacionalitat francesa a 35.000 jueus d'Algèria, la qual cosa va provocar —evidentment— una gran oposició entre els autòctons, que van veure com passaven al rang de privilegiats tots els membres de la minoria jueva, els quals fins llavors havien ocupat els últims graons de l'escala social. Conseqüència d'aquest decret va ser l'esclat de la insurrecció de 1871, dirigida per El Mokrani i el xeic El Haddad. Va ser durament reprimida.

¹³⁸ El territori de Palestina va ser confiat a un mandat britànic. Al final de la Segona Guerra Mundial, es va fer cada vegada més clar que la Gran Bretanya no tenia intenció de permetre la creació d'un Estat jueu, contràriament al que havia promès en repetides ocasions. Es va iniciar així una veritable guerra de guerrilles contra els britànics fins que l'ONU va abolir el mandat britànic l'1 d'agost de 1948.

¹³⁹ L'ocupació espanyola de Marroc s'inicia el 27 de novembre de 1912.

exactament com calia. Els israelites residents al Marroc són súbdits del sultà i del califa i viuen com una part integrant de la població marroquina, amb els seus usos i costums i beneficiant-se del suport i la protecció d'Espanya.

El govern de la República espanyola enganya els jueus

El 1931¹⁴⁰, quan es va proclamar la República a Espanya, les promeses fetes pels republicans a la comunitat jueva van ser tan extraordinàries com pomposes. No obstant això, els israelites van verificar molt ràpid que aquestes promeses no havien estat més que fal·laces fórmules de propaganda.

L'article 23 de la Constitució republicana anunciava una llei que facilitaria l'adquisició de la nacionalitat espanyola als israelites d'origen espanyol que es trobessin a l'estranger¹⁴¹. Però aquesta llei no es va arribar ni a discutir ni a votar durant els sis anys que va durar la República.

Únicament en alguns llocs, a Bucarest per exemple, els nostres representants durant el període republicà van lliurar certificats provisionals de nacionalitat, vàlids només per a sis mesos, en favor dels sefardites que no tinguessin documents d'identitat i es veiessin amenaçats d'expulsió o afectats els seus béns, sempre que fossin d'indiscutible origen espanyol.

Hem vist, d'altra banda, que van ser precisament els regidors republicans i socialistes del municipi de Madrid, du-

¹⁴⁰ Dimarts, 14 d'abril de 1931.

¹⁴¹ La Constitució espanyola del 1931 estableix al seu article 23: «*Son españoles: 1. Los nacidos, dentro o fuera de España, de padre o madre españoles. 2. Los nacidos en territorio español de padres extranjeros, siempre que opten por la nacionalidad española en la forma que las leyes determinen. 3. Los nacidos en España de padres desconocidos. 4. Los extranjeros que obtengan carta de naturaleza y los que sin ella hayan ganado vecindad en cualquier pueblo de la República, en los términos y condiciones que prescriban las leyes. La extranjera que case con español conservará su nacionalidad de origen o adquirirá la de su marido, previa opción regulada por las leyes de acuerdo con los Tratados internacionales. Una ley establecerá el procedimiento que facilite la adquisición de la nacionalidad a las personas de origen español que residan en el extranjero.*»

rant la monarquia, els qui es van oposar a l'obertura d'un cementiri jueu. I va ser l'ajuntament republicà, encapçalat per Pedro Rico, el que, després de l'obertura d'aquesta necròpoli, va pretendre secularitzar-la i finalment va renunciar, no per afecte a la comunitat jueva, sinó per amistat amb un dels seus membres.

La impressió dels dirigents israelites sobre la conducta de la República en relació amb la seva comunitat es resumeix en aquesta frase que va pronunciar recentment un dels més autoritzats entre d'ells: «La República Espanyola s'ha burlat de nosaltres».

Franco concedeix la nacionalitat espanyola als sefardites

És interessant subratllar que el govern espanyol es preocupa que dins la formació que reben els seus diplomàtics tinguin coneixements el més ampli possibles sobre la història del sefardisme i de les seves relacions amb Espanya. El qüestionari del primer exercici per a l'ingrés a l'Escola Diplomàtica compta amb un tema, el número 27, que tracta específicament del sefardisme. Els candidats l'han de desenvolupar per escrit durant dues hores tot exposant en la seva redacció una síntesi de la història i la cultura dels jueus i de les seves relacions amb Espanya.

La generositat del règim espanyol va culminar amb el decret llei del 29 de desembre de 1948¹⁴², que reconeix la condició de súbdits espanyols a l'estranger a determinades categories de sefardites, antics protegits d'Espanya. El decret està redactat així:

Per un intercanvi de notes que va tenir lloc entre Espanya i Egipte el 16 i el 17 de gener de 1935 i amb Grècia el 7 d'abril de 1936, es va convenir que Espanya continuaria

¹⁴² Erròniament, a l'original francès apareix l'any 1941, mentre que a l'original castellà la data està correctament mecanografiada. Es tracta del «Decreto-Ley de 29 de diciembre de 1948, por el que se reconoce la condición de súbditos españoles en el extranjero a determinados sefardíes, antiguos protegidos de España». *BOE*, 9 (9-I-1949).

atorgant el seu patrocini i, en conseqüència, subministraria els documents d'identitat a una sèrie de famílies sefardites que des de l'època de l'Imperi otomà gaudien d'aquest avantatge en aquests territoris, i amb aquest efecte, com a annexes a les notes mencionades, van ser establertes, després d'una acurada selecció, unes llistes de beneficiaris la futura condició dels quals seria la de súbdits espanyols segons es preveia en aquestes notes¹⁴³.

El proper any, el mil nou-cents quaranta nou, finalitza com es va acordar a Montreux el vuit de maig de mil nou-cents trenta-set, el règim de capitulacions¹⁴⁴, i és urgent en conseqüència resoldre la situació d'aquests protegits, els quals, després d'haver estat durant tants anys protegits per la nostra pàtria, quedarien jurídicament sense defensa. Per tant, és necessari anul·lar certes normes de procediment com aquelles previstes a l'article cent u de la Llei Provisional del Registre Civil, per evitar que sigui refusada aquesta protecció jurídica als qui pel seu amor a Espanya s'han mostrat dignes d'aquest favor.

En virtut d'això,

DECRETO:

ARTICLE PRIMER. Tindran plena aplicació i tots els seus efectes, des de l'1 de gener de 1949, els acords establerts per l'intercanvi de notes de data setze i disset de gener de

¹⁴³ Mitjançant l'intercanvi de notes, el govern de la República reconeix com a ciutadans espanyols 271 sefardites a Egipte i 507 a Grècia. A causa de l'esclat de la Guerra Civil, els acords no van ser ratificats pel Parlament. El règim de Franco va esperar fins al 29 de desembre de 1948 per fer-ho. Vegeu Carlos CARRETE PARRONDO: *Los judíos...*, op. cit., pp. 167-168.

¹⁴⁴ El 14 de setembre de 1936 es va proclamar la independència total d'Egipte; l'anomenada Conferència de les Capitulacions es va celebrar a Montreux del 18 d'abril al 8 de maig de 1937 i s'establí un règim jurídic de gestió «mixta» entre els estats que tenien interessos militars, econòmics o ètnics en aquells país. Vegeu *Actes de la Conférence des Capitulations, Montreux, 12 d'avril-8 mai 1937. Compte rendu des séances plénières de la Conférence et procès-verbal des débats de la Commission Générale et de la Commission du règlement d'organisation judiciaire*, Vaillant-Carmanne, Lieja:1937.

mil nou-cents trenta-cinc entre Espanya i Egipte, i del set d'abril de mil nou-cents trenta-sis entre Espanya i Grècia, en les quals es reconeix la condició de súbdits espanyols a l'estranger a aquells que figuren nominativament a les llistes annexades al text de les notes esmentades.

ARTICLE SEGON. Els interessats presentaran a les representacions diplomàtiques o consulars de carrera de la nació una sol·licitud exposant el seu desig que se'ls apliqui aquest Decret i presentant una declaració sota jurament de fidelitat i submissió a les lleis espanyoles; a partir d'aquí seran considerats a tots els efectes com a espanyols a l'estranger i es beneficiaran de l'ajuda i de la protecció subseqüent de les representacions diplomàtiques i consulars d'Espanya, al mateix nivell que els altres espanyols establerts més enllà de les fronteres.

ARTICLE TRES. Els representants diplomàtics i consulars de carrera d'Espanya a Egipte i a Grècia garantirán l'aplicació immediata de les disposicions de l'article cent u de la llei provisional del Registre Civil de disset de juliol de mil vuit-cents setanta¹⁴⁵ sobre la inscripció d'aquells que no haurien fixat la seva residència a Espanya.

A aquest efecte, els dits representants diplomàtics i consulars d'Espanya a Egipte i a Grècia procediran a la inscripció, en el quart llibre del registre¹⁴⁶ establert en aquestes representacions, d'aquells qui, apareixent esmentats en les llistes annexes mencionades a l'article primer, ho sol·licitaran per escrit a les representacions d'Espanya. Al mateix temps, s'efectuarà la inscripció de les esposes i dels fills menors dels sol·licitants. Aquesta inscripció no només se centrarà en els fills menors d'edat en el moment de la inscripció, sinó també en aquells que, d'acord amb la llei espanyola, estiguin sotmesos a l'autoritat paterna en el moment de

¹⁴⁵ Es tracta de la Ley Provisional 2/1870 de 17 de juny. Al text original francès, la data mecanografiada és erròniament «1970», mentre que l'original castellà la transcriu correctament.

¹⁴⁶ La secció quarta del Registre Civil en vigor en aquell moment estava dedicada a «Ciudadanía y vecindad civil». En la nova llei del Registre Civil de 1957, aquesta quarta secció s'anomenà «Tutelas y representaciones legales».

l'intercanvi de notes, encara que hagin arribat a la majoria d'edat en la data d'aquest decret llei. Per a aquests últims serà necessària una inscripció separada de la dels seus pares, mitjançant una sol·licitud i un jurament exprés de l'interessat i la verificació per part del representant de carrera d'Espanya, segons el qual els beneficis d'aquest decret llei són aplicables al sol·licitant.

ARTICLE QUATRE. Es deroguen totes les disposicions que s'oposin a l'execució de tot el que s'ha exposat anteriorment i el ministeri d'Afers Estrangers rep poder per prendre les mesures complementàries que consideri bones per al millorament de l'aplicació del present decret llei del qual es donarà compte a les Corts.

Així ho dispo per el present decret llei donat a El Pardo, el vint-i-nou de desembre de mil nou-cents quaranta-vuit.

FRANCISCO FRANCO

Conclusió

Durant l'última Guerra Mundial, el govern espanyol ha dispensat als jueus, com el lector acaba de veure, una ajuda generosa i diversa. No ha fet distincions, no s'ha deixat aturar per la qüestió d'esbrinar si aquells que necessitaven la seva protecció eren o no d'origen espanyol. La seva porta s'obria davant de tots aquells que, pressionats per l'angoixa, la tustaven, i a ningú no se li va preguntar qui era. «Fes el bé sense mirar a qui li'l fas», diu un refrany castellà que des de fa molts anys pertany al tresor sentimental de l'ànima espanyola.

Què podia fer Espanya per als jueus? Donar-los la seva pròpia nacionalitat, fer-los espanyols¹⁴⁷. Això és justament el que ha fet. Qui ha actuat amb més liberalitat que Espanya? Com s'ha comportat Anglaterra quan la persecució va colpejar els jueus?

Així doncs, per què s'ataca Espanya? Per què el delegat d'Israel s'aixeca a l'ONU per parlar en contra d'ella, sen-

¹⁴⁷ En l'original en castellà, aquesta frase també és una frase interrogativa.

se recordar el que obliga la gratitud i fins i tot oblidant el que la simple elegància requereix? Hi ha res més absurd que afegir el seu vot als vots antiespanyols i dir, per justificar-ho, que Espanya va ser simpatitzant del règim responsable de la política antisemita i que ella ha contribuït així a l'eficàcia de l'aliança des d'un punt de vista global?

«No és que afirmem de cap manera —va dir el representant d'Israel— que el règim espanyol hagi tingut una participació directa en la política d'extermini». Però, contradient-se en el seu discurs, el delegat d'Israel va votar en contra d'Espanya, contra la nació que havia salvat tants homes de la seva raça. Podem, sobre la neutralitat d'Espanya en relació a països determinats, parlar de solidaritat, i més encara!, de responsabilitat? Anglaterra i els Estats Units ¿no han estat aliats i amics de la Rússia soviètica? Podem deduir que aquests dos països són responsables dels crims que es van cometre i es cometien més enllà del teló d'acer?

Després de l'exposició dels «fets» que acabem de fer, és convenient preguntar-se on són les raons sobre les quals es fonamenten aquells que «pretenen» que el govern espanyol ha seguit una política antisemita. Per descomptat, no les trobaran en els testimonis dels israelites afavorits per Espanya. Les pàgines precedents registren mostres de gratitud d'aquells a qui Espanya ha fet fugir de la persecució. Si ens dirigíssim a cada un dels jueus tan nombrosos que la mà protectora d'Espanya va salvar d'una mort segura, o a aquells a qui va permetre retrobar els seus i reconstruir una vida arruïnada per la guerra, la simple relació d'aquests testimonis seria interminable.

No obstant això, Espanya no voldrà fer-ho, perquè, protegint els semites perseguits, no buscava una recompensa futura. Va actuar així —i es comportaria novament de la mateixa manera, amb la mateixa abnegació si l'ocasió es presentés— animada per un sentiment de caritat cristiana, de solidaritat humana. Espanya no va veure éssers d'una raça diferent en aquells homes, que, aterrits, van recórrer a ella. Ella només es va fixar que eren homes que patien, que eren també els nostres germans i que el seu dolor donava dret a la nostra ajuda.

L'Espagne et les juifs

Bureau d'Information Diplomatique
Madrid, 1949

A la transcripció del text original en francès que ara us presentem s'han normalitzat les majúscules, la puntuació i els errors de mecanografiat, però s'han mantingut les estructures gramaticals errònies així com d'altres errors —sense consignar-ho amb *sic*— per tal de mantenir fidelitat a la font.

L'attitude que l'Espagne —l'Espagne actuelle— a eue à l'égard des Juifs n'est pas connue dans le monde comme il se devrait, car l'Espagne n'a pas pour habitude de se glorifier de ses actes. Au point que, n'eût été l'attaque du délégué d'Israël à l'O.N.U., nous ne mettrions pas en relief sa conduite devant le grand public.

L'Espagne se félicite cependant que cette occasion lui ait été donnée de souligner combien la cause juive doit à son aide.

Les lignes que suivent ne sont donc pas une manifestation de vanité, mais elles expriment de façon exacte une réalisation dont le peuple d'Israël a bénéficié au plus haut point.

I

L'attaque juive contre l'Espagne

Israël contre l'Espagne y l'O.N.U.

Le 16 mai 1949, l'Assemblée générale de l'O.N.U., réunie à Lake Success, tenait une séance plénière pour adopter, entre autres affaires, une résolution sur ce qu'on appelle le «cas espagnol». La proposition hispano-américaine favorable à l'Espagne arrivait à l'Assemblée, après avoir été discutée par la commission politique, pour être soumise à un vote général.

M. Evan, délégué de l'Etat d'Israël, qui avait été admis quelques jours auparavant dans la communauté des nations, prononça alors le discours suivant qui définissait son attitude et celle de sa délégation devant cette proposition:

Ma délégation participe à la discussion de cette question après qu'elle a déjà donné lieu à un débat devant la commission. Dans des circonstances normales, nous nous serions abstenus d'exercer une influence quelconque sur le résultat du débat, étant donné que nous n'avions pas participé à ses phases initiales. Nous ne pouvons pas cependant adopter cette attitude devant une question comme celle-ci qui comporte de très nombreuses et très essentielles considérations de principe et de conscience. Les Nations Unies sont nées des souffrances d'une génération martyrisée, dont font partie six millions de juifs morts.

Pendant l'époque de la terreur du nazisme, un million de nos enfants ont été lancés dans les fours et les chambres à gaz, comme s'il s'était agi de détritres inutilisables. Même si l'histoire d'Israël doit durer d'innombrables millénaires, nous n'oublierons pas un instant cet épisode horrifiant d'inhumanité organisée. Ce souvenir est pour nous décisif. CE N'EST PAS QUE NOUS AFFIRMIONS, DE QUELQUE MANIÈRE QUE CE SOIT, QUE LE RÉGIME ESPAGNOL AIT EU UNE PART DIRECTE DANS CETTE POLITIQUE D'EXTERMINATION, mais nous affirmons qu'il fut un allié actif et sympathisant du régime responsable de cette politique et qu'il a ainsi, d'un point de vue global, contribué à l'efficacité de l'alliance. En définissant notre position devant cette résolution, nous ne visons pas l'affaire particulière de la représentation diplomatique. Notre attitude n'implique pas une critique du peuple espagnol. Israël est fermement d'accord avec les principes de la démocratie parlementaire, mais nous ne sommes pas venus ici pour critiquer un autre régime, même quand il est entièrement étranger à nos concepts. Pour nous, le point central et inévitable est l'association de ce régime avec l'alliance nazi-fasciste qui a corrodé les bases morales de la vie civilisée et infligé à la race humaine son châtement le plus terrible et le plus dévastateur. L'unique expression survivante de cette coalition est le régime espagnol qui reçut avec effusion, accepta et appuya la perspective d'une suprématie nazie en Europe et dans le monde. Nous savons que si cette suprématie avait été établie, non seulement l'État d'Israël n'aurait pas existé et le peuple juif et son antique civilisation auraient disparu de la terre, mais les Nations unies n'auraient pas non plus existé et, de tout ce que signifie la démocratie et le progrès, il ne resterait plus que des ruines irrémédiables. Il existe, donc, les raisons les plus convaincantes, tant universelles que particulières, pour lesquelles Israël doit, en pleine conscience de sa responsabilité, voter contre la résolution proposée.

L'importance décisive que l'attitude de la délégation d'Israël eut sur le résultat du vote général est suffisam-

ment connue. Les déclarations de M. Evan, faites, selon ses propres paroles, «avec une pleine conscience de sa responsabilité», surprennent d'autant plus que les faits authentiques et les témoignages solennels des groupes israélites eux-mêmes démontrent que l'Espagne, avec son esprit humanitaire traditionnel et sa générosité, utilisa précisément pendant la guerre, avec une extraordinaire habileté et en triomphant d'énormes difficultés, ses bonnes relations avec le gouvernement allemand pour alléger le traitement que le nazisme infligeait aux juifs, réussissant ainsi, dans bien des cas, à sauver la vie de milliers d'entre eux.

Comment M. Evan pourrait-il ignorer ces faits? Peut-on penser qu'il ne connaissait pas les témoignages publics apportés, dans des réunions internationales, par ses frères de race pleins de reconnaissance à l'égard du gouvernement espagnol? Si, dans ces conditions, comme il l'assurait dans son discours, il parlait «avec une pleine conscience de sa responsabilité», on peut supposer que les mots conscience et responsabilité ne correspondent pas pour M. Evan, pas plus que tant d'autres qui sont vociférés à travers le monde, à leur sens traditionnel. Dans ces dernières années, beaucoup d'injustices ont été commises et sont en train de se commettre à l'égard de l'Espagne et de son gouvernement, mais l'attitude hostile si tranchante de la délégation d'Israël à l'O.N.U. dépasse les limites de l'étonnement au point de blesser au vif les nobles et chevaleresques sentiments du peuple espagnol.

Car la protection des communautés juives par l'Espagne durant la guerre ne fut pas inspirée par des principes froids et protocolaires, mais par un élan cordial et généreux de sympathie et d'amitié envers une race persécutée à laquelle les Espagnols se sentent unis par des liens traditionnels de sang et de culture. Animés par ces sentiments, les représentants de l'Espagne dans les pays dominés par le nazisme, en exécution des ordres du gouvernement espagnol, utilisèrent à fond leur habileté diplomatique et jouèrent de toutes leurs amitiés et de toutes leurs relations pour sauver, face à un pouvoir absolu et intransigeant, les vies et les biens de milliers de juifs. Non seulement les diplomates, mais

aussi le peuple espagnol et ses autorités civiles, militaires et religieuses, donnèrent leur aide et leur hospitalité aux juifs réfugiés des camps de concentration nazis qui arrivaient en Espagne. Ceci est démontré de manière irréfutable par les faits relatés dans ce livre.

Témoignages juifs de gratitude à l'égard de l'Espagne

Aussi le moins que les Espagnols et leur gouvernement pouvaient espérer était que le représentant d'Israël eût, devant cet aéropage international qui se préparait à voter dans une affaire aussi importante pour l'Espagne, le geste qu'exigeaient la justice, la gratitude et la chevalerie. Mais M. Evan a répondu avec l'oubli et une gifle, car on ne peut traduire autrement le vote contre émis «avec une pleine conscience de sa responsabilité». Si M. Evan prétendait parler au nom de la collectivité juive mondiale, nous sommes sûrs que, plus grande que la surprise des espagnols, aura été la surprise, et aussi la honte, de milliers de juifs qui, grâce à l'Espagne, conservent leurs vies, leurs familles et leurs fortunes. Et aussi surpris et honteux auront été ces dirigeants du judaïsme international qui ont donné à l'Espagne, dans leurs congrès mondiaux, de publics et solennels témoignages de reconnaissance. Qu'on lise, par exemple, le texte de la résolution du congrès mondial juif tenu à Atlantic City du 26 au 30 novembre 1944, texte qui fut communiqué à l'Ambassadeur d'Espagne à Washington, M. Cárdenas, par M. Maurice L. Perlzweig, président de ce congrès:

EXCELLENCE: AU NOM DU COMITÉ EXECUTIF DU CONGRÈS MONDIAL JUIF, JE M'ADRESSE A S. E. POUR LA PRIER DE BIEN VOULOIR EXPRIMER AU GOUVERNEMENT ESPAGNOL NOTRE PROFONDE GRATITUDE POUR LE REFUGE QUE L'ESPAGNE A ACCORDE AUX JUIFS PROVENANT DES TERRITOIRES SOUS L'OCCUPATION MILITAIRE DE L'ALLEMAGNE. NOUS NOUS RENDONS PARFAITEMENT COMPTE DES DIFFICULTÉS DE LA SITUATION ET NOUS COMPRENONS BIEN LE GRAND EFFORT QUE LA GUERRE ACTUE-

LLE REPRÉSENTE POUR L'ECONOMIE DE L'ESPAGNE. AUSSI SOMMES-NOUS DOUBLEMENT RECONNAISSANTS POUR LA PERMISSION DONNÉE AUX RÉFUGIÉS DE RESTER EN ESPAGNE JUSQU'AU MOMENT OU UNE RÉSIDENCE PERMANENTE AURA ÉTÉ OBTENUE POUR EUX, PROBLÈME QUI PEUT ÊTRE LONG ET DIFFICILE À RESOUDRE PENDANT LE CONFLIT ACTUEL.

LES JUIFS SONT UNE RACE QUI POSSÈDE UNE GRANDE MEMOIRE ET ILS N'OUBLIERONT PAS FACILEMENT LA CHANCE QUI A ÉTÉ OFFERTE A DES MILLIERS DE LEURS FRÈRES DE SAUVER LEUR EXISTENCE.

M. Perlzweig ajoutait d'autre part:

JE DÉSIRERAI ENFIN ABORDER DE NOUVEAU LA SUGGESTION QUE JE ME PERMIS DE FAIRE A V. E. LORS DE NOTRE DERNIÈRE ENTREVUE. SI, PAR VOTRE ENTREMISE, LE GOUVERNEMENT ESPAGNOL POUVAIT SE DÉCIDER À ESSAYER DE PERSUADER LE GOUVERNEMENT D'ALLEMAGNE DE CONSENTIR A L'EVACUATION DES ENFANTS JUIFS DES TERRITOIRES OCCUPÉS, CELA CONSTITUERAIT UN ÉVÉNEMENT DE GRANDE IMPORTANCE HISTORIQUE. NON SEULEMENT LA SIGNIFICATION HISTORIQUE DE CET ACTE SERAIT RECONNUE DANS LE MONDE JUIF, MAIS J'AI L'ASSURANCE QU'ELLE SERAIT LOUÉE PAR TOUS LES HOMMES DE BONNE VOLONTÉ DANS LE MONDE ENTIER. LE SORT MALHEUREUX D'UNE MULTITUDE D'HOMMES, FEMMES ET ENFANTS JUIFS INNOCENTS ET SANS DÉFENSE DANS LES TERRITOIRES OCCUPÉS, A AGITÉ PROFONDEMENT L'OPINION OFFICIELLE ET PRIVÉE, NON SEULEMENT DANS LES PAYS BELLIGÉRANTS, MAIS AUSSI DANS LES PAYS NEUTRES. UNE PREUVE DE LA RÉACTION QUE CES FAITS ONT PRODUIT DANS UN PAYS AUSSI FERMEMENT NEUTRE QUE L'ARGENTINE EST L'OFFRE DE CETTE RÉPUBLIQUE DE DONNER L'HOSPITALITÉ À MILLE ENFANTS JUIFS.

NOS AMIS DE L'AMÉRIQUE ESPAGNOLE NOUS ONT INFORMÉ QUE TOUS CES PAYS, QUI DOIVENT LEUR CULTURE À L'ESPAGNE, SE SONT EXPRIMÉS DANS DES TERMES IDENTIQUES D'INTÉRÊT HUMAIN ET JE SUIS SUR QUE VOTRE EXCELLENCE DOIT APPRÉCIER LA SIGNIFICATION PROFONDE DE CETTE ATTITUDE, SIGNIFICATION QUI NE POURRAIT PAS NON PLUS ÉCHAPPER A CEUX À QUI LE GOUVERNEMENT ESPAGNOL POURRAIT S'ADRESSER AU NOM DE L'HUMANITÉ.

Des témoignages qui, comme celui-ci, expriment la reconnaissance chaleureuse des Juifs à l'égard du gouvernement espagnol se répétèrent pendant et après la guerre.

Mais, dans son discours devant l'O.N.U., M. Evan paraît renier cette race «qui possède une grande mémoire», et il ne voit pas d'inconvénient à motiver son attitude hostile à l'Espagne précisément par l'amitié de cette dernière avec le gouvernement allemand, amitié qui a tant de fois été évoquée par les juifs eux-mêmes pour obtenir un relâchement de la persécution nazie et pour sauver leurs vies.

Un film, prétexte d'une campagne anti-espagnole

Mais il est vrai que les déclarations de M. Evan ne doivent pas trop étonner quand on sait que les ennemis du régime espagnol ont prétendu, en d'autres occasions, le salir avec l'accusation calomnieuse d'être raciste et antijuif. Il faut rappeler, ne serait-ce que brièvement, le cas du film de la Maison Fox: *Gentlemen's Agreements*.

Ce film fut présenté à la censure comme il est de règle pour tous les films, nationaux et étrangers, avant leur projection publique. Après un examen attentif du film, le conseiller ecclésiastique du Conseil supérieur d'orientation cinématographique, organisme dont dépend la censure des films, jugea nécessaire son interdiction. Les autres membres du même conseil estimèrent également le film inopportun. L'avis du conseiller ecclésiastique comporte, entre autres, les arguments suivants: Il estime injuste le traitement infligé, selon le film, aux juifs des Etats-Unis. Il souligne cette injustice en disant que le christianisme suscite l'amour entre les individus, les sociétés, les peuples et les nations; qu'il faut détester le crime, plaindre le criminel et avoir pitié des misérables, mais que l'amour chrétien ne peut signifier de la complaisance pour l'erreur. Et il reproche au film les erreurs doctrinales contenues dans le texte espagnol fourni par la maison Fox pour le doublage. Parmi ces erreurs, il signale celles-ci: le film prétend que le divorce civil supprime le mariage (dans quatre scènes du film); il affirme

qu'il n'y a aucune différence entre les Juifs et les Chrétiens, assurant qu'il s'agit d'une simple question de mots (dans deux passages du film); il précise que le chrétien n'est pas supérieur au juif et que, si on le considère comme supérieur, c'est à cause du poison que des millions de pères inoculent dans le cerveau de millions d'enfants (dans deux scènes du film); il assure qu'on peut même abandonner pendant huit semaines la gloire d'être chrétien, cette dernière affirmation étant, selon le conseiller ecclésiastique, une exaltation de l'apostasie.

Le conseiller ecclésiastique fait connaître également que, si ces erreurs théologiques fondamentales pouvaient être supprimées dans le texte du doublage, il ne verrait pas d'inconvénient, en ce qui le concerne, à autoriser le film. Ce qui fut communiqué verbalement à la maison Fox.

Le correspondant du *New York Times* n'en communiqua pas moins sur cette affaire à son journal une information nettement calomnieuse. Entre autres inexactitudes, il attribuait au membre ecclésiastique du conseil le propos que, si c'est un devoir chrétien «de stimuler l'amour entre les individus, les sociétés, les nations et les peuples, cet amour ne peut pas s'étendre aux juifs». (*New York Times*, 2-X-48).

Le directeur général de la Cinématographie et du Théâtre, M. Gabriel García Espina, put arrêter immédiatement la campagne calomnieuse en envoyant à la presse nord-américaine, par l'entremise de notre ambassade, une note où est nettement exprimé dans quel sentiment la censure avait jugé nécessaire l'interdiction du film en question tant qu'on n'y apporterait pas les corrections indiquées. La note disait:

Il n'existe en Espagne aucun problème racial. Nous ne connaissons pas ici le conflit du sémitisme et de l'antisémitisme. Et précisément à cause de la belle et traditionnelle conception espagnole de la liberté humaine, ces affligeantes différences raciales, qui ont troublé et qui, semble-t-il, continuent de troubler la vie des peuples, nous sont étrangères et nous voulons qu'elles continuent de l'être. *Gentlemen's Agreement* montre un aspect de l'Amérique du Nord orageux et cruel dans un paysage

qui, en Espagne, est complètement éclairci. Le film prend parti —tout au moins dans la version espagnole fournie par la maison Fox— et il expose des luttes raciales qui ne nous affectent pas et ne nous intéressent pas, car nous nous sommes débarrassés il y a de nombreux siècles, humainement et aisément. En somme, c'est un problème qui ne nous touche pas et que nous ne comprenons pas. L'Espagne a été et reste toujours ouverte à tout le monde. Les jours dramatiques de la dernière guerre mondiale ne sont pas loin au cours desquels notre pays neutre offrit aux milliers de familles israélites expulsées violemment de l'Europe en lutte, un lieu de passage aimable et accueillant grâce à l'appui très cordial de toutes les autorités espagnole civiles et militaires et aussi —d'une manière très spéciale— des autorités ecclésiastiques qui apportèrent des protections de toutes sortes y compris matérielles.

Toutes ces nobles considérations d'amour pour le peuple juif comme pour tous les autres peuples montrèrent l'inopportunité de la projection de *Gentlemen's Agreement*, parce qu'en résumant le film parle une langue spirituelle si dure et si dénuée de charité que nous ne la comprenons pas et que nous ne voudrions jamais la comprendre.

Il reste donc clairement démontré que l'interdiction du film *Gentlemen's Agreement* par la censure espagnole n'a été inspirée par aucune tendance de caractère raciste et antijuif. C'est le contraire qui est établi. On a interdit le film parce qu'on ne voulait pas créer dans notre public un problème déjà résolu chez nous dans un large sentiment chrétien d'amour pour tous les peuples et toutes les races. La preuve la plus concluante de toute l'affaire est que, une fois adoucies dans le doublage les duretés antijuives du film et corrigées les erreurs théologiques, le film *Gentlemen's Agreement* a été approuvé par notre censure avec le titre espagnol de *La barrera invisible* («La barrière invisible») et a été projeté pour la première fois dans le cinéma du Palacio de la Prensa, une des meilleures salles de Madrid.

L'incident épisodique que nous venons de relater, non seulement ne permet à aucun juge droit et sincère de conclure

à l'antisémitisme du régime espagnol, mais il constitue un fait de plus qui s'ajoute aux innombrables témoignages de l'aide décidée et généreuse apportée par l'Espagne aux juifs, surtout dans les dix dernières années, faits que Mr. Evan a prétendu oublier.

II

L'Espagne protege les juifs pendant la guerre

Les lectures du *Mythe du XXème siècle* d'Arthur Rosenberg et de *La Garde de Fer* de Cornelio Codreanu purent entrevoir quel destin tragique attendait les peuples d'Israël. Le procès de Nuremberg a, en effet, fait ressortir le nombre des juifs passés dans les chambres à gaz, l'ensemble des calamités supportés dans les bataillons de travailleurs de l'organisation Todt, les expulsions en masse, et tout l'horrible calvaire subi, pendant le dernier conflit, par les fils d'Israël.

Beaucoup de vies ont cependant échappée aux camps de concentration et beaucoup de survivants sont revenus à leurs foyers abandonnés pendant cinq ans. Parmi d'autres, un pays neutre, l'Espagne, y a contribué, inspirée par son sens chrétien et universel d'amour pour toutes les races de la terre. Et plus pour des intérêts spirituels que pour des raisons politiques ou simplement juridiques. L'aide de notre gouvernement ne s'est pas étendue seulement aux Sephardim disséminés à travers les continents, mais aussi, quand il en a eu l'occasion, à tous les Juifs, quelle que fût leur nationalité et quelque fût le lieu où ils se trouvaient.

Les sephardim

Nous élargirions trop le cadre de cette brochure, qui prétend seulement traiter de l'actualité la plus vivante et la plus récente, si nous nous arrêtons à étudier par exemple, le fait historique de 1492 que constitua le départ d'Espagne de milliers de juifs. La calomnie qui, le long des siècles, a poursuivi toujours notre patrie, a déversé, à propos de cet événement, toutes sortes de mensonges et d'exagérations. Le fameux décret des Rois Catholiques, solution ni bonne ni mauvaise, comme le dit Menéndez Pelayo, mais la seule possible pour notre nation, a scandalisé beaucoup d'historiens. Mais certains d'entre eux, après ce que l'on a vu dans les derniers lustres, feraient sûrement l'éloge de la bienveillance de ces monarques. Il n'y eut pas de progromes en Espagne, si l'on excepte quelques rares cas dont les promoteurs furent précisément des étrangers.

Les Rois d'Espagne obtinrent du Pape d'être exonérés de l'obligation imposée par le Concile de Latran d'exiger les juifs le port d'une tenue infamante. Alors qu'en Angleterre, par exemple, ils la portèrent jusqu'aux temps modernes. Et nous avons vu, ces dernières années, l'étoile de Sion comme un stigmate dégradant sur l'épaule des juifs.

Les juifs ont désigné sous le nom de Sefarad la Péninsule Ibérique, les royaumes de Castille, Navarre, Aragón et Portugal. C'est ainsi que sont séphardites les juifs provenant d'Espagne, juifs espagnols qui se distinguent ainsi des Askenazis, juifs européens généralement d'origine allemande.

Les colonies sephardites dans le monde

Il est difficile de dresser la carte des colonies séphardites dans le monde. Le juif Moïse, dans son *Essai sur l'histoire des Israélites dans l'Empire ottoman*, écrit qu'il y a des sephardim sur toute la terre et que les fils de Judée sont d'accord pour leur reconnaître une sorte de noblesse et d'aristocratie. Un autre historien de la même race donne comme raison de cette préséance que les Juifs espagnols

avaient mené une bonne vie pendant des siècles et n'avaient pas été aussi maltraités que dans les autres pays.

Essayons cependant, en profitant des rapports du professeur Cantera, de l'Université de Madrid, spécialiste en culture hébraïque, de rassembler quelques renseignements sur la répartition des Juifs espagnols à travers le monde. Il manque beaucoup de dénombrements et l'exode croissant empêche le travail de statistique. Aussi n'est-il possible de donner des chiffres exacts, mais seulement des chiffres provisoires et approximatifs.

Il y a, disséminés à travers le monde entier, un million et demi de Sephardim. Les noyaux séphardites sont très importants en Palestine où, sur une population de 625.000 juifs, les statistiques de 1943 signalèrent 62.000 sephardim. A Jérusalem, les communautés orientales séphardites représentent près de 50 pour 100 de la population juive. Il y en a également à Haïfa, Yala, Tibériade, Hebreon et Belen. Mais c'est en Turquie où habite la plus nombreuse population séphardite d'Orient, 85. 000 environ.

En France, en dehors des Sephardim disséminés à Paris, à Nantes et dans quelques autres cités, il faut détacher les noyaux de Bordeaux, de Bayonne et de la région. Au total, environ 205.000: 33.000 en Hollande, 345.000 en Angleterre. Les éléments isolés de Belgique, Suisse, Allemagne, Russie, etc... ont moins d'importance. A Vienne il y a un foyer intéressant. En Bulgarie 30.000, et 10.000 en Bosnie. Il n'est pas facile de préciser leur nombre en Italie A Livourne, par exemple, il existe un groupe très intéressant où se représentent encore de suggestifs «intermezzos» avec de vieilles chansons espagnoles. Il y a en Grèce 10.026 Sephardim qui souffrirent de nombreuses pertes dans la dernière guerre mondiale. Les groupes de Salonique qui conservent les coutumes et le folklore d'Espagne et éditent une revue écrite en castillan de l'époque de l'expulsion, méritent une mention spéciale. Il y a dans notre péninsule 7.500 sephardim, tant au Portugal qu'en Espagne, rassemblés, en ce qui concerne notre pays, surtout à Barcelone, Madrid et en Andalousie.

Dans la zone du protectorat espagnol du Maroc, il y a une population israélite d'environ 14.000 personnes, en majorité

séphardites. Le Maroc français en comprend de nombreux groupements. La population séphardite domine chez les juifs d'Algérie; 4.000 vivent en Cyrénaïque, tous dans des conditions économiques et culturelles précaires. Il y en a plusieurs milliers répartis entre Alexandrie et Le Caire.

Parmi les cinq millions de juifs que comptent le Canada et les Etats-Unis, il y a d'importants groupements séphardites dont l'un édite à New York un journal intitulé *La Vara*, écrit en «aljamiado» avec des paroles espagnoles et des caractères hébreux. Les 20.000 Sephardim du Mexique publient également une revue appelée «Tribuna Israelita». Plusieurs milliers sont répartis entre Cuba, la Jamaïque, Curaçao, l'Argentine, le Brésil, la Colombie, le Chili, l'Equateur, Panama, le Pérou, l'Uruguay et le Vénézuéla.

Situation légale des Sephardim au début de la deuxième guerre mondiale

Malgré l'expulsion (faite, comme il a été dit, pour des motifs religieux et en aucune façon pour de fausses considérations racistes), l'Espagne n'avait pas cessé de les protéger. Nos consulats et nos légations du Moyen Orient acceptaient et protégeaient des groupes de protégés (individus séphardites) qui n'étaient pas cependant des nationaux espagnols. Pour légaliser cette situation, en les réintégrant, s'ils le désiraient, au sein de leur ancienne patrie, le général Primo de Rivera, par le décret du 20 décembre 1924, leur offrit, dans une interprétation bienveillante du «Jus sanguinis» la possibilité de reprendre la nationalité espagnole. Il leur suffisait d'opter pour elle dans un délai qui finissait le 31 décembre 1930, sans prorogation possible, et de satisfaire à certaines conditions minima prévues par le décret, comme la preuve de leur origine espagnole, etc...

La situation légale des Sephardim au moment où commença la seconde guerre mondiale n'était pas, du reste, trop claire, même pour ceux qui avaient recouru à notre décret royal de 1924, car ces derniers avaient, dans de nombreux cas, retardé l'accomplissement de certaines conditions in-

dispensables comme celle du service militaire, l'obtention annuelle de certificats de nationalité, etc... Moins solide encore était donc la condition juridique nationale des autres qui, ayant figuré sur les anciennes listes consulaires de protégés, n'avaient pas voulu profiter de l'option qui leur avait été offerte. La guerre venue, le gouvernement espagnol interpréta cependant la situation avec la plus grande largeur de vue en accordant sa protection et son aide à tous les juifs séphardites sans distinction. Il serait vain d'essayer de dire tous les endroits et toutes les occasions où cette protection fut effective, et nous nous contenterons de citer quelques cas où elle s'exerça d'une manière patente dans des lieux occupés par les forces de l'Axe.

Protection accordé par l'Espagne aux juifs

a) En France

La persécution contre les juifs résidant en France commença au printemps 1941, à la suite des ordonnances promulguées par les forces d'occupation que complétèrent les lois du gouvernement de Vichy qui s'en était inspiré. La situation et les conditions de vie des éléments israélites devinrent très dures sur le territoire français. Leurs activités allèrent en s'éteignant. On commença par les obliger à se faire recenser et à obtenir une autorisation pour tout changement de domicile. On finit par les obliger à porter de façon apparente, à l'extérieur de leurs vêtements, l'étoile jaune de Sion, et à leur interdire la participation aux fêtes et l'accès aux théâtres, bals ou à quelque autre sorte de spectacle public. Toute cette série de mesures antisémites constitua ce qu'on appela le «statut juif».

Dès les premiers moments où cette situation fut créée, les représentants du gouvernement espagnol prirent en charge les groupes sémites patronnés par l'Espagne. Dans la dépêche n° 737, du 17 septembre 1940, notre Consulat de Paris faisait savoir que les Sephardim, résidant dans la capitale française, au nombre d'environ 2.000, étaient, en

principe, selon le point de vue des autorités d'occupation, soumis au même lamentable statut juridique que leurs congénères de race, les mesures antisémites affectant tous les Juifs en général, sans distinction entre nationaux et étrangers. Un télégramme de novembre 1940, adressé à notre ambassade à Vichy, donnait des instructions pour

QUE LES SUJETS ESPAGNOLS SEPHARDITES FASSENT CONSTATER CLAIREMENT, AU MOMENT DE S'INSCRIRE SUR LE REGISTRE SPECIAL OU DE FAIRE UNE DÉCLARATION SUR LEURS BIENS, OU À TOUTE AUTRE OCCASION, LEUR CONDITIONS D'ESPAGNOLS, POUR POUVOIR ÊTRE DEFENDUS A CE TITRE AU MOMENT OPPORTUN.

(appuyant ainsi dès le début leur situation de jure). Et le 7 mars 1942, à l'occasion de certains abus commis dans des cas particuliers par les autorités françaises au préjudice de quelque-uns de nos nationaux séphardites, le sous-secrétariat du Ministère des Affaires étrangères envoya la communication suivante:

PAR ORDRE REÇU DE M. LE MINISTRE DES AFFAIRES ÉTRANGÈRES, VOUS DEVREZ, DANS LE CADRE DES RÉGLES ET INSTRUCTIONS DÉJÀ REÇUES, DEFENDRE LES INTÉRÊTS DES SUJETS ESPAGNOLS SEPHARDITES EN EXIGEANT DES AUTORITÉS FRANÇAISES L'EXÉCUTION DE L'ACCORD HISPANO-FRANÇAIS DE 1862.

Conformément à ces directives gouvernementales, les représentants diplomatiques espagnols en France, spécialement l'ambassade de Vichy et le Consulat général de Paris, firent des efforts diligents pour la défense des Sephardim confiés à leur protection. C'est ainsi qu'en mars 1942 l'ambassade d'Espagne en France pouvait faire savoir les avantages obtenus par l'intervention espagnole. Elle avait obtenu des autorités d'occupation allemandes que les protégés espagnols soient protégés par un régime exceptionnel en ce qui concerne l'administration de leurs biens. Celle-ci serait assurée et dirigée par une commission espagnole où figureraient un représentant de la Banque d'Espagne à Paris

et un représentant de la Chambre de Commerce espagnole de cette capitale. L'avantage pouvait être considéré en effet comme exceptionnel, étant donné que les autres israélites résidant en France étaient soumis, par le fait même de leur qualité, au régime commun du statut juif, quelle que fût leur nationalité. Et même les Etats-Unis d'Amérique n'obtinrent pas de pareils avantages pour leurs protégés israélites pendant la période où ils maintinrent des relations avec Vichy. Le résultat obtenu ne représentait pas moins qu'exempter les juifs espagnols des mesures de caractère économique qui menaçaient de détruire tous les moyens d'existence des individus de cette race.

D'autres avantages suivirent celui de caractère économique obtenu par la ferme attitude du gouvernement espagnol. Dans un rapport de juillet 1942, le Consul général d'Espagne à Paris faisait savoir que les Sephardim espagnols étaient exemptés des mesures dégradantes décrétées par l'ordonnance numéro 9 des autorités allemandes d'occupation, le 8 juillet 1942, qui interdisait aux Israélites l'accès à n'importe quel établissement public et leur imposait l'obligation de porter l'étoile jaune d'Israël. Grâce aux efforts du gouvernement espagnol unis au zèle de ses représentants, les Sephardim qui s'étaient réclamés de la protection de l'Espagne ne se virent appliquées aucune des mesures restrictives ou prohibitives qui pesèrent sur les juifs résidant en France.

Ils furent toujours maintenus en dehors des mesures générales prises contre ceux de leur race, ils furent toujours protégés dans les cas particuliers de persécution, emprisonnement ou internement en camp de concentration, cette protection se révélant le plus souvent efficace. Et quand certains d'entre eux, pour des raisons personnelles, préférèrent abandonner la France, ils trouvèrent toujours ouvertes les portes de l'Espagne.

C'est ce que reconnurent (et il ne pouvait pas en être autrement) les propres chefs des communautés séphardites espagnoles dans une lettre adressée, en octobre 1941, au Ministre des Affaires étrangères et signée par Edgardo Hassid Fernández, Nick Albert Saporta, Enrique Saporta y Bajá,

Mauricio Carasso y Asser et Alberto Nahúm y Carasso, en tant que représentants de la colonie séphardite espagnole.

En même temps qu'ils y présentaient des demandes sur différents points d'un grand intérêt pour eux à cette époque, ils soulignaient que

LA LOI NATIONALE ESPAGNOLE EST INSPIRÉE PAR DE PURS PRINCIPES CATHOLIQUES ET N'ADMET PAS LA DISTINCTION ENTRE ESPAGNOLS POUR DES RAISONS DE RACE, ET QUE C'EST POURQUOI ILS CHERCHENT UNE FOIS DE PLUS, DANS CES NOUVEAUX TEMPS BABYLONIENS, LA PROTECTION DE L'ESPAGNE CHRETIENNE.

Ils reconnaissent que

GRACE AUX EFFORTS DE NOS REPRESENTANTS, ON A REUSSI À PARALYSER L'APPLICATION DES ORDONNANCES ALLEMANDES À NOS COMPATRIOTES SEPHARDITES.

Et, après avoir mentionné le régime d'exception par rapport aux autres israélites dont ils bénéficiaient, ils écrivaient:

CES EXCEPTIONS, NOUS NOUS PLAISONS A LE RECONNAÎTRE, ONT ÉTÉ DUES AUX EFFORTS DE L'AMBASSADE ET DU CONSULAT ESPAGNOLS À PARIS ET À NOTRE CONDITION D'ESPAGNOLS.

Tel fut le travail réalisé par le gouvernement espagnol pour la protection des juifs séphardites en France. Grâce à lui, plus de 3.000 individus de la race alors persécutée —sans compter les membres de leurs familles qui tripleraient ce chiffre— sauvèrent leur vie, conservèrent leurs biens et évitèrent aussi bien les mesures vexatoires des persécutions dangereuses.

b) En Roumanie

Un identique régime de persécutions fut établi par les forces de l'Axis dans les pays des Balkans qu'elles occupaient. Il existait à Bucarest, comme à Paris, une nombreuse

colonie séphardite dont la nationalité n'était pas non plus juridiquement définie. Les lois du gouvernement roumain de l'époque réduisaient les juifs résidant sur son territoire à une situation similaire à celle que nous avons vu imposer aux juifs français: recensement, inscription de leurs biens sur un registre spécial, interdiction d'exercer les professions libérales et commerciales, réquisition des automobiles, des appareils de radio, etc...

Dès le premier moment, le gouvernement espagnol par l'entremise de ses représentants diplomatiques, réalisa également dans ce pays une œuvre de protection humaine. Le Ministre d'Espagne à Bucarest écrivait, en avril 1941, dans la dépêche n° 58:

À LA SUITE DES DEMARCHES QUE JE FIS PERSONNELLEMENT, NOUS AVONS OBTENU QUE SOIENT RAPPORTÉS LES DÉCRETS D'EXPULSION PRIS CONTRE UN GROUPE DE NOS SEPHARDIM ET QU'ON NOUS FASSE LA PROMESSE FORMELLE QU'AUCUN ESPAGNOL NE SOIT EXPULSÉ A L'AVENIR DE ROUMANIE SANS UNE CONSULTATION PRÉALABLE DE CETTE LÉGATION...

Et il ajoutait plus loin:

BIEN QU'ON NE PUISSE PAS MÉCONNAÎTRE QUE CELA CONSTITUE UN SUCCÈS, IL NE S'AGIT PAS D'UNE SATISFACTION TOTALE, CAR IL NE SUFFIT PAS QUE NOS SEPHARDIM PUISSENT RESTER ICI: JE VEUX DIRE QU'IL EST NÉCESSAIRE AUSSI QU'ILS PUISSENT VIVRE.

Conformément ce point de vue et aux ordres reçus de Madrid, le Ministre d'Espagne à Bucarest entreprit et poursuivit une série de démarches habiles et tenaces qui se virent finalement couronnées du succès le plus flatteur. Il présenta au vice-président du gouvernement roumain de l'époque, Hibai Antonescu, une note fondée sur l'accord provisoire hispano-roumain du 30 avril 1930 et dans laquelle il demandait que ce gouvernement exempte les Sephardim protégés du sequestre des biens urbains en vertu de l'article premier de l'accord. Le succès obtenu fut complet. Le représentant espagnol en Roumanie transmettait le 29 août 1943, dans

la dépêche n° 410, la décision du gouvernement roumain communiquée à la légation espagnole dans une lettre du Vice-Président du Conseil des Ministres qui disait:

MONSIEUR LE MINISTRE: EN RÉPONSE À VOTRE NOTE DU 6 AOUT, J'AI L'HONNEUR DE CONFIRMER À VOTRE EXCELLENCE QUE LES SUJETS ESPAGNOLS SERONT INCLUS DANS LES DISPOSITIONS DU DÉCRET SELON LEQUEL LES SUJETS ETRANGERS BÉNÉFICIAINT D'UN RÉGIME CONVENTIONNEL SPECIAL ET DE RÉCIPROCITÉ NE SUBIRONT PAS L'EXPROPRIATION DE LEURS BIENS, MALGRÉ LEUR ORIGINE ETHNIQUE ISRAELITE.

À partir de ce moment — de même qu'à Paris — les uniques israélites qui purent circuler sans ennuis et conserver leurs biens étaient les Sephardim espagnols. Parce que l'Espagne était également l'unique nation qui protégeait une nombreuse colonie juive à Bucarest. Comme dans le cas de la France, le gouvernement espagnol obtint que les dispositions spéciales d'un régime conventionnel l'emporte sur les mesures générales décrétées par le gouvernement roumain.

c) *En Grèce*

Comme on l'a déjà vu, il existe en Grèce de nombreuses colonies séphardites. Le gouvernement espagnol accourut à leur secours quand il fut averti des mesures antisémites prises par le Reich allemand dans ce pays. Ce travail humanitaire mené à bien par le représentant de l'Espagne dans ce pays fut souligné spécialement dans un rapport qu'Isaac Weisman lut devant le Congrès mondial juif où il était délégué, lors d'une réunion tenue à Atlantic City. En voici quelques passages:

AU DEBUT DE 1944, NOUS REÇÛMES UN TÉLÉGRAMME URGENT DE NOS AMIS DE L'AGENCE JUIVE DE STAMBOUL DEMANDANT NOTRE INTERVENTION OU NOTRE SECOURS POUR 400 JUIFS SEPHARDITES D'ORIGINE ESPAGNOLE QUI SE TROUVAIENT

DANS LE CAMP DE CONCENTRATION DE HAIDARI, EN GRÈCE, SUR LE POINT D'ÊTRE DEPORTÉS PAR LES ALLEMANDS EN POLOGNE. EN RÉPONSE À NOTRE PETITION, M. NICOLAS FRANCO, AMBASSADEUR D'ESPAGNE AU PORTUGAL ET FRÈRE DU GÉNÉRAL FRANCO, SE MIT IMMÉDIATEMENT EN CONTACT AVEC SON GOUVERNEMENT. L'AMBASSADEUR NOUS INFORMA PLUS TARD QUE LE GOUVERNEMENT ESPAGNOL AVAIT DÉCIDÉ DE PROTÉGER LES JUIFS EN QUESTION ET AVAIT COMMUNIQUÉ AUX ALLEMANDS SON INTENTION. LES QUATRE CENTS JUIFS SEPHARDITES DU CAMP DE HAIDARI FURENT DE CETTE MANIÈRE SAUVÉS DE LA DÉPORTATION EN POLOGNE. LES DÉMARCHES ENTREPRISES DE NOTRE PART OBTINRENT ÉGALEMENT DU GOUVERNEMENT ESPAGNOL LA DÉCISION DE PRENDRE SOUS SA PROTECTION TOUS LES JUIFS SEPHARDITES D'ORIGINE ESPAGNOLE DES PAYS OCCUPÉS, QU'ILS SOIENT EN POSSESSION DE PAPIERS ESPAGNOLS OU QU'ILS EN SOIENT DEPOURVUS. PLUS RECENTMENT, L'AMBASSADEUR D'ESPAGNE, M. NICOLAS FRANCO, DÉCLARA DANS UNE ENTREVUE AVEC M. DEITES, REPRÉSENTANT DU DÉPARTEMENT DES RÉFUGIÉS DE GUERRE ET EN PRÉSENCE DU DÉLÉGUÉ DU CONGRÈS MONDIAL JUIF À LISBONNE, QUE PLUSIEURS CENTAINES DE SEPHARDIM S'ÉTAIENT, SELON UNE INFORMATION REÇUE DE SON GOUVERNEMENT, DÉJÀ ADRESSÉS AUX CONSULATS ESPAGNOLS, QU'ON AVAIT RECONNU QU'ILS ÉTAIENT SOUS LA PROTECTION ESPAGNOLE ET QU'ILS AVAIENT AINSI ÉCHAPPÉ À LA DÉPORTATION.

La protection de l'Espagne s'étendit de même aux juifs de Hongrie et de Bulgarie et de tous les pays où pouvait s'exercer son influence protectrice.

d) Au Maroc français

Les dispositions du statut juif français furent étendues à partir de 1941 aux territoires français de l'Afrique du Nord. Il y existe, on le sait, de nombreuses communautés de juifs espagnols. Dès le début, les représentants consulaires d'Espagne commencèrent des démarches dans le but d'informer leurs protégés des mesures antisémites décrétées

par le gouvernement français. Diverses dépêches envoyées de Casablanca, Fez et Rabat, font connaître au Ministère des Affaires étrangères le résultat presque toujours négatif des efforts faits dans un but de protection. Le Haut-Commissariat espagnol de Tétouan et le Consulat de Rabat intervinrent de manière particulièrement pressante pour que les lois d'exception ne soient pas appliquées aux juifs espagnols. Mais ils se heurtèrent toujours à l'intransigeance et à l'incompréhension systématique de la Résidence générale française. C'est pourquoi, en janvier et en juillet 1942, l'Ambassadeur d'Espagne à Vichy appuya ces démarches près du Ministère français des Affaires étrangères. Il n'obtint d'abord qu'une réponse dilatoire et ambiguë, mais, en insistant, il obtint finalement une réponse, en septembre 1942, par une note du Ministre des Affaires étrangères français qui discutait les droits des juifs espagnols en se fondant sur des arguments de droit international. On obtint, de toute façon, que le régime d'exception ne s'applique pas aux juifs ayant des liens avec des œuvres espagnoles et spécialement A CEUX QUI EXERÇAIENT LES FONCTIONS DE VICE-CONSUL HONORAIRE D'ESPAGNE.

La liberation et le rapatriement de groupes juifs

Bien que les représentants de notre pays ne se soient pas lassés de faire face aux conflits créés tous les jours par les autorités nazies en ce qui concerne les juifs espagnols, on ne put éviter que certains groupes d'entre eux fussent internés dans des camps de concentration allemands. Le gouvernement espagnol ne ménagea aucun effort pour sauver ces malheureuses victimes et les rapatrier. Particulièrement difficiles furent les démarches qui s'imposèrent pour rapatrier les juifs séphardites qui avaient été transférés de Salonique au camp de concentration de Bergen-Belsen. M. Blickenstaff, Président de l'American Relief Organisation, dans une lettre adressée le 15 octobre 1943 à M. Baraibar, à l'époque directeur du Département d'Europe du Ministère des Affaires étrangères d'Espagne, écrit textuellement:

PERMETTEZ-MOI DE VOUS ASSURER, M. BARAIBAR, QUE L'EFFORT DU GOUVERNEMENT ESPAGNOL ET VOS EFFORTS PERSONNELS POUR AIDER CES MALHEUREUSES VICTIMES DE LA PERSECUTION SONT HAUTEMENT APPRÉCIÉS ET QUE NOTRE DÉSIR ET NOTRE INTENTION SONT D'Y COLLABORER DANS TOUTE LA MESURE OÙ NOUS LE POUVONS.

Le 14 décembre 1943, le Ministère des Affaires étrangères espagnol faisait savoir à son ambassadeur qu'il pouvait activer ses démarches pour faire sortir du camp de concentration de Belsen le premier groupe de Sephardim et que ce groupe devrait passer par Port-Bou.

Le 18 janvier 1944, l'Ambassadeur d'Allemagne envoya une note au Ministère pour regretter que le Gouvernement espagnol ait posé de nouveau la question des juifs, alors que les autorités du Reich avaient accordé des délais et des prorogations conformément aux désirs exprimés par la représentation diplomatique espagnole. Ces autorités faisaient connaître qu'il était malheureusement impossible, dans un grand nombre de cas, de préciser quels étaient les juifs de nationalité espagnole, mais que, cependant, pour satisfaire aux désirs exprimés par le Gouvernement espagnol, elles étaient d'accord pour permettre la sortie de ceux qui se trouvaient dans le midi de la France. En ce qui concerne les juifs travaillant dans divers camps, il fallait attendre la fin de la guerre pour considérer de nouveau l'affaire.

Des convois des Sephardim entrent en Espagne

Le 9 février, le premier convoi des Sephardim arriva enfin à la frontière. 259 Sephardim franchirent ainsi la frontière le 10 et, à cette occasion, le chef du convoi, Baratty, Vice-consul honoraire d'Espagne à Salonique, envoya de Barcelone un télégramme, daté du 16 février 1944, exprimant au Ministre des Affaires étrangères sa plus profonde reconnaissance pour la noble décision du Gouvernement espagnol de les recevoir sur le territoire national.

Dans ce premier convoi figuraient 162 personnes qui, sorties le 5 février de Bergen-Belsen, étaient passées le 7 à Cerbère pour arriver à la frontière espagnole 48 heures après. Un second convoi de 183 personnes quitta Bergen-Belsen le 7 février et traversa la frontière hispano-française le 13 à 15 heures pour poursuivre son voyage vers Barcelone. Le Ministère envoya à la frontière de Port-Bou M. Rodríguez Ferrero, secrétaire d'ambassade. Les réfugiés arrivèrent avec des bagages à main, et des ballots, mais sans aucun argent. Au moment où ils avaient quitté Salonique, la Police secrète allemande leur avait en effet enlevé 44.000 dollars, 55.000 francs suisses, 24 millions de drachmes, des bijoux et des pièces d'or qu'on promet de leur rendre, étant donné leur qualité de citoyens protégés par le Gouvernement espagnol. Le représentant espagnol éleva une protestation près de l'officier allemand qui accompagnait le convoi. Ce dernier fit savoir que ces sommes se trouvaient en dépôt et seraient remises à l'ambassade d'Espagne à Berlin.

De Barcelone, le 19 février, le Vice-consul honoraire d'Espagne à Salonique, Salomon Baratty, saisit d'une instance le Ministère afin que des démarches soient faites pour la restitution des sommes en question. Aussi l'ordre n° 91 fut-il adressé à l'Ambassadeur d'Espagne à Berlin pour qu'il fasse les démarches nécessaires. L'Ambassadeur à Berlin fit savoir, par la dépêche n° 98, que des démarches avaient été faites près du Ministère des Affaires étrangères allemand sans obtenir de réponse. On lui communiqua plus tard que le Consul général d'Espagne à Athènes avait pris en charge, le 18 janvier 1944, toutes les sommes et toutes les valeurs ci-dessus mentionnées. Les sommes en question furent remises postérieurement à leurs propriétaires.

Les Sephardim résidant à Paris arrivèrent également par divers convois qu'empruntèrent tous ceux qui étaient en mesure d'obtenir un passeport espagnol. Les autres restèrent avec la qualité de protégés qui leur valut de se sauver à de nombreuses reprises d'une déportation dont le Gouvernement du Reich les menaça souvent, mais qui leur fut évitée par l'intervention de notre Gouvernement. Les Sephardim qui purent être rapatriés déposèrent leur argent

et leurs objets de valeur dans une banque de Paris sous la protection du Gouvernement espagnol qui leur assurait la qualité de sujets de notre pays.

Notre ambassade demanda aux autorités allemandes d'occupation, à la demande de la Chambre de Commerce officielle d'Espagne, la nomination d'une commission d'administration des biens des Sephardim résidant en France et, au moment de leur rapatriement, on leur permit d'emporter avec eux des quantités d'argent suffisantes pour faire face à leurs besoins les plus pressants.

L'évacuation des réfugiés israélites

Le Gouvernement espagnol se préoccupait de même de réduire le délai des formalités de départ des israélites réfugiés en Espagne qui désiraient revenir à leurs pays d'origine ou rejoindre des parents ou des amis. A ce sujet, l'Ambassadeur de Sa Majesté britannique à Madrid s'adressa le 18 janvier 1944 au comte de Jordana et, tout en le remerciant pour la bonté dont il témoignait en permettant que soit menée à bien l'évacuation humanitaire des israélites, il lui faisait savoir qu'il était disposé à faire tout le possible pour que ces réfugiés sortent immédiatement d'Espagne. Mais il ajoutait textuellement ceci:

JE SUIS SUR, CEPENDANT, QUE VOTRE EXCELLENCE SE RENDRA COMPTE QUE, DANS LES CONDITIONS DE LA GUERRE, LES AUTORITÉS BRITANNIQUES NE PEUVENT PAS PERMETTRE L'ENTRÉE D'EMIGRANTS DANS DES TERRITOIRES SOUS LEUR MANDAT SANS L'EXAMEN PRÉALABLE LE PLUS MINUTIEUX DE CHAQUE CAS ET QUE CES CINQUANTE CAS (il visait un groupe déterminé) DEVRONT ÊTRE SOUMIS AUX FORMALITÉS DE RIGUEUR.

La guerre terminée, l'Espagne continua d'apporter son aide aux juifs en fournissant les moyens de transport nécessaires pour le déplacement ou la concentration de ceux qui avaient été dispersés dans les derniers mois du conflit et dans les premiers mois du malheureux après-guerre. Le 19

juillet 1945, arrivait à Haïfa le navire espagnol «Plus Ultra» avec quatre cents réfugiés juifs provenant de Suisse et 150 orphelins qui embarquèrent à Barcelone. C'était le premier navire neutre qui traversait la Méditerranée orientale depuis l'entrée en guerre de l'Italie en 1940.

C'est à Barcelone que se réunirent et c'est de son port que s'embarquèrent des centaines de juifs qui partirent pleins de reconnaissance pour les attentions reçues et en proclamant à tous les vents la générosité de l'Espagne.

III

La protection permanente de l'Espagne en temps de paix

Mais cet esprit de générosité, qui anima l'Espagne à l'égard du peuple juif pendant la guerre, n'est en définitive qu'une démonstration, plus brillante et spectaculaire si l'on veut, à cause des circonstances qui l'entourèrent, de la protection traditionnelle que l'Espagne dispense en temps de paix aux juifs et à leur culture, et qu'elle a surtout dispensée dans ces dix dernières années. Nous allons en donner quelques détails:

Le culte juif en Espagne

Le 2 janvier 1949, après le coucher du soleil, 35 juifs se réunissaient à Madrid dans une nouvelle synagogue au 62 de la calle del Cardenal Cisneros. Les murs étaient pavoisés avec le drapeau blanc et bleu d'Israël. Les neuf bougies traditionnelles brillaient sur un fond d'étoffe brodée d'or. Les fidèles, coiffés de barrettes noires, commencèrent à chanter joyeusement l'antique hymne de Hanukkah.

Cette assemblée n'était pas clandestine. Il s'agissait de l'inauguration solennelle de la nouvelle synagogue ouverte au culte juif, les autorités espagnoles ayant été mises préalablement au courant et ayant donné leur autorisation confor-

mément aux lois en vigueur. Si la synagogue n'avait pas été inaugurée avant, ce n'était certainement pas à cause de l'opposition ou du refus du gouvernement espagnol, mais parce que la communauté juive résidant à Madrid ne l'avait pas demandé. Quand les dirigeants israélites estimèrent que le moment opportun était arrivé d'ouvrir leur temple, ils sollicitèrent l'autorisation nécessaire qui fut examinée et accordée dans le court délai d'une quinzaine de jours.

Trois juifs étaient intervenus dans les démarches qui s'imposaient. Moïse Lawenda, juif polonais qui avait vécu longtemps en Argentine et dont la famille, composé de trente personnes, avait péri toute entière dans un camp de concentration nazi en Pologne; Ignace Bauer, juif espagnol, historien distingué et avocat, collaborateur de la monarchie et de la dictature du général Primo de Rivera dans différentes fonctions publiques importantes et qui est maintenant le président de la communauté israélite de Madrid; José Cuby, juif d'origine anglaise, qui porte le titre français de marquis d'Aranjues et est actuellement vice-président de la synagogue. Ces trois personnes eurent une liberté absolue de mouvement pour faire ces démarches préparatoires.

La communauté israélite de Madrid a également, près du cimetière civil général, son propre cimetière où elle enterre librement ses morts conformément aux rites de sa religion. Ce cimetière fut ouvert pendant la Monarchie malgré l'opposition des conseillers republicains et socialistes de la municipalité madrilène. Quand le républicain Pedro Rico fut maire de Madrid, la municipalité prétendit séculariser le cimetière. Mais il fonctionne tout à fait normalement depuis la victoire de Franco.

La communauté juive de Barcelone a également deux synagogues ouvertes au culte, une pour le groupe séphardite et l'autre pour le groupe askenazite. Toutes deux furent inaugurées après la guerre civile¹.

¹ Le représentant au Sénat américain d'un district de New York, M. Abraham J. Multer, qui a visité l'Espagne comme membre d'une commission de parlementaires nord-américains, déclara au journal *Pueblo*,

Les centres du culte israélite existant avant le Mouvement national avaient disparu. En 1860, pendant la campagne d'Afrique, de nombreux juifs de la région du Maroc se réfugièrent à Séville et ouvrirent, au 11 de la calle de Lumbreras, la première synagogue qui ait existé en Espagne depuis le décret d'expulsion de 1492. Cet oratoire fut détruit par un incendie accidentel. Le 3 février 1914, M. Ignacio Bauer obtint l'autorisation d'inaugurer une synagogue à Madrid et il en profita pour en installer une au 5 de la calle del Príncipe. Cet oratoire fut profané et mis à sac par les communistes pendant la domination rouge dans la capitale de l'Espagne. Entre autres objets appartenant à la synagogue, les rouges volèrent un précieux vase sacré tout en or, d'origine turque, ayant appartenu, paraît-il, au trésor du sultan. La communauté avait déposé cette pièce de très grande valeur dans le coffre-fort d'une banque madrilène. Seuls les livres de la loi de Moïse furent sauvés. Ils étaient au nombre de cinq, quatre grands et un petit, ce dernier ayant été apporté d'Allemagne par un juif qui avait fui la persécution de Hitler. Grâce aux recommandations de quelques religieux, aux conseils et à l'appui d'un avocat de Murcie, espagnol et catholique, les livres sacrés furent gardés jusqu'à la fin de la guerre espagnole dans la crypte d'un couvent de la capitale du Levant.

Dans la nouvelle Synagogue de la calle del Cardenal Cisneros se trouvent en bonne place ces livres que la générosité des catholiques espagnols garda soigneusement pour la communauté israélite. On comprend donc qu'au cours de la réunion inaugurale, la voix du vieillard aux cheveux argentés, José Cuby, ait tremblé d'une émotion profonde

---

le 5 octobre 1949: «Je vois maintenant très clairement le problème. S'il n'y a pas plus de synagogues en Espagne, c'est parce qu'il n'existe pas plus de juifs. A Madrid et à Barcelone, il y a des synagogues et il y a des juifs. A Bilbao, il n'y a pas de synagogues, parce qu'il n'y a pas là-bas de juifs pour les fonder. Et j'ai même vu à Tolède un cas plus pittoresque: la Synagogue la plus ancienne de l'Espagne et pas de juif! Après ce dernier cas, à mon retour en Amérique du Nord, j'expliquerai que ce qui manque en Espagne n'est pas la liberté pour fonder des synagogues, mais des juifs qui veulent les fonder.»

quand, faisant fonction de rabbin, il entonna le psaume bénissant l'Espagne et le chef de l'Etat espagnol. Il y avait sans nul doute, dans cette oraison, le même sentiment de sincère gratitude que celui qui anima les communautés israélites du Maroc quand elles exprimèrent au Caudillo Franco leurs chaleureuses félicitations à l'occasion de la libération de Lérida de la domination des rouges.

L'officiant termina la cérémonie en disant avec orgueil: «N'oubliez pas, mes frères, que nous nous réunirons de nouveau Vendredi prochain pour la prière en commun.» Et ainsi chaque semaine, en pleine liberté, la communauté israélite rend culte à Dieu dans sa synagogue.

La conservation de la culture hébraïque

L'Institut Arias Montano

Le régime espagnol s'est préoccupé de maintenir vivant et agissant le lien d'union culturelle avec les Sephardim. A cet effet fut créé en 1940, au sein du Conseil supérieur de recherches scientifiques, un Institut éminemment scientifique et culturel qui porte le nom d'Arias Montano, le grand orientaliste espagnol. Dans cet Institut est réuni, aidé et stimulé par l'État, un groupe d'hommes de sciences qui se consacrent à l'étude de tous les problèmes intéressant la culture hébraïque et le Moyen Orient: problèmes culturels, hébraïques et bibliques, ethnographie, archéologie, histoire, religion, philosophie et littérature.

Il faut noter que cet Institut, qui, au début, fut appelé École d'études hébraïques, commença d'exister en 1940, précisément au moment où le nazisme allemand déchaînait sa persécution la plus violente contre les Juifs et alors que l'Espagne maintenait des relations complètes avec l'Allemagne.

L'Institut Arias Montano édite la revue *Sefarad* qui rassemble d'intéressants travaux sur la culture juive, et rend compte des livres et des revues qui ont un rapport avec ce sujet. Il a en outre publié divers livres de grande qualité scientifique, comme, par exemple, *La Poésie sacrée hébraïque*

espagnole, de José María Millás y Vallicrosa, professeur à l'Université de Barcelone; *Rabi Ishaq Israeli: Traité des fièvres*, édition préparée par le Père augustin José Llamas, professeur du Monastère Royal de L'Escorial, *Salomon Ibn Gabizol, Poète et Philosophe*, de Mollás y Vallicrosa et, du même auteur, *Yhuda Ha-Levi, Poète et Apologiste, Le livre des fondements des tables astronomiques de R. Abraham Ibn Ezra*. Un livre sur les usages et coutumes des Sephardim de Salonique, œuvre de Michael Molho traduite et préparée par le secrétaire de l'Institut, M. Pérez Castro, est également sur le point d'être publié.

L'Institut, par l'entremise de l'organisation appelée «Association des amis de l'université de Jérusalem», entretient un échange de publications avec ce centre culturel palestinien.

L'admiration des intellectuels séphardites pour l'action espagnole

Cette préoccupation scientifique espagnole pour ce qui touche la culture juive trouve un écho d'agréable surprise dans les plus importants cercles intellectuels séphardites. Ils expriment fréquemment leur gratitude dans leurs journaux, non seulement pour l'affection avec laquelle on a accueilli ici les Sephardim que la guerre avait obligé à se déplacer, mais aussi parce que, 450 ans après l'expulsion, les intellectuels espagnols travaillent comme personne au monde pour étudier la culture hébraïque. Cette préoccupation, affirment-ils, indiquent un esprit nouveau de l'Espagne qui contribuera à faire cesser l'abandon qui caractérisait les relations culturelles hispano-juives.

Le numéro de la revue de Jérusalem *Hed ha-Mizrah*, du 17 mars 1944, a publié un intéressant article du juif Neuman ainsi intitulé: «Un Institut chrétien de recherche scientifique hébraïque dans l'Espagne de Franco». M. Neuman y écrivait ce qui suit:

LE 1er FEVRIER 1943, J'ARRIVAI À MADRID, PROVENANT DE FRANCE. JE NE PENSAIS PAS QU'IL PUISSE EXISTER DANS CET-

TE CAPITALE UNE INSTITUTION HÉBRAÏQUE ALORS QU'IL N'EXISTAIT AUCUNE SYNAGOGUE OU COMMUNAUTÉ JUIVE. ON NE PEUT PAS PARLER D'UN MOUVEMENT ANTISEMITE EN ESPAGNE. IL N'EXISTE PAS EN ESPAGNE DE LOIS ANTIJUIVES CONTRAIREMENT A L'IDÉE QUI S'EST GÉNÉRALISÉE QUE LA TENDANCE DU GOUVERNEMENT DE CE PAYS N'EST PAS FAVORABLE AUX JUIFS... VOUS NE POUVEZ PAS IMAGINER COMBIEN GRANDE FUT MA SURPRISE À VOIR QUE, DANS CETTE ESPAGNE OU IL N'EST PAS FACILE DE REUNIR LES DIX PERSONNES QU'EXIGE AU MOINS TOUTE PRIÈRE PUBLIQUE, IL Y AVAIT UNE INSTITUTION OU DES SAVANTS ET CERTAINS PRÊTRES CHRÉTIENS SE CONSACRAIENT AUX RECHERCHES HÉBRAÏQUES. MA JOIE FUT ENCORE PLUS GRANDE QUAND JE TROUVAI UNE BIBLIOTHÈQUE HÉBRAÏQUE QUI POSÉDAIT DES LIVRES DE GRAMMAIRE, DES DICTIONNAIRES, DES LIVRES D'EQUIVALENCES, DES ENCYCLOPÉDIES, ETC... MA VISITE CAUSA EGALEMENT UNE JOIE ENCORE PLUS GRANDE QUE CELLE QUE J'AVAIS ÉPROUVÉ AUX MEMBRES DE CET INSTITUT, QUAND ILS TROUVERENT EN MOI UN JUIF CONNAISSANT L'HÉBREU ET CAPABLE DE PARLER DANS CETTE LANGUE... POUR LA PREMIÈRE FOIS DANS MA VIE JE ME VIS FÊTÉ ET REÇU CORDIALEMENT ET AIMABLEMENT EU REGARD DE MA QUALITÉ DE JUIF. ET CELA DANS L'ESPAGNE ACTUELLE QUE BEAUCOUP CONSIDERENT COMME OFFICIELLEMENT ANTISEMITE. À MESURE QUE PASSAIT LE TEMPS, MES NOUVELLES RELATIONS AMICALES SE RESSERRERENT AU POINT QUE J'ARRIVAIS À RENDRE VISITE PRESQUE CHAQUE JOUR A L'INSTITUT. JE REGRETTAI DE N'ÊTRE PAS JUIF ESPAGNOL, NON PARCE QU'IL EXISTE UNE DIFFÉRENCE QUELCONQUE ENTRE LES SEPHARDIM ET LES ASKENAZIS, MAIS PARCE QUE LES MEMBRES DE CET INSTITUT AURAIENT CERTAINEMENT ÉPROUVÉ UNE PLUS GRANDE SATISFACTION À SE TROUVER EN FACE D'UN JUIF SEPHARDITE CONNAISSANT LE FOLKLORE ET LES TRADITIONS DES JUIFS ESPAGNOLS. IL FAUT SIGNALER L'EFFORT QUE FIRENT CES MESSIEURS DANS LEURS TRAVAUX DE RECHERCHE ET LE SÉRIEUX AVEC LEQUEL ILS SE DONNENT À CETTE ŒUVRE. LES MEMBRES DE L'INSTITUT ÉTUDIENT AVEC RESPECT ET AFFECTION TOUT DOCUMENT HÉBRAÏQUE QUI TOMBE ENTRE LEURS MAINS.

Après avoir fait allusion aux sujets traités et aux travaux publiés dans la revue *Sefarad*, M. Neuman termine en disant:

ESPERONS QUE, QUAND LE CONFLIT SERA TERMINÉ, LES LIENS AMICAUX SE RESSERRERONT AVEC CET INSTITUT SI UTILE ET QUE CES RELATIONS DONNERONT LES MEILLEURS RESULTATS POUR L'ÉTUDE DE L'HISTOIRE DE NOTRE PEUPLE ET DE SA CULTURE EN ESPAGNE.

La lettre de M. Neuman fut reproduite avec satisfaction par d'autres journaux juifs qui exprimèrent leur accord sur son contenu, entre autre par *The Jewish Forum* de New York, qui la publia avec un commentaire élogieux du professeur Raphaël Lévy.

Les juifs au Maroc espagnol

a) L'action protectrice de L'Espagne

L'action protectrice de l'Espagne en faveur des communautés juives s'exerce de façon vivante, efficace et généreuse, spécialement dans la zone de notre protectorat du Maroc. Nous avons déjà dit que la population israélite de cette zone s'élève à environ 14.000 personnes. Elle est composée en majorité de Sephardim répartis entre Tétouan, Larache, Alcazarquivir, Arcila, Xauen, Villa Sanjurjo et Villa Nador. Presque tous conservent l'espagnol comme langue.

Une disposition publiée dans le numéro 23 du 20 août 1941 du Bulletin officiel de la zone, assure le fonctionnement normal des communautés israélites où sont compris tous les israélites, même ceux de nationalité étrangère. Ces communautés sont dirigées par des conseils communaux qui jouissent d'une parfaite autonomie pour l'exercice de leurs fonctions politico-administratives. Les conseils représentent la communauté devant les autorités dont ils reçoivent toutes sortes de facilités pour exercer leurs fonctions. Ils participent à toutes les manifestations officielles sur un rang d'égalité avec les représentations des autres communautés et confessions existant dans le protectorat.

La législation antisémite établie en France et dans le Maroc français avec le «Statut des Juifs» n'a pas eu d'écho dans notre zone.

Les problèmes les plus graves qui préoccupent les communautés israélites du protectorat sont le problème de la bienfaisance et le problème social. Le gouvernement espagnol les aide généreusement à les résoudre et, grâce à lui, il est aisément fait face à ces nécessités, la somme qui leur est consacrée atteignant chaque année un million de pesetas réparti entre les réfectoires et les vestiaires scolaires, les secours hebdomadaires ou «hiluk», l'aide médicale et pharmaceutique aux malades, l'enterrement des indigents et les dons extraordinaires à l'occasion des fêtes religieuses juives. La population espagnole contribue largement, en dehors de l'aide officielle, aux fêtes de bienfaisance, aux bals, aux tombolas et aux loteries qu'organisent les communautés israélites.

b) La justice rabbinique

Une subvention à la justice rabbinique, rattachée au Ministère de la Justice, figure chaque année dans le budget de la zone du protectorat. A l'époque où, pendant la dernière guerre, l'Espagne exerçait une mission de protectorat à Tanger, l'action de la justice rabbinique s'étendit à cette ville pour le bien de la nombreuse colonie israélite qui y existe.

Une fois rétablie la zone internationale, les rabbins de Tétouan continuèrent de s'occuper de Tanger, les Français ne s'intéressant pas beaucoup à cette sorte de justice rabbinique. Ce fait démontre le grand intérêt que prête l'Espagne à la colonie israélite de Tanger, intérêt qui entraîne naturellement des frais de déplacement et d'honoraires.

c) Les Synagogues

Conformément à la tradition des communautés de Castille, les juges rabbiniques sont en même temps les chefs spirituels de leurs communautés. Les israélites de notre zone peuvent pratiquer leur religion le plus normalement du monde. Les sacrificateurs de bétail et de volaille opèrent

dans les abattoirs publics, dans une partie séparée de celles réservées aux espagnols et aux musulmans, et aussi bien organisée que ces dernières.

Il existe dans le protectorat un nombre suffisant de synagogues où officient les ministres désignés par le rabbin-juge: quinze à Tétouan: celles de Rebbi Menahem Nahon, de Rebbi Isaac Bengualid, de Rebbi Isaac Nahon, de Rebbi Vidal Bibas, de Rebbi Jacob Bibas, de Rebbi Jacob Benmalca, de Rebbi Menahem Abudarham, de Rebbi Vidal Israel el Grande, de Rebbi Vidal Israel, de Rebbi Ruben, de Rebbi Abraham Abudarham, de Kahal, de Pintada, de Bet Araham, de Mimon. Huit à Larache: celles de Benhayan, de Berdugo, de Moryusef, de Abitbol, de Teregano, de Amselem, de, Benifrah, de Salmón. Six à Alcazalquivir: celles de Yair Bergel, de Ruben Barcesar, de Salomón Melul, de Rebbi Yuhad Yabali, de Grand Yechiba. Il y en a trois à Arcila: de Hahal, de Anidjar, de Bengio. Il y en a trois à Villa Nador et une à Villa Sanjurjo.

d) L'enseignement israélite

C'était l'Alliance israélite de Paris qui veillait à l'enseignement israélite dans notre zone du Protectorat avant que l'Espagne n'y soit présente. Cet enseignement est maintenant sous l'influence espagnole, soit par la présence de professeurs espagnols dans les écoles de l'Alliance, soit par la création de groupes scolaires modèles hispano-israélites.

L'Espagne fournit gratuitement non seulement les professeurs, mais aussi tout le matériel dont ces classes d'espagnol ont besoin. Dans ces dernières années où l'enseignement a été complètement réorganisé par de nombreuses lois, l'enseignement israélite a tiré également des bénéfices directs, des règles nouvelles décrétées par les autorités. On a tenu compte, à la délégation d'Education et de Culture du Haut-Commissariat d'Espagne au Maroc, de l'importance de cet enseignement et c'est de la délégation que dépend, comme en dépendent les autres branches, le conseil d'enseignement israélite dirigé par un haut fonctionnaire israélite et dont la

mission est de proposer à tout moment les améliorations et les réformes qu'il estime nécessaires.

Les conséquences de cette organisation de l'enseignement israélite dans la zone du protectorat ont été les suivantes au point de vue pédagogique: à Larache, il existe un groupe scolaire où étudient les jeunes israélites dans dix classes, un groupe à Alcazalquivir avec six classes, une école unitaire à Arcila avec deux classes, un groupe scolaires à Tétouan avec six classes. On a donné à ces groupes, afin de les pénétrer du caractère de leur véritable mission, des noms de personnages célèbres hispano-juifs et c'est ainsi que celui de Larache s'appelle Yudáh Halery, celui d'Arcila, Salomon ben Gabirol, etc...

Dans les agglomérations de la zone où la population scolaire israélite est très réduite, les enfants juifs se rendent aux écoles espagnoles où ils reçoivent la même instruction et le même traitement que les enfants espagnols.

e) Les établissements spécialisés

Pour l'enseignement secondaire existent l'Institut Maimónides, séminaire consacré aux études rabbiniques, créé récemment; l'École des Arts et Métiers du Pays, de Tétouan; l'Institut polytechnique de Tétouan; les écoles professionnelles de travail et de technique. Le premier de ces établissements est nettement israélite et les autres admettent dans leur classes, sans limitation du nombre des places, les adolescents juifs qui désirent en suivre les cours. Il faut souligner que dans tous ces centres —qu'il s'agisse de l'enseignement primaire ou de l'enseignement secondaire— l'éducation est complètement gratuite. L'Institut Maimónides de Tétouan a comme but la formation de tout le personnel religieux dont a besoin l'ensemble de la colonie juive. On s'y prépare aux carrières suivantes: juge rabbinique, notaire rabbinique, secrétaire de tribunal rabbinique, professeur de religion et de langue hébraïques, sacrificateur de bétail et de volaille, circonciseur, officiant de synagogue. La formation rabbinique de l'élève est accompagnée, pen-

dant tout le temps des études, de l'enseignement supérieur de la langue espagnole, de la culture générale et des idiomes.

Dans les écoles professionnelles de travail et de technique, les juifs reçoivent la formation technique et professionnelle de spécialiste-électricien, d'ébéniste, d'imprimeur, etc... Dans l'Institut Polytechnique, on prépare les maîtres des écoles primaires, des aides de médecine et de chirurgie, des spécialistes du commerce et des techniciens du bâtiment. Dans l'École des Arts et Métiers, on apprend le tissage, la peinture, l'orfèvrerie, le modelage, le travail du cuir, la gravure sur métal, etc...

Les centres d'enseignement secondaire préparent le baccalauréat qui, une fois obtenu, donne accès à l'Université. Il y a actuellement en Espagne une vingtaine d'adolescents juifs, dont quatre femmes, qui étudient dans diverse facultés. L'État accorde des bourses à ceux qui n'ont pas de moyens personnels pour poursuivre leurs études.

Le corps professoral des écoles hispano-israélites est composé d'instituteurs et d'institutrices israélites et catholiques, tous diplômés. Les premiers sont d'anciens boursiers qui ont fait leurs études à Madrid aux frais du Haut-Commissariat au Maroc et qui bénéficient des mêmes attributions et des mêmes droits que leurs collègues non juifs. Ce corps professoral mixte enseigne la culture générale, les langues étrangères, l'éducation physique et les sports. Des professeurs spéciaux enseignent la langue et la religion hébraïques.

Divers réfectoires et vestiaires scolaires fonctionnent également, en partie grâce à des subventions officielles. Ils font face aux besoins d'un millier de garçons et de filles. Ces groupes scolaires ont leurs réfectoires et leurs cuisines installés de la manière la plus confortable et la plus hygiénique.

Dans différents endroits de la zone, il existe des associations hispano-israélites qui furent créés à la suite de la campagne de l'apôtre du séphardisme, le docteur Pulido, aidé par des hommes de bien espagnols et israélites.

* * *

On le voit, l'action de l'Espagne en faveur des populations israélites de sa zone du Protectorat marocain offre une belle application du profond sentiment humain de la doctrine espagnole de contact avec les autres peuples. Il traduit également de la pondération, du bon sens, de la continuité, de l'esprit de justice. Il faut d'autant plus le souligner que ces caractères ne sont pas fréquents dans l'attitude des autres peuples et que le problème israélite fut constamment déformé au cours de l'Histoire. Ce fut le cas du décret Crémieux, par lequel les français accordèrent à la minorité juive d'Algérie une situation privilégiée par rapport à la population autochtone arabe, berbère et musulmane. Il en fut de même de la doctrine raciste des états totalitaires et spécialement de l'Allemagne. De même des mesures prises par la France de Vichy et appliquées dans la zone du protectorat français du Maroc, et de l'orientation de l'Angleterre dans l'épineux conflit de Palestine.

La politique espagnole, par contre, fait preuve d'une juste continuité. Avant le protectorat espagnol, les israélites qui vivaient à Ceuta et à Melilla étaient pour l'Espagne des citoyens espagnols soumis aux mêmes devoirs et jouissant des mêmes droits que ceux que notre constitution prévoit pour les espagnols. Quand l'Espagne commença à exercer son protectorat au Maroc, elle réussit à résoudre la question exactement comme il le fallait. Les israélites résidant au Maroc sont sujets du Sultan et du Calife et vivent comme partie intégrante de la population marocaine avec leurs usages et leurs coutumes et en bénéficiant de l'appui et de la protection de l'Espagne.

Le gouvernement de la République espagnole trompe les juifs

Quant, en 1931, la République fut proclamée en Espagne, les promesses faites par les républicains à la communauté juive furent aussi extraordinaires que pompeuses. Mais les israélites vérifièrent eux-mêmes très vite qu'elles n'avaient été que de fallacieuses formules de propagande.

L'article 23 de la Constitution républicaine annonça une loi qui faciliterait l'acquisition de la nationalité espagnole

par les israélites d'origine espagnole qui se trouveraient à l'étranger. Mais on n'arriva pas à discuter et à voter cette loi pendant les six années que dura la République.

Uniquement dans quelques endroits, à Bucarest par exemple, nos représentants délivrèrent, pendant la période républicaine, des certificats provisoires de nationalité, valables seulement pour six mois, en faveur des Sephardim qui, manquant de pièces d'identité, s'étaient vu menacés d'expulsion ou d'atteinte à leurs propriétés alors qu'ils étaient d'indiscutable origine espagnole.

On a vu, par ailleurs, que ce furent précisément les conseillers républicains et socialistes de la municipalité de Madrid qui, pendant la Monarchie, s'opposèrent à l'ouverture d'un cimetière juif. Et ce fut la municipalité républicaine, présidée par Pedro Rico, qui, après l'ouverture de cette nécropole, prétendit la séculariser et y renonça à la fin, non pas par affection pour la communauté juive mais par amitié pour un de ses membres.

L'impression des dirigeants israélites sur la conduite de la République à l'égard de leur communauté est résumée dans cette phrase que prononçait récemment un des plus autorisés d'entre eux: «La République espagnole s'est moquée de nous».

Franco concède la nationalité espagnole aux Sephardim

Il est intéressant de souligner que le gouvernement espagnol tient à ce que fassent partie de la formation de ses diplomates des connaissances les plus larges possible sur l'histoire du Sephardisme et de ses relations avec l'Espagne. Le questionnaire du premier exercice pour l'entrée à l'école diplomatique comporte un thème numéro 27 qui traite spécialement du Sephardisme. Les candidats doivent le traiter par écrit pendant deux heures en exposant, dans leur rédaction, une synthèse de l'histoire et de la culture des Juifs. Et de leurs relations avec l'Espagne.

La générosité du régime espagnol a atteint son sommet avec le décret-loi du 29 décembre 1941 qui reconnaît la

condition de sujets espagnols à l'étranger à des catégories déterminées des Sephardim, anciens protégés de l'Espagne. Ce décret est ainsi rédigé:

PAR UN ÉCHANGE DE NOTES QUI EUT LIEU ENTRE L'ESPAGNE ET L'EGYPTE LES 16 ET 17 JANVIER 1935 ET AVEC LA GRECE LE 7 AVRIL 1936, IL FUT CONVENU QUE L'ESPAGNE CONTINUERAIT D'ACCORDER SON PATRONAGE ET FOURNIRAIT, EN CONSEQUENCE, LES PIÈCES D'IDENTITÉ À UNE SERIE DE FAMILLES SEPHARDITES QUI, DEPUIS L'ÉPOQUE DE L'EMPIRE OTTOMAN, JOUSSAIENT SUR CES TERRITOIRES DE CET AVANTAGE, ET À CET EFFET, COMME ANNEXES AUX DITES NOTES, FURENT ÉTABLIES, APRÈS UNE SELECTION MINUTIEUSE, DES LISTES DES BENEFICIAIRES DONT LA FUTURE CONDITION DE SUJETS ESPAGNOLS ÉTAIT PRÉVUE DANS CES NOTES.

L'ANNÉ PROCHAINE, MIL NEUF CENT QUARENTE NEUF, SE TERMINE, COMME IL A ÉTÉ CONVENU À MONTREUX LE HUIT MAI MIL NEUF CENT TRENTE SEPT, LE RÉGIME DES CAPITULATIONS. ET IL EST URGENT, EN CONSEQUENCE, DE RESOUDRE LA SITUATION DE CES PROTÉGÉS QUI, APRÈS AVOIR ÉTÉ PENDANT TANT D'ANNÉES PROTÉGÉS PAR NOTRE PATRIE, RESTERAIENT JURIDIQUEMENT SANS DÉFENSE.

IL EST DONC NÉCESSAIRE DE PASSER OUTRE À CERTAINES RÈGLES DE PROCEDURE, COMME À CELLES PRÉVUES PAR L'ARTICLE CENT UN DE LA LOI PROVISoire DU REGISTRE CIVIL, POUR ÉVITER QUE SOIT REFUSÉE CETTE PROTECTION JURIDIQUE À CEUX QUI, PAR LEUR AMOUR POUR L'ESPAGNE, SE SONT MONTRÉS DIGNES DE CETTE FAVEUR.

EN VERTU DE QUOI,

JE DÉCRÈTE:

ARTICLE PREMIER. Recevront pleine application et auront tous leurs effets, à partir du premier janvier 1949, les accords établis par les échanges de notes en date de seize et dix-sept janvier mil neuf cent trente cinq entre l'Espagne et l'Egypte, et du sept avril mil neuf cent trente six entre l'Espagne et la Grèce, dans lesquels est reconnue la condition de sujets espagnols à l'étranger à ceux qui figurent

nominativement sur les listes annexées au texte des notes mentionnées.

ARTICLE SECOND. Les intéressés présenteront aux représentations diplomatiques ou consulaires de carrière de la Nation une demande exposant leur désir de se voir appliqué le présent décret et contenant une déclaration, sous serment, de fidélité et de soumission aux lois espagnoles, moyennant quoi ils seront considérés, avec tous les effets, comme espagnols à l'étranger et bénéficieront de l'aide et de la protection subséquentes des représentations diplomatiques et consulaires de l'Espagne, au même titre que les autres Espagnols établis au-delà des frontières.

ARTICLE TROIS. Les représentants diplomatiques et consulaires de carrière d'Espagne en Egypte et en Grèce veilleront à appliquer immédiatement les dispositions de l'article cent et un de la loi provisoire du registre civil du dix-sept juillet mil neuf cent soixante dix sur l'inscription de ceux qui n'auraient pas fixé leur résidence en Espagne.

A cet effet, les dits représentants diplomatiques et consulaires d'Espagne en Egypte et en Grèce procéderont à l'inscription, sur le quatrième livre du registre établi dans ces représentations, de ceux qui, figurante sur les listes annexes mentionnées dans l'article premier, le demanderont par écrit à ces représentations de l'Espagne. En même temps s'effectuera l'inscription des épouses et des enfants mineurs des demandeurs. Cette inscription visera non seulement les enfants mineurs au moment de l'inscription, mais également ceux qui, conformément à la loi espagnole, étaient soumis à l'autorité paternelle au moment de l'échange des notes, même s'ils ont atteint leur majorité à la date de ce décret-loi. Une inscription séparée de celles de leurs parents sera cependant nécessaire pour ces derniers, suivant une demande et un serment exprès de l'intéressé et la vérification, par le représentant de carrière d'Espagne, que les bénéfices du présent décret-loi sont applicables au demandeur.

ARTICLE QUATRE. Il est dérogé à toutes les dispositions qui s'opposeraient à l'exécution de ce qui précède et le Ministère des Affaires étrangères reçoit pouvoir de prendre

les mesures complémentaires qu'il jugera bonnes pour la meilleure application du présent décret-loi dont il sera rendu compte aux Cortes.

Je le dispose ainsi par le présent décret-loi pris au Pardo le vingt-neuf décembre mil neuf cent quarante huit.

FRANCISCO FRANCO

Conclusion

Au cours de la dernière guerre mondiale, le gouvernement espagnol a dispensé aux juifs, comme le lecteur vient de le voir, une aide généreuse et variée. Il n'a pas fait de distinctions, il ne s'est laissé arrêter par la question de savoir si ceux qui avaient besoin de sa protection étaient ou non d'origine espagnole. Sa porte s'ouvrait devant tous ceux qui, pressés par l'angoisse, y frappaient, et à personne il ne fut demandé qui il était. «Fais le bien sans regarder de qui il s'agit», dit un proverbe castillan qui, depuis de longues années, appartient au trésor sentimental de l'âme espagnole.

Que pouvait faire l'Espagne en faveur des juifs? Leur donner sa propre nationalité, en faire des espagnols. C'est justement ce qu'elle a fait. Qui a agi avec plus de libéralité que l'Espagne? Comment donc l'Angleterre s'est-elle comportée au moment où la persécution frappait les juifs?

Alors, pourquoi attaque-t-on l'Espagne? Pourquoi le délégué d'Israël se lève-t-il à l'O.N.U. pour parler contre elle, sans se rappeler à quoi oblige la gratitude et en oubliant même ce que la simple élégance exige? Y a-t-il rien de plus absurde que d'ajouter son vote aux votes antiespagnols et de dire, pour le justifier, que l'Espagne fut sympathisante du régime responsable de la politique antisémite et qu'elle a ainsi contribué à l'efficacité de l'alliance d'un point de vue global?

«Ce n'est que nous affirmions de quelque manière que ce soit — a précisé le délégué d'Israël — que le régime espagnol ait eu une part directe dans cette politique d'extermination». Mais, se contredisant dans son discours même, le délégué d'Israël vota contre l'Espagne, contre la nation qui avait

sauvé tant d'hommes de sa race. Peut-on, à propos de la position de neutralité de l'Espagne à l'égard de pays déterminés, parler de solidarité et, bien plus!, de responsabilité? L'Angleterre et les Etats-Unis n'ont-ils pas été alliés et amis de la Russie soviétique? Peut-on en déduire que ces deux pays sont responsables des crimes qui ont été commis et se commettent au-delà du rideau de fer?

Après l'exposition des «faits» que nous venons de faire, il convient de demander où sont les raisons sur lesquelles se fondent ceux qui «prétendent» que le gouvernement espagnol a suivi une politique antisémite. On ne les trouvera certainement pas dans le témoignage des israélites favorisés par l'Espagne. Les pages qui précèdent enregistrent des démonstrations de gratitude de ceux que l'Espagne a fait échapper à la persécution. Si nous nous adressions à chacun des juifs si nombreux que la main protectrice de l'Espagne sauva d'une mort certaine, ou à qui elle permit de retrouver les leurs et de refaire une vie ruinée par la guerre, la simple relation de ces témoignages serait interminable.

Mais l'Espagne ne voudra pas le faire, car, en protégeant les sémites persécutés, elle ne cherchait pas une récompense future. Elle agissait ainsi —et elle se comporterait de nouveau de la même manière, avec la même abnégation, si l'occasion s'en présentait— animée par un sentiment de charité chrétienne, de solidarité humaine. L'Espagne ne vit pas des êtres d'une race distincte dans ces hommes leur qui, terrorisés, accouraient à elle. Elle remarqua seulement qu'ils étaient des hommes qui souffraient, qu'ils étaient également nos frères et que leur douleur donnait droit à notre aide.

Table de matieres

L'attaque juive contre l'Espagne.....	93
Israël contre l'Espagne y l'O.N.U.....	93
Témoignages juifs de gratitude à l'égard de l'Espagne.....	96
Un film prétexte d'un campagne anti-espagnole...	98
L'Espagne protège les juifs pendant la guerre.....	102
Les Sephardim.....	103
Les colonies sephardites dans le monde	103
Situation légale des Sephardim au début de la deuxième guerre mondiale.....	105
Protection accordée par l'Espagne aux juifs	106
a) En France	106
b) En Roumanie	109
c) En Grèce.....	111
d) Au Maroc français	112
La libération et le rapatriement de groupes juifs ..	113
Des convois des Sephardim entrent en Espagne	114
L'évacuation des réfugiés israéliites.....	116
La protection permanente de l'Espagne en temps de paix.....	118
Le culte juif en Espagne	118
La conservation de la culture hébraïque.....	121
L'Institut Arias Montano.....	121

L'admiration des intellectuels séphardites pour l'action espagnole	122
Les juifs au Maroc espagnol.....	124
a) L'action protectrice de l'Espagne	124
b) La justice rabbinique.....	125
c) Les Synagogues	125
d) L'enseignement israélite	126
e) Les établissements spécialisés	127
Le Gouvernement de la République espagnole trompe les juifs.....	129
Franco concède la nationalité espagnole aux Se- phardim	130
Conclusion.....	133

S'acabà d'imprimir
a la Ribera del Xúquer
el 23 de juny
del 2013

els papers del pavelló de la república

1. Josep TERMES (ed.): *Fons Jordi Arquer. Correspondència (1939-1985)*. Nota introductòria de Rafael Aracil i Martí, 194 pp.
2. Antoni SEGURA & Jordi SOLÉ (eds.): *El fons MIL. Entre el record i la història*, 162 pp.
3. Andreu MAYAYO & Miquel Àngel VELASCO (eds.): *Fons Manuel Serra i Moret (1939-1963). Cartes, articles de premsa i documents*, 176 pp.
4. Susanna TAVERA (ed.): *Fons La Revista Blanca. Federica Montseny i la dona nova (1923-1931)*, 170 pp.
5. Francesc ROCA (ed.): *Jaume Miravittles: informes sobre l'economia franquista de postguerra (textos originals en anglès)*, 228 pp.
6. Jaume BUSQUÉ I BARCELÓ (ed.): *Xavier Vinader i Sánchez. Periodisme i compromís*. Pròleg d'Antoni Segura, 242 pp.
7. Jordi AMAT (ed.): *Fons José María Valverde (1942-1996). Fragments d'una biografia intel·lectual*, 152 pp.
8. Alberto PELLEGRINI & José Manuel RÚA FERNÁNDEZ (eds.): *Pssst... Passa-ho. La lluita per la democràcia a Catalunya (1939-1975)*, 204 pp.
9. Miquel-Àngel VELASCO (ed.): *Fons Miquel Ferrer i Sanxis (1939-1989)*, 156 pp.
10. Gemma CABALLER & Queralt SOLÉ (eds.): *Fons Josep Maria Trias Peitx (1900-1979)*, 162 pp.
11. Luciano CASALI & Lola HARANA (eds.): *L'oportunisme de Franco. Un informe sobre la qüestió jueva (1949)*, 138 pp.

recerca i pensament

1. Andreu MAYAYO I ARTAL: *De pagesos a ciutadans. Cent anys de sindicalisme i cooperativisme agraris a Catalunya (1894-1994)*. Pròleg de Josep M. Riera, 320 pp.
2. Josep GUIA I MARÍN: *De Martorell a Corella. Descobrint l'autor del Tirant lo Blanc*. Pròleg de Curt Wittlin, 304 pp.
3. Gil-Manuel HERNÁNDEZ I MARTÍ: *Falles i franquisme a València*. Pròleg d'Alfons Cucó, 416 pp.
4. Lluís DURAN: *Pàtria i escola. L'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana*. Presentació de Josep Termes, 422 pp.

5. Antoni QUINTANA I TORRES: *La Festa de l'Estendard. Cultura i cerimonial a Mallorca (segles XIV-XX)*. Presentació de Joan F. Mira, 308 pp.
6. Jill R. WEBSTER: *Per Déu o per diners. Els mendicants i el clergat al País Valencià*. Pròleg de Robert I. Burns, S. J., 204 pp.
7. José R. MODESTO ALAPONT: *A ús i costum de bon llaurador. L'arrendament de terres a l'Horta de València, 1780-1860*. Pròleg de Jesús Millan, 332 pp.
8. Agustí COLOMINES & Vicent S. OLMOS (eds.): *Les raons del passat. Tendències historiogràfiques actuals*, 308 pp.
9. José Alberto GÓMEZ RODA: *Política i poder local. Catarroja: un municipi valencià durant el primer franquisme*. Pròleg d'Ismael Saz Campos, 224 pp.
10. Alfons CUCÓ: *El valencianisme polític, 1874-1939*. Segona edició ampliada i revisada. Pròleg d'Emili Giralt i Raventós, 320 pp.
11. Dolores PLA BRUGAT: *Els exiliats catalans a Mèxic. Un estudi de la immigració republicana*. Proemi de Josep M. Solé i Sabaté. Pròleg d'Avel·lí Artís-Gener, 404 pp.
12. Pau VICIANO: *Els cofres del rei. Rendes i gestors de la batllia de Castelló (1366-1500)*. Pròleg de Guy Bois, 204 pp.
13. Ernest LLUCH: *La via valenciana*. Segona edició. Pròleg, epíleg i bibliografia de Vicent Soler, 398 pp.
14. Núria SALES: *De Tuïr a Catarroja. Estudis sobre institucions catalanes i de la Corona d'Aragó (segles XV-XVII)*, 232 pp.
15. Josep PICH I MITJANA: *El Centre Català. La primera associació política catalanista (1882-1894)*. Pròleg d'Agustí Colomines i Companys, 298 pp.
16. Albert BALCELLS & Enric PUJOL: *Història de l'Institut d'Estudis Catalans. Vol. I (1907-1942)*, 396 pp.
17. Immaculada DOMÈNECH SUBIRANAS & Federico VÁZQUEZ OSUNA: *La repressió franquista a l'àmbit local. Manlleu (1939-1945)*. Pròleg d'Antoni Segura i Mas, 302 pp.
18. Enric PUJOL: *Història i reconstrucció nacional. La historiografia catalana a l'època de Ferran Soldevila (1894-1971)*, 370 pp.
19. Manuel ARDIT: *Creixement econòmic i conflicte social. La foia de Llombai entre els segles XIII i XIX*, 650 pp.

20. Miquel PÉREZ LATRE: *La Generalitat de Catalunya en temps de Felip II. Política, administració i territori*. Pròleg d'Ernest Belenguier, 332 pp.
21. Federico VÁZQUEZ OSUNA: *La rebel·lió dels tribunals. L'Administració de justícia a Catalunya (1931-1953). La judicatura i el ministeri fiscal*. Pròleg d'Antoni Segura i Mas, 320 pp.
22. Josep TERMES: *Misèria contra pobresa. Els fets de la Fatarella del gener de 1937: un exemple de resistència pagesa contra la col·lectivització agrària durant la Guerra Civil*, 288 pp.
23. James CASEY: *La terra i els homes. El País Valencià a l'època dels Àustria*. Pròleg de Manuel Ardit, 340 pp.
24. Ricard Camil TORRES FABRA: *Camp i política. La Falange en una comunitat rural valenciana (la Ribera Baixa)*. Pròleg de Pelai Pagès, 252 pp.
25. Xavier FERRÉ I TRILL: *De la nació cultural a la nació política. La ideologia nacional d'Antoni Rovira i Virgili*. Pròleg d'Anna Sallés, 254 pp.
26. Josep PICH I MITJANA: *Valentí Almirall i el federalisme intransigent*. Pròleg de Marició Janué i Miret, 310 pp.
27. Santiago IZQUIERDO I BALLESTER: *República i autonomia. El difícil arrelament del catalanisme d'esquerres, 1904-1931*. Pròleg de Josep Termes, 226 pp.
28. James CASEY: *El regne de València al segle XVII*. Segona edició revisada, 318 pp.
29. Arnau GONZÀLEZ I VILALTA: *La nació imaginada. Els fonaments dels Països Catalans (1931-1939)*, 380 pp.
30. Òscar JANÉ I CHECA: *Catalunya i França al segle XVII. Identitats, contraidentitats i ideologies a l'època moderna (1640-1700)*. Pròleg d'Antoni Simon i Tarrés i Jean-Pierre Amalric, 462 pp.
31. Sebastià GARCIA MARTÍNEZ: *El País Valencià modern. Societat, política i cultura a l'època dels Àustria*. Pròleg de Manuel Ardit, 336 pp.
32. Albert BALCELLS, Santiago IZQUIERDO & Enric PUJOL: *Història de l'Institut d'Estudis Catalans. Vol. II (De 1942 als temps recents)*, 506 pp.
33. Lluís DURAN: *Intel·ligència i caràcter. Palestra i la formació dels joves (1928-1939)*. Pròleg de Josep Termes. Epíleg de Josep Maria Solé i Sabaté, 394 pp.

34. Josep TERMES: *La catalanitat obrera. La República Catalana, l'Estatut de 1932 i el Moviment Obrer*, 334 pp.
35. Josep TERMES: *Història de combat*, 402 pp.
36. Giovanni C. CATTINI: *Historiografia i catalanisme. Josep Coroleu i Inglada (1839-1895)*. Pròleg de Jordi Casassas Ymbert, 292 pp.
37. Pau VICIANO: *Senyors, camperols i mercaders. El món rural valencià al segle XV*, 268 pp.
38. Llorenç FERRER I ALÒS: *Hereus, pubilles i cabalers. El sistema d'hereu a Catalunya*, 432 pp.
39. Xavier BOSCH BELLA: *L'energia elèctrica a Catalunya 1944-1958*. Pròleg d'Antoni Segura, 288 pp.
40. Arnau GONZÀLEZ I VILALTA: *Valencianistes a Catalunya. Actuació Valencianista d'Esquerra de Barcelona (1932-1939)*. Presentació de Vicent Partal, 50 pp.
41. Manuel PÉREZ NESPEREIRA: *La secessió catalana. Els corrents culturals europeus a la fi del segle (1872-1900)*. Pròleg de Jordi Casassas Ymbert, 230 pp.
42. Lluís MIRÓ I SOLÀ: *L'alba dels matiners. El procés dels trabucaires (Perpinyà, 1845-1846)*, 304 pp.
43. Queralt SOLÉ I BARJAU: *Els morts clandestins. Les fosses comunes de la Guerra Civil a Catalunya (1936-1939)*. Pròleg de Joan Villarroya i Font, 610 pp.
44. Sebastià GARCIA MARTÍNEZ i Vicent L. SALAVERT FABIANI: *L'ocupació franquista de la Universitat de València el 1939*. Pròleg de Salvador Albiñana. Edició i epíleg de Vicent Olmos, 160 pp.
45. Joan FUSTER: *Heretgies, revoltes i sermons. Tres assaigs d'història cultural*. Epíleg de Manuel Ardit, 228 pp.
46. Giovanni C. CATTINI: *Prat de la Riba i la historiografia catalana. Intel·lectuals i crisi política a la fi del segle XIX*, 362 pp.
47. Pau VICIANO: *Barres i corones. La bandera de la ciutat de València (segles XIV-XIX)*, 88 pp.
48. Paola LO CASCIO: *Nacionalisme i autogovern. Catalunya, 1980-2003*. Pròleg d'Agustí Colomines, 396 pp.
49. Carmel FERRAGUD DOMINGO: *La cura dels animals. Menescals i menescalia a la València medieval*, 254 pp.
50. Jordi CASASSAS YMBERT: *La fàbrica de les idees. Política i*

- cultura a la Catalunya del segle XX*. Pròleg de Juan-José López Burniol, 318 pp.
51. Joaquim MARTÍ MESTRE: *Josep Bernat i Baldoví. La tradició popular i burlesca*, 396 pp.
52. Òscar JANÉ CHECA: *Catalunya sense Espanya. Ramon Trobat. Ideologia i catalanitat a l'empara de França*, 380 pp.
53. Xavier SERRA: *Història social de la filosofia catalana. La Lògica (1900-1980)*, 270 pp.
54. Albert TOLDRÀ I VILARDELL: *Mestre Vicent ho diu per spantar. El més enllà medieval*. Pròleg de Francisco M. Gimeno Blay, 372 pp.
55. Faust RIPOLL: *Valencianistes en la postguerra (1939-1951). Estratègies de supervivència i de reproducció cultural*, 318 pp.
56. Manuel PÉREZ NESPEREIRA: *La fallida del parlamentarisme. Catalanisme i corporativisme (1900-1936)*, 242 pp.
57. Àlvar MARTÍNEZ VIDAL (coord.): *Exili, medicina i filantropia. L'Hospital Varsòvia de Tolosa de Llenguadoc (1944-1950)*, 92 pp.
58. Rafael ARACIL, Andreu MAYAYO, Antoni SEGURA (eds.): *Diari d'una postguerra. La Vanguardia Española (1939-1946)*, 232 pp.
59. Jordi FONT AGULLÓ (dir.): *Reflexionant l'exili. Aproximació a l'exili republicà: entre la història, l'art i el testimoni*, 336 pp.
60. Josep Lluís MARTÍN BERBOIS: *Joventut Nacionalista de Catalunya. Escola de patriotes*. Pròlegs de Gerard Martí Figueras, Jordi Cuminal i Jordi Pujol, 432 pp.
61. Vicent FLOR: *Noves glòries a Espanya. Anticatalanisme i identitat valenciana*. Pròleg de Salvador Cardús, 382 pp.
62. Juan Vicente GARCÍA MARSILLA: *Art i societat a la València medieval*, 348 pp.
63. Flocel SABATÉ (coord.): *L'edat mitjana: món real i espai imaginat*, 324 pp.
64. Lluís GUIA MARÍN: *Sardenya, una història pròxima. El regne sard a l'època moderna*. Pròleg de Francesco Manconi, 400 pp.

65. Ferran ARCHILÉS I CARDONA: *Una singularitat amarga. Joan Fuster i el relat de la identitat valenciana*, 432 pp.
66. Josep Lluís MARTÍN I BERBOIS: *El Sindicat de Metges de Catalunya. Un exemple de perseverança en la defensa de la medicina i el país*, 146 pp.
67. Marta SEGARRA: *Escriure el desig, de La Celestina a Maria-Mercè Marçal*, 248 pp.
68. Xavier SERRA: *La filosofia en la cultura catalana*, 204 pp.
69. Carles SANTACANA (coord.): *Entre el malson i l'oblit. L'impacte del franquisme en la cultura a Catalunya i les Balears (1939-1960)*, 300 pp.

els llibres del contemporani

1. Rosa MONTORIOL I SABATÉ: *Ferran Soldevila (1894-1971). Una aproximació biobibliogràfica*. Pròleg d'Emili Giralt i Raventós, 148 pp.
2. Norberto BOBBIO: *Dreta i esquerra. Raons i significats d'una distinció política*. Pròleg de Joan Subirats, 152 pp.
3. Jaume COMELLAS I COLLDEFORNIS: *Aquí hi ha gana! Debat sobre la marginació social a Barcelona*. Pròleg de Manuel Vázquez Montalbán. Epíleg de Jaume Lorés, 184 pp.
4. Francesc ROCA: *El miracle europeu i la via asiàtica. Viatges entorn de la modernitat*, 206 pp.
5. Ricard PÉREZ CASADO: *Conflicte, tolerància i mediació. Onze conferències de l'Administrador europeu a Mostar*. Presentació de Javier Solana Madariaga, 86 pp.
6. Isaiah BERLIN: *Entre la filosofia i la història de les idees. Una conversa amb Steven Lukes*. Introducció de S. Lukes: «El singular i el plural», 104 pp.
7. J. GARCÉS, F. RÓDENAS, S. SÁNCHEZ i I. VERDEGUER: *Política social, exclusió i pobresa a Rússia*, 130 pp.
8. Pere MAYOR: *Un país amb futur. Converses amb Víctor G. Labrado*. Pròleg de Ramon Lapiedra, 2a ed., 124 pp.
9. Norbert BILBENY: *Política noucentista. De Maragall a D'Ors*, 160 pp.
10. Carles SANTACANA I TORRES: *El franquisme i els catalans. Els informes del Consejo Nacional del Movimiento (1962-1971)*, 2a ed., 148 pp.
11. Agustí COLOMINES I COMPANYS: *Testimoni públic. Po-*

- lítica, cultura i nacionalisme*. Pròleg de Francesc-Marc Álvaro, 286 pp.
12. Andreu MAYAYO I ARTAL: *La ruptura catalana. Les eleccions del 15-J del 1977*, 286 pp.
  13. Joan FUSTER: *De viva veu. Entrevistes (1952-1992)*. Edició a cura d'Isidre Crespo. Pròleg d'Enric Sòria, 456 pp.
  14. Pilar PARCERISAS: *Art & Co. La màquina de l'art*. Pròleg de Manuel Guerrero, 208 pp.
  15. Josep Lluís BLASCO: *La nau del coneixement*. Edició a cura de Jesús Alcolea i Xavier Sierra. Pròleg d'Enric Casaban i Tobies Grimaltos, 406 pp.
  16. Jordi SEBASTIÀ: *El parany cosmopolita. Una mirada a les arrels ideològiques de la globalització*, 180 pp.
  17. Simona ŠKRABEC: *L'atzar de la lluita. El concepte d'Europa Central al segle XX*, 280 pp.
  18. Agustí COLOMINES & Vicent S. OLMOS (eds.): *Pensar la contemporaneïtat. Divuit converses sobre la història*, 362 pp.
  19. Pau VICIANO: *El regne perdut. Quatre historiadors a la recerca de la identitat valenciana*, 176 pp.
  20. Rodolf LLORENS I JORDANA: *Catalunya des de l'esquerra. Una lectura moderna i popular de la cultura nacional*. Edició a cura de Joan Cuscó i Clarasó, 174 pp.
  21. Gemma SANGINÉS & Àngel VELASCO (eds.): *Identitats. Convivència o conflicte?*, 130 pp.
  22. Albert MESTRES: *Història i tragèdia. A propòsit dels catalans jueus*, 220 pp.
  23. Montserrat COMAS I GÜELL: *Víctor Balaguer i la identitat col·lectiva*, 264 pp.
  24. Antoni FERRANDO (ed.): *El primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana i el País Valencià. Els reptes del futur*, 274 pp.
  25. Pilar PARCERISAS: *Barcelona Art/Zona. De l'avantguarda a les noves estratègies culturals*. Pròleg de Vicenç Altaió, 194 pp.
  26. Doro BALAGUER: *L'esquerra agònica. Records i reflexions*. Pròleg de Francesc Pérez i Moragón, 264 pp.
  27. Àngel VELASCO i Quim GIBERT (eds.): *Removent consciències. Transgressió cívica i fet nacional*. Pròleg de Susanna Barquín, 116 pp.

28. Alexandre CIRICI PELLICER: *Viure l'art, transformar la vida*. Edició a càrrec de Narcís Selles, 250 pp.
29. Gustau MUÑOZ (ed.): *Els reaccionaris valencians. La tradició amagada*, 216 pp.
30. Francesc PÉREZ MORAGÓN: *Himnes i paraules. Misèries de la Transició valenciana*. Pròleg d'Adolf Beltran, 164 pp.
31. Ramon TRIAS FARGAS: *Narració d'una asfíxia premeditada*. Pròleg d'Elisenda Paluzie, 162 pp.
32. Xavier SERRA: *La tertúlia de Joan Fuster*, 60 pp.
33. Vicent FLOR (ed.): *Nació i identitats. Pensar el País Valencià*. Pròleg de Joan F. Mira, 142 pp.

el món de les nacions

1. François THUAL: *Els conflictes identitaris*, 184 pp.
2. Alfons CUCÓ: *Els confins d'Europa. Nacionalisme, geopolítica i drets humans a la Mediterrània oriental*, 190 pp.
3. Ernest GELLNER: *Nacionalisme*, 112 pp.
4. Liah GREENFELD: *Nacionalisme i modernitat*, 196 pp.
5. Daniele CONVERSI: *La desintegració de Iugoslàvia*, 212 pp.
6. Miroslav HROCH: *La naturalesa de la nació*, 182 pp.
7. Anthony D. SMITH: *La nació en la història*, 132 pp.
8. Gérard BOUCHARD: *La nació quebequesa: futur i passat*, 204 pp.
9. Josep R. LLOBERA: *La teoria del nacionalisme a França*, 162 pp.
10. Benedict ANDERSON: *Comunitats imaginades. Reflexions sobre l'origen i la propagació del nacionalisme*. Edició revisada i ampliada, 260 pp.
11. Albert MONCUSÍ I FERRÉ: *Fronteres, identitats nacionals i integració europea. El cas de la Cerdanya*. Pròleg de Joan J. Pujadas, 258 pp.
12. Michael BILLIG: *Nacionalisme banal*, 308 pp.
13. Craig CALHOUN: *Nacionalisme*, 208 pp.
14. Anthony D. SMITH: *Els orígens ètnics de les nacions*, 472 pp.
15. Xosé Manoel NÚÑEZ SEIXAS: *Internacionalitzant el nacionalisme. El catalanisme polític i la qüestió de les minories nacionals a Europa (1914-1935)*, 286 pp.
16. Alain-G. GAGNON: *Temps d'incertituds. Assajos sobre el federalisme i la diversitat nacional*, 210 pp.

textos clàssics

1. JAUME I: *Llibre dels fets*. Introducció i versió modernitzada a cura d'Antoni Ferrando i Vicent Josep Escartí, 334 pp.
2. Pere TOMIC: *Històries e conquestes del realme d'Aragó e principat de Catalunya*. Pròleg d'Albert Hauf i Valls. Introducció i edició a cura de Joan Iborra, 354 pp.

personatges

1. Enric PUJOL: *Ferran Soldevila i els fonaments de la historiografia catalana contemporània*. Pròleg d'Antoni Simon i Tarrés, 370 pp.
2. Albert FORMENT: *Josep Renau. Història d'un fotomuntador*. Pròleg d'F. J. Yvars, 388 pp.
3. Joaquim FERRER: *Francesc Layret (1880-1920)*. Pròleg de Josep M. Álvarez, 224 pp.
4. Felip CID: *Memòries inútils*, 340 pp.
5. Santiago IZQUIERDO: *Pere Coromines (1870-1939)*. Pròleg de Josep Termes, 262 pp.
6. Josep POUS I PAGÈS: *Dietaris i memòries de l'exili*. Edició a cura de M. Àngels Bosch, 286 pp.
7. Manuel SANCHIS GUARNER: *Lletres de resistència (1939-1981)*. Edició a cura de Santi Cortés. Presentació d'Antoni Ferrando, 426 pp.
8. Narcís SELLES RIGAT: *Alexandre Cirici Pellicer. Una biografia intel·lectual*, 396 pp.
9. Fermí RUBIRALTA I CASAS: *Daniel Cardona i Civit (1890-1943). Una biografia política*, 228 pp.

biografies parcials

1. Xavier SERRA: *Els 70 al País Valencià*. Fotografies de Francesc Vera, 220 pp.
2. Xavier SERRA: *Nascuts abans de la guerra*. Fotografies de Francesc Vera, 202 pp.

literatures

1. Francisco MATEU: *Cita amb ningú*. Pròleg de Joan Iborra, 112 pp.
2. Jorge BROTONS: *La raó de les sèquies*, 48 pp.

3. Francisco MATEU: *Chez Lyon blues*. Pròleg de Joan Iborra, 128 pp.
4. Antoni GÓMEZ: *Eros és l'escriptura. La literatura com a estimulant vital*, 224 pp.
5. Xavier SERRA & Francesc VERA: *A peu de foto*, 142 pp.
6. Francesc CALAFAT: *Països de paper (notes sobre literatura)*, 272 pp.

estudis locals

1. Manuel CIVERA I GÓMEZ: *Morvedre hebreu (segles XIII-XVI)*. Pròleg d'Enric Guinot, 430 pp.
2. Rafael REQUENA DíEZ: *El patrimoni esborrat. Barri d'Obradors de Manises o la crònica d'una fatalitat*. Pròleg de Gil-Manuel Hernández i epíleg de Román de la Calle, 98 pp.

actes de congressos

1. *Els catalans a Espanya, 1760-1914*. M. Teresa Pérez Picazo, Antoni Segura i Mas i Llorenç Ferrer i Alòs (eds.). Actes del Congrés «Els catalans a Espanya» (Barcelona, 21 i 22 de novembre de 1996), 504 pp.
2. *Sense memòria no hi ha futur*. Actes de les III Jornades de Joves Historiadors i Historiadores de la Universitat de Barcelona (Barcelona, 13, 14 i 15 de març del 2003), 400 pp.
3. *Fosses comunes i simbologia franquista*. Antoni Segura, Andreu Mayayo i Queralt Solé (eds.). Ponències de les Jornades, Barcelona, 9 i 10 d'octubre 2008, 382 pp.
4. *La guerra del Francès als territoris de parla catalana*. Núria Sauch Cruz (ed.). Jornades d'estudi, el Bruc (l'Anoia), 23, 24 i 25 de maig de 2008, Bicentenari de les batalles del Bruc, 564 pp.
5. *Autobiografies, memòries, autoficcions*. Joaquim Espinós, Dari Escandell, Isabel Marcillas i Maria Jesús Francés (eds.), 392 pp.
6. *Història local. Recorreguts pel liberalisme i el carlisme*, homenatge a Pere Anguera (I). Ramon Arnabat i Antoni Gavaldà (eds.), 506 pp.
7. *Projectes nacionals, identitats, i relacions Catalunya-Es-*

- panya*, homenatge a Pere Anguera (II). Ramon Arnabat i Antoni Gavalrà (eds.), 552 pp.
8. *II Congrés Català de Filosofia. Joan Fuster, in memoriam*, Enric Casaban i Xavier Serra (eds.), 552 pp.

mirmanda

1. Òscar JANÉ & Eric FORCADA (eds.): *L'afrontera. De la dominació a l'art de transgredir*, 224 pp.
2. Òscar JANÉ & Queralt SOLÉ (eds.): *Observar les fronteres, veure el món*, 352 pp.
3. Òscar JANÉ & Xavier Serra (eds.): *Ultralocalisme. D'allò local a l'universal*, 178 pp.

revistes de l'editorial afers

Afers. Fulls de recerca i pensament (quadrimestral).
Segle XX. Revista catalana d'història (anual).

